ZINNEBEELDEN IN NEDERLAND

IR. W. F. VAN HEEMSKERCK DÜKER I. i. EN IR. H. J. VAN HOUTEN I. i.

ZINNEBEELDEN IN NEDERLAND

VOOR DE VOLKSCHE WERKGEMEENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR:

UITGEVERIJ „HAMER" DEN HAAG

D3353

INHOUD

Algemeene inleiding over de beteekenis en de achtergrond van de in Nederland voorkomende zinnebeelden bladz. 9

Runen en Huismerken bladz. 13

Zonnesymbolen 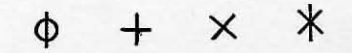 bladz. 16
De zon en het zonnerad – Het gedeelde jaar
Zesster, hagalrune en spiraal

De Odal in verschillende vormen 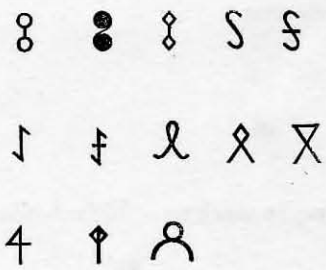 bladz. 20

De Levensboom bladz. 23

Bloem en Man-rune bladz. 25

Het Hart bladz. 26

Ruit- en Ing-rune; Vruchtbaarheids-zinnebeelden bladz. 27

Paarden, Ruiters en het Saksische stamsymbool bladz. 29

Zwanen- en vogelzinnebeelden bladz. 33

Verscheidene andere Zinnebeelden bladz. 37
De Zegenhand – Donderbezem – Tooverknoop – Pentagram

Slotwoord bladz. 40

Geraadpleegde werken – Tijdschriften bladz. 42

Wakker wordt
wat eens geweten
vergetelheid vergaat

ALGEMEENE INLEIDING OVER DE BETEEKENIS EN DEN ACHTERGROND VAN DE IN NEDERLAND VOORKOMENDE ZINNEBEELDEN

Met deze in den loop van een zevental jaren bijeengebrachte verzameling foto's, willen wij belangstelling wekken voor een onderwerp, dat tot dusverre in ons land wel zeer stiefmoederlijk bedeeld werd, namelijk de oude versieringen met hun zinnebeeldige beteekenis, zooals deze nog heden ten dage overal op de Nederlandsche boerenwoningen op ons platteland en in onze oudere steden voorkomen.

Het is hiermede als met zoovele andere onderwerpen, ontelbare keeren zijn wij aan deze dingen voorbijgegaan, zonder dat ons iets bijzonders opgevallen is, tot plotseling, door een toeval soms, onze belangstelling door een ander gewekt werd en een volkomen nieuwe wereld voor ons openging. Zoo is het ook bij het onderwerp waarvan wij hier iets laten zien.

De bedoeling is om belangstelling te vragen, geenszins om een volledig overzicht te geven van wat er op dit gebied nog in Nederland is; daarvoor is het materiaal dat in ons land aanwezig is te omvangrijk.

De beperkte omvang houdt een groot gevaar in: op vele menschen zal het weinig overtuigend werken. Immers, juist de veelheid der aangevoerde bewijsgronden geeft vaak de overtuiging dat we met een bestaande werkelijkheid te doen hebben.

Echter, een zwerftocht door ons land met open oog voor de hier even aangehaalde nieuwe dingen, zal iederen lezer spoedig tot de overtuiging brengen, dat inderdaad de door ons aangevoerde voorbeelden maar een heel klein gedeelte vormen van de dozijnen, ja honderden vormen en variaties, die op dit gebied nog in ons land bestaan.

En juist deze veelheid van vormen brengt ons tot de wonderbaarlijke ontdekking, dat achter dit alles een wereld schuilt, die wij nog niet kenden. Een wereld, die al heel oud is — zoo oud als ons volk zelf — een wereld, die ons tot dusverre vreemd was, overwoekerd door andere inzichten die thans hebben afgedaan. Thans breekt daar plotseling een nieuwe gedachte doorheen, een gedachte, een wereldbeschouwing, die de natuur weer in het middelpunt van ons leven stelt, die ons weer deel doet hebben aan de eeuwige oerkrachten van het leven zelve, aan de eeuwige dynamiek van geboren worden en sterven, aan den eeuwigen op en neergang van geslachten, stammen en volkeren.

Deze wereldbeschouwing, die we de wereldbeschouwing van den boer zouden kunnen noemen, was gedoemd om ten onder te gaan in de verstedelijking van de afgeloopen honderd jaren. In de steden, met hun asfalt en hun huizenblokken, los van den altijd wederkeerenden kringloop der natuur, in deze steden waar voorjaar, zomer, herfst en winter geen wezenlijk verschil meer maken, waar een oppervlakkige, uiterlijke schijn de waarde van den mensch bepalen, voelt men niet meer de banden met de levende natuur. Herman Wirth schrijft in zijn zoo zeer bestreden boek: „Die heilige Urschrift der Menschheit" hierover het volgende:

„Wij hebben door de steeds voortschrijdende, volledige mechaniseering van ons leven in de afgeloopen eeuw alle waardemeters voor het begrip „cultuur" verloren. Wij vereenzelvigen de intellectueele en technische prestaties van een beschaving, die in zich reeds dezelfde ontaarding, ontbinding en afsterving draagt als het oude Rome, met cultureele prestaties als zoodanig.

Wij nemen als waarde- en hoogtemeter voor oude „culturen" de verfijning der gebruiksvoorwerpen of de met duizenden slaven geschapen reuzenbouwwerken der oudheid aan. Dat een eenvoudige steen met enkele schriftteekens of zinnebeelden een oorkonde van veel hoogere geestescultuur, een getuigenis van een oneindig verdergaande zielsverdieping kan zijn dan het kostbaarste goudsmidswerk van Egyptische of Sumerische konings- en tempelschatten, dat moeten wij weer leeren!"

Wij zullen de hier door ons gegeven teekens overal kunnen vinden bij de oudere boerenhuizen in alle gedeelten van ons land: op geveltopteekens en in bovenlichten, als uitgezaagde lichtopeningen van luiken en als muurinmetseling. Niet minder op het huisraad en de gebruiksvoorwerpen, oude kruissteekdoeken en boerenwagens, melkrekken en boenhokken. Ook op de romaansche en gothische kerken, en op onze oude binnenschepen, ontbreken ze niet.

In wezen zijn de teekens overal gelijk, niet alleen hier in Nederland, ook in de andere Germaansche landen zijn ze aan te treffen. In Vlaanderen, de Eiffel, het Rijnland en Westfalen, Beieren en Tirol, overal ziet men ze in een zelfde verscheidenheid en aantal. Zij zijn dan ook te rekenen tot het onomstreden geestesgoed van alle Germaansche en Indo-Germaansche volkeren, zij vormen een wezenlijke uiting der Arische wereldbeschouwing.

Nog duidelijker spreekt dit tot ons, wanneer we weten, dat deze zinnebeelden niet alleen voorkomen in historische tijden, maar ook in lang vervlogen tijden als ijzer- en bronstijd. Zelfs uit den jongeren steentijd zijn enkele dezer symbolen bewaard gebleven op urnen, bewerkte beenresten, versierselen en gebruiksvoorwerpen.

Zij zijn zoo oud, als wij het bestaan van Arische of Indo-Germaansche volkeren konden vast stellen aan de schaarsche vondsten die zij ons nalieten. Karl Theodor Weigel, een zeer bekend kenner van deze zinnebeelden, merkt in een zijner werken, „Sinnbilder in der Fränkischen Landschaft" het volgende over het wezen der symbolen op:

„Het blijkt, dat deze zinnebeeldvormende versieringen niet slechts voorstellingen van een uitgesproken natuurwaarneming zijn maar tegelijkertijd de uitdrukking van het duidelijke inzicht, dat er — kennelijk wetmatig geregeld — een sterven en geboren worden (Stirb und Werde) bestaat.

In dit vroegtijdige inzicht ligt ook reeds het begrip voor het mythisch Eeuwige en het begrip voor een uitgesproken wereldbeschouwing, die in deze teekens hun eerste uitdrukking vinden, en daarmede een eerste Godsbewustzijn. Een volk dat inziet, dat een eeuwige wet het leven beheerscht, moet ook begrip voor een ordenende macht gehad hebben, die met wijs beleid

dit alles geschapen of geordend heeft. En hier ligt het begrip van den Alvader, die 'scheppend en ordenend niet slechts den loop van zon, maan en gesternte geregeld heeft, maar ook den in het eeuwige sterven en geboren worden ingeschakelden levensloop der menschen. En ook daarvan spreken de zinnebeelden, dat de mensch in die tijden reeds wist, dat hij zelve in den eeuwigen kringloop leefde.

Hiervan spreken de mythen en sagen, de liederen der Edda, want steeds weer gaat de held met het bewustzijn in den laatsten strijd — voor welker uitslag hij meestal gewaarschuwd is — dat hij daarmede een wet vervult, waaraan hij niet kan ontkomen. En hij weet, dat na hem zijn erfgenamen zijn taak zullen overnemen. Ook de godengestalten der Edda, die zonder twijfel slechts als dichterlijke voorstellingen van den eeuwigen jaarkringloop opgevat moeten worden, zijn aan de zelfde wetten van den kringloop onderworpen."

Van al deze gedachten nu geven de zinnebeelden blijk, hetzij de zonnefiguren als zonnerad en zesster, hetzij maalkruis en levensboom.

Het zou een kennelijk bewijs van onkunde zijn, indien we hiermede deze symboliek als heidensch of onchristelijk zouden afdoen. Het heeft met godsdienst in den zin van het Christendom niets te maken, hoewel dit door de christelijke kerk nog maar al te vaak wordt beweerd en waarover reeds uitspraken uit den tijd van Karel den Grooten bekend zijn.

Wat onze voorvaderen begrepen hebben van den eeuwigen kringloop der jaren en menschengeslachten, den altijd weerkeerenden strijd van herrijzen en sterven van ieder levend wezen, dat hebben zij getracht vast te leggen in hun gebruiken en zinnebeelden.

Dit geldt echter voor alle tijden, ook dus voor het heden. En zoo is het dan ook ons streven om de belangstelling voor dat, wat tot onze kostbaarste cultuurgoederen behoort, te behouden dan wel opnieuw te wekken.

Zonder waardeering en begrip voor wat onze directe voorvaderen voelden en tot uitdrukking brachten is een gezond, harmonisch volksleven onmogelijk. Moge ook in dit opzicht de kentering der tijden niet zonder meer aan Nederland en het Nederlandsche volk voorbij gaan!

RUNEN EN HUISMERKEN

In nauwen samenhang met de uitgesproken zinnebeeldige voorstellingen komt ook in ons land nog een groot aantal andere figuren en hoekige teekens voor, namelijk de runen en huismerken.
Deze samenhang gaat echter maar tot een zekere hoogte, want anderzijds is de beteekenis en het voorkomen toch weer een geheel andere.
In Midden- en Noord-Europa waren deze runen of geheime teekens (rune beteekent geheim of tooverteeken) eertijds een eerste mogelijkheid tot het schriftelijk mededeelen en overbrengen van woorden en begrippen. Ze vormden een soort kort alfabet, waarvan één der oudste — de z.g. algemeen Germaansche runenrij — er aldus uitziet:

ᚠᚢᚦᚨᚱᚲᚷᚹ : ᚺᚾᛁᛃᛇᛈᛉᛊ : ᛏᛒᛖᛗᛚᛜᛞᛟ

f u th a r c g v h n i j ē p r s t b e m l ng d o
(o) (ei)

Met deze teekens konden praktisch alle klanken en gedachten tot uitdrukking worden gebracht. Diegene, die deze eerste uiting van schrijfkunst van onze voorouders kon lezen, stond in hoog aanzien en werd bij alle belangrijke gebeurtenissen geraadpleegd.

Het heeft natuurlijk niet aan vele theorieën ontbroken om te bewijzen, dat deze runen geïmporteerd waren. Ze zouden met „de beschaving" uit het Oosten of Zuiden naar deze streken zijn gekomen, hoewel dit niet met beslistheid kon worden vastgesteld. Integendeel, veel pleit er zelfs voor, dat dit schrift van Noordschen oorsprong is en volgens Professor Gustav Neckel zou het naar alle waarschijnlijkheid ouder zijn dan het Egyptische hiëroglyphenschrift. Ook Professor Herman Wirth, een van de voornaamste geleerden op dit gebied, heeft er nadrukkelijk bij herhaling op gewezen, welke fout we maken met uitsluitend te veronderstellen, dat ons ras, waarmede de runen zoo eng verbonden zijn, van Oostelijke afkomst is.
Naar zijn meening, is een cultuurontwikkeling vanuit het Noorden heel goed mogelijk en in aansluiting daarop kan een verklaring der runen uit jaar en zonnekringloop zeer aannemelijk gemaakt worden.
Een bewijs hiervoor meent Professor Wirth gevonden te hebben bij de ontcijfering van de vele runensteenen in Noorwegen en Zweden.
Nu is van deze eigenlijke runen in Nederland weinig of niets meer overgebleven, in tegenstelling met de zinnebeelden, die den loop der eeuwen wisten te trotseeren en voortdurend opnieuw zijn aangebracht. Wel is een met de runen verwante en ervan afgeleide vorm, het huismerk, nog heel lang in ons land in gebruik geweest. Het is eerst in de tweede helft van de achttiende eeuw geheel verdwenen, met uitzondering van sommige familiewapens, waarin ze bleven voortleven tot op den huidigen dag.
Ook hier is niet alleen wat vorm betreft een groote overeenkomst met de runen, ook de zinnebeeldige achtergrond is in wezen gelijk. Ze zijn als het ware op te vatten als een soort geslachtswapen, dat steeds van oudsten zoon op oudsten zoon overging.
Vaak hadden jongere zoons als huismerk een zelfden stamvorm, welke iets werd gewijzigd, door er een streepje aan toe te voegen of af te laten. Hierdoor was dus de afstamming van een familie of geslacht af te lezen uit het gebruikte huismerk.
Bij onze eigengeërfde boerengeslachten in het oostelijk gedeelte van ons land, kwamen ze veelvuldig voor; zoowel op het huisraad als op de boerderij

kunnen wij ze thans nog aantreffen. Soms zijn deze merken later in de adellijke familiewapens opgenomen.
Ook in de oudere visschersdorpjes zooals op Texel en langs de kust van Noord- en Zuiderzee, getuigen nog heden grafsteenen, kerkbanken en zegels onder oude akten, van de belangrijke plaats, die deze huismerken eens hebben ingenomen.
De ouderdom van deze huismerken is niet met zekerheid bekend, we weten slechts, dat ze voor het eerst in de dertiende, begin veertiende eeuw gebruikt werden.
Men heeft lang gemeend, in deze teekens uitsluitend een figuurtje te moeten zien, aangebracht door die menschen, die het lezen en schrijven niet machtig waren. Zeer zeker is deze opvatting onjuist. Het bij alle Germaansche volkeren voorkomende huismerk was meer dan dat. Het was ook niet alleen een soort eigendoms- of koopmansmerk dat rechtskracht had bij onderteekening van akten en verdragen, het is in oorsprong het zinnebeeld van het geslacht en den stam waartoe de eigenaar van het merk behoorde. Verwant hiermede zijn tevens de steenhouwersmerken, die men veelvuldig op oude bouwwerken kan aantreffen.

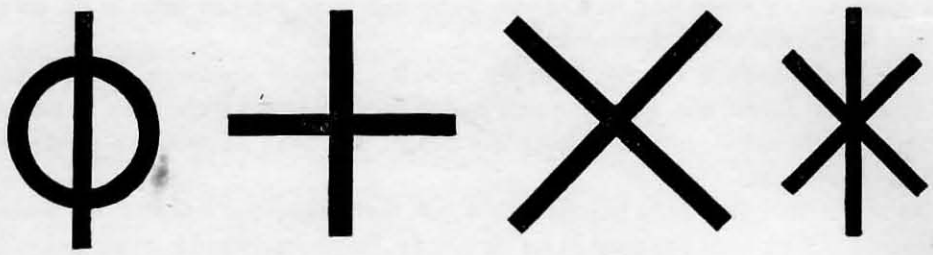

1 2 3 4

ZONNESYMBOLEN

De zon en het zonnerad.
Het gedeelde jaar.
Zesster, hagalrune en spiraal.

Uitgaande van het reeds tevoren genoemde feit, dat bij onze voorouders de zon in zeer hoog aanzien stond als de leven- en warmte-brengende kracht, is het duidelijk, dat ook in de symboliek de zon een zeer groote plaats inneemt. In meer zuidelijke streken maakt de vereering voor de zon plaats voor een aanbidding van de maan, hetgeen verklaarbaar is, omdat in de streken om den evenaar de zon niet de brenger van vruchtbaarheid en leven is, maar integendeel daar vaak alle leven doet verdorren. Is verder in deze Zuidelijke streken elke dag en elk jaargetijde vrijwel hetzelfde, hoe meer men naar het Noorden komt, des te grooter worden de verschillen tusschen winter en zomer, des te duidelijker wordt de samenhang tusschen zon en de wisseling der jaargetijden en ook des te gemakkelijker kan de wisselende zonneloop als grondslag dienen voor een tijdrekening.

Zoo ontstond, waarschijnlijk in een tijd, dat onze voorouders nog in streken woonden die zoo Noordelijk waren, dat de zon in het midden van den zomer niet onderging en in het midden van den winter niet opkwam, een indeeling van het jaar in tweeën en in vieren.

In de eerste plaats was er de deeling in de twee helften van het voorjaar en

het najaar, van de tijd dat de zon steeds stijgende is en de tijd dat de zon steeds verder daalt. De scheidingspunten zijn daar de zomer- en de winterzonnewende. Beide tijdstippen gaven het aanzijn aan feesten, die wij nog heden ten dage in gekerstenden vorm kennen, namelijk St. Jan voor de Zomerzonnewende en Kerstmis voor de Winterzonnewende.

Stelt men den kringloop van het zonnejaar voor als een cirkel, dan kan deze dus door de Noord-Zuid lijn in de twee bedoelde helften worden gedeeld. Het zoo ontstane beeld kennen wij uit de angelsaksische runenrij (1). Het teeken draagt daar den naam van gear = year = jaar. Ook op oud-Noorsche boerenkalenders vinden wij ditzelfde teeken, eveneens met de beteekenis van „jaar".

Naast deze beide vaste punten van zomer- en winterzonnewende kon men nog twee punten onderscheiden, namelijk de voorjaars- en de najaars- dag- en nachtevening (op 21 Lentemaand en op 21 Herfstmaand). Het beeld van den zonneloop wordt dan in vieren gedeeld.

Ook dit in vieren gedeelde rad is dus een beeld voor het zonnejaar, zooals o.a. bevestigd wordt door een in de Theems gevonden mes, waarop in een daarin gegrift runenalphabet een rechtopstaand kruisteeken voorkomt (2) met als vertaling ernaast gegrift het woord: gear. (Hieruit blijkt ook, dat het kruissymbool reeds lang bestond vóór de invoering van het Christendom. Bekend is trouwens, dat er in den beginne tegen geijverd werd.)

In meer zuidelijker streken vertoont de zon echter een geheel andere kringloop. Daar komt de zon in het midden van den zomer op in het N.O. en gaat onder in het N.W., terwijl in het midden van den winter de zonneloop gaat van het Z.O. naar het Z.W.

Verbinding van deze punten deed het maalkruis ontstaan (3). Toevoeging van de heilige Noord-Zuid-lijn gaf tenslotte de Hagal-rune (4) en ook het zesspakige zonnerad. Herman Wirth is de eerste, die deze verklaring van de Hagal-rune heeft gegeven. Zijn verklaringen zijn soms misschien aanvechtbaar, hij heeft evenwel de groote verdienste, dat hij vele vraagstukken heeft aangepakt en de oplossing ervan heel wat nader heeft gebracht.

Uit de samenvoeging van het kruis en het maalkruis ontstond verder het acht-

spakige rad, waarin dus de vier voornaamste zonnestanden en de op- en ondergangspunten bij zomer- en winterzonnewende zijn weergegeven. Deze verdeeling van den horizon in acht deelen is de oude Noorsche of Indo-Germaansche indeeling. Zij vormde de grondslag voor onze 32-deelige windroos, die — ondanks de invoering van de Babylonische dagverdeeling in 24 uur door Karel den Grooten — tot op den huidigen dag gehandhaafd bleef.
Tenslotte is er dan nog de spiraal, welke een veraanschouwelijking is van den loop van de zon om de aarde, omhoogklimmend in het voorjaar en afdalend in het najaar. Wij vinden deze spiraal, naast verschillende der andere bovengenoemde teekens, zeer veel op oude Zweedsche rotsteekeningen.
Al deze teekens blijken verder in een zeer groot aantal voor te komen in de symbolen, welke op boerenhoeven, oude meubels en kisten, koperen en steenen vaatwerk enz. te vinden zijn. Wij zien er het zonnerad in zeer veel verschillende vormen, als rad met vier, zes en acht spaken, als wervelend rad en als hakenkruis. Daarnaast — vaak in muren ingemetseld — de hagal-rune en buitengewoon veelvuldig de spiraal, soms enkelvoudig, soms dubbel.
Het is duidelijk, dat deze hooge vereering voor de zon eveneens tot uiting kwam in de jaarfeesten in den voorchristelijken tijd. Wij noemden reeds zomer- en winterzonnewende, waarbij vreugdevuren werden ontstoken. Omstreeks winterzonnewende vierde men de twaalf heilige nachten (van 24 December tot 6 Januari). Deze feesten leven voort in ons Kerstmis en Driekoningen. Men meende, dat in die dagen de tijd stilstond. Op de Oost-Friesche eilanden en ook in Drenthe mocht tot voor korten tijd in die dagen geen rad draaien, vandaar, dat er dan niet gesponnen werd.
Door het maken van lawaai (vgl. het midwinterblazen in Twenthe) moesten de booze geesten, die de zon overwonnen hadden, verdreven worden. Dit was ook het doel van het ontsteken van de vuren, evenals van ommetochten (vlöggelen in Ootmarsum) in de richting van den zonneloop.
De Paaschvuren, ontstoken bij het intreden van de lente, hadden eenzelfde beteekenis, namelijk het wekken van de zon. Het rad, dat boven vele Twenthsche Paaschvuren voorkomt en daarin mede verbrandt, wijst nog op dezen samenhang, evenals de brandende raderen, welke men in sommige streken

van Duitschland met halfvasten en met Paschen van de bergen naar beneden laat rollen.
Ook de spiraal leeft nog op andere wijze dan alleen als versieringsmotief voort, namelijk o.a. in sommige volksdansen, waarin figuren van spiralen in de richting van de zon voorkomen. (Vergelijk ook het boven reeds genoemde z.g. vlöggelen in Ootmarsum.)
Het is duidelijk, dat al deze symbolen en gebruiken slechts konden ontstaan temidden van sterk met de natuur verbonden en sterk van deze natuur afhankelijke boerenvolkeren. Ook hieruit blijkt, dat onze voorouders derhalve reeds zeer lang boeren geweest moeten zijn.

DE ODAL IN VERSCHILLENDE VORMEN

Zeer nauw samenhangend met de Zonne-symbolen, die wij tevoren besproken, is de Odal-rune. Wij kennen van deze rune een groot aantal variaties. Deze variaties kunnen in hoofdzaak herleid worden tot een tweetal grondvormen, n.l. tot de zoogenaamde oude odal- of odil-rune en tot de zoogenaamde nieuwe odal-rune.

De grondvorm van de oude odal- of odil-rune bestaat uit een tweetal, door een lijn verbonden, cirkels. Afleidingen daarvan zijn de dubbele spiraal, de twee vierkanten, die eveneens door een lijn zijn verbonden en de S-vorm, terwijl waarschijnlijk ook de wolfsangel hiermede in samenhang gebracht kan worden.

De grondvorm van de nieuwe odal-rune is de enkelvoudige lus. Deze wordt

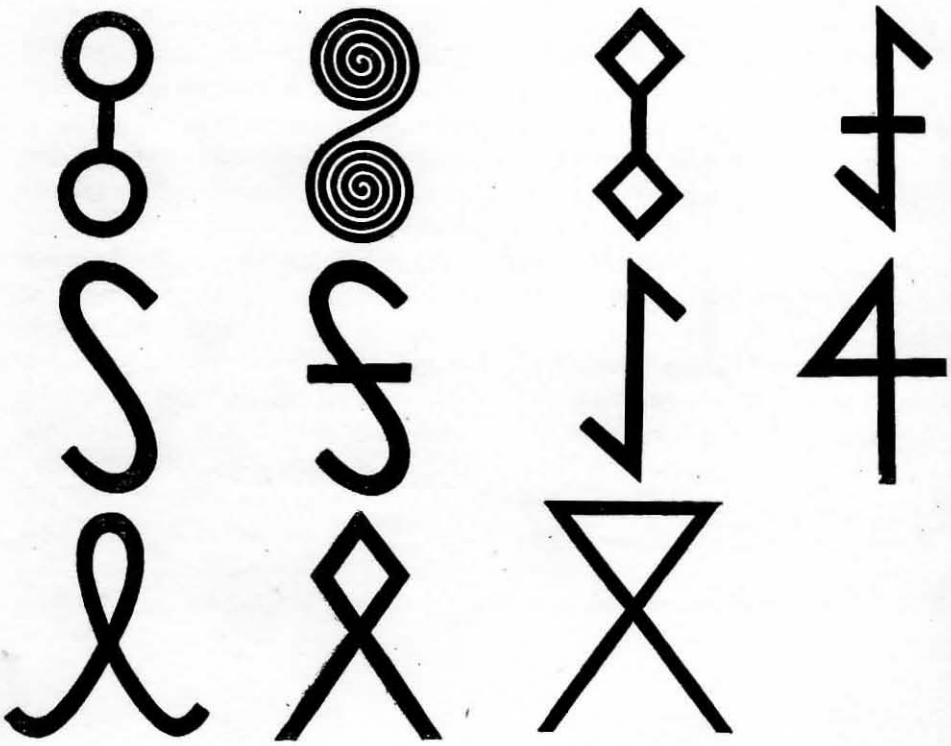

ook wel met rechte hoeken geschreven. Een afleiding daarvan is de lus in den vorm van een 4.
Wij kennen den naam van deze rune in de eerste plaats uit een oud handschrift, dat afkomstig is uit het klooster te Brunnweiler bij Keulen en stamt uit het jaar 988. Dit handschrift berust thans in de Vaticaansche bibliotheek onder den naam van Annales Brunwilarensis (Codex mebr. urbin 290). Dit handschrift bevat een Germaansch runen-alphabet met ernaast de verklaring in latijnsche letters.
Achter het teeken van de beide door een lijn verbonden cirkels (1) staat vermeld: odil en als klank: o. Een andere vorm komt voor op het reeds eerder genoemde, in de Theems gevonden, mes. In deze Angelsaksische runenreeks (of futhark) vindt men voor dit teeken een op de punt staand vierkant, gedeeld door een naar beneden verlengde streep (2); het Angelsaksische runenlied vermeldt het teeken van de enkele lus (3) en kent daaraan den naam ethel of aethil toe, terwijl tenslotte het Angelsaksische alphabet volgens het Salzburger handschrift de rechthoekig geschreven lus (4) bevat en hieraan den naam odil geeft.

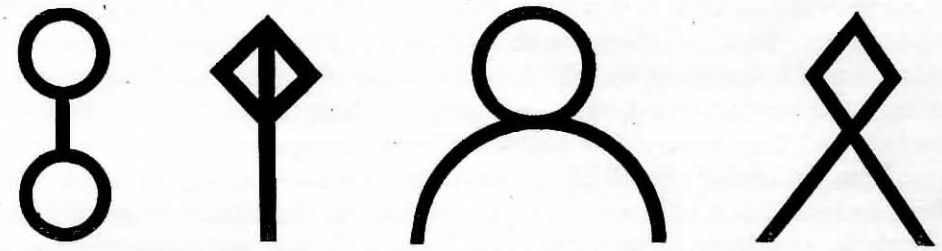

1 2 3 4

Ook in de van de Angelsaksische runenrij afwijkende zoogenaamde lange Noorsche runenrij is er sprake van deze rechthoekig geschreven lus met de benaming óedil (4). Het is waarschijnlijk, dat de oude vorm een voorstelling vormt van de twee uiterste zonnestanden. Hiervoor pleiten verschillende gegevens, welke echter buiten het bestek van deze uiteenzetting gaan.
De beteekenis van deze rune was zeer groot, daar zij het zinnebeeld vormde

voor het erfgoed der vrije boerengeslachten. Onze voorouders zagen dit erfgoed als een zonneleen. Zij beschouwden zichzelven als beheerders van het erfgoed van het geslacht en het was derhalve de taak van iederen vrijen boer het odal, het erfgoed, te beheeren voor zijn geslacht. Zoo is ook het erfrecht begrijpelijk, waarbij steeds het geheele bezit overging op één der zoons (meestal de oudste). Zoo alleen bleef het ongerept en zoo alleen kon het blijvend zijn: de grondslag van het geslacht. Wij vinden dit erfrecht nog in onze dagen onder den naam: odelsrecht in Noorwegen; nog thans nemen de Odalboeren in dat land een bijzondere plaats in.

Het od-al of all-od, zooals het ook wel werd geschreven, vinden wij bij ons nog terug in het zoogenaamde allodiale bezit. Het staat in tegenstelling tot het woord feod, met het daarvan afgeleide woord feodaal. Duidelijk is nu ook de herkomst van de woorden edel en adel. (Ouder dan de feodale adel, die vaak afstamde van niet-vrijen, is dus de echte boerenadel.)

Het is mogelijk, dat de zoogenaamde nieuwe odal de helft vormt van de oude odal. Een aanwijzing in deze richting is het feit, dat tot de Middeleeuwen de vier namelijk als enkele lus werd geschreven, derhalve een halve 8 vormde. Later werd dit de 4 in den vorm, zooals wij deze thans kennen. Ook zoo is het tevens een schrijfwijze van de odal-rune gebleven. Zooals ons o.a. een groot aantal huismerken, waarin de odal-rune in zijn verschillende vormen — echter zeer veel in den 4-vorm — voorkomt, aantoonen. Behalve in huismerken leeft deze rune echter ook voort in versieringen van huizen en schuren. Bijzonder mooi zijn zij bijvoorbeeld aan de boenhokken in het waterrijke land van Lopik en Cabauw, langs de Hollandsche IJsel. Verder verdient bijzondere aandacht de oude kerk van Borculo, waarin, met een ander soort steen, zeer groot — naast nog andere teekens — beide odalvormen: de rechthoekige enkele lus en de beide door een lijn verbonden vierkanten, zijn ingemetseld. Veel algemeener zijn de spiralen en S-vormen. Deze prijken in een groot aantal variaties als lichtopeningen, topgevelornamenten en daklijstversieringen aan tallooze huizen in geheel ons land, hetgeen niet te verwonderen is, nu wij weten, welke hooge beteekenis eens onze voorouders aan dit zinnebeeld hebben toegekend.

DE LEVENSBOOM

In afwijking met de zonnezinnebeelden welke alle min of meer zuivere meetkundige figuren vormen, komt een reeks meer naturalistische voorstellingen voor, waarbij de levensboom en het hart het veelvuldigst optreden. Het wonder van de ontkieming van een enkelen eikel, de groei en de wasdom tot een geweldigen eik spreekt meer dan iets anders tot onze verbeelding.
Bovendien valt de voortdurende opeenvolging der jaargetijden bij den boom het meeste op: uit de schijnbaar levenlooze takken ontspruit ieder voorjaar weer het jonge groen als eerste teeken van de jaarlijksche wedergeboorte. Het is het levenszinneteeken bij uitstek!
De levensboom behoort zeker tot de oudste zinnebeelden; reeds uit den steentijd zijn teekeningen bekend die aan boomen en takken doen denken. Bij alle Germaansche volkeren treffen we de boomsymboliek aan, niet het minst in ons Holland (Holtland = Houtland).
Uit verscheidene kerkelijke legenden weten we hoe groot in de Noordsche landen de beteekenis van heilige, aan Thor of Freia gewijde, boomen geweest is. Niet voor niets deed Bonifacius deze boomen omhakken en verwoestte Karel de Groote de Externsteine met de Irminzuil midden in het Saksenland Lippe.
Maar alle pogingen om het „ongeloof" met wortel en tak uit te roeien mislukten. De forsche boom, sterk geworteld in de aarde, de kruin tot aan den hemel reikend, bleef voor de Germanen het zinnebeeld van de wereldesch of Yggdrasil.
Tal van plaatsnamen in Nederland leggen nog heden getuigenis af van het feit dat daar eens gewijde wouden of eiken op heilige plaatsen voorkwamen. En zoo is ook dit zinnebeeld blijven leven en een der meest voorkomende op huis en huisraad geworden.
Niet altijd herkennen we dit zinnebeeld gemakkelijk terug, de variaties zijn vele en evenzoo de stijl- en cultuurinvloeden die er op inwerkten.

Maar de wereldbeschouwing bleef, omdat deze niet van buitenaf werd opgelegd, maar een erfdeel is van ons ras en ons volk.
Zeer talrijk is nog het aantal familiewapens van eigengeërfden boerengeslachten waarin de boom voorkomt. Meestal is het een eik of een linde, soms slechts een enkele tak of stronk.
Vele gebruiken bleven over, die eveneens wijzen op de plaats die de boom eertijds in ons volksleven innam. Zoo wordt in sommige plaatsjes nog de versierde Meiboom ingehaald en op het dorpsplein geplant. Dit kan soms een echt volksfeest zijn dat door de geheele dorpsgemeenschap wordt meebeleefd.
De kerstboom, wat zinnebeeldige beteekenis betreft zoo nauw verwant aan den Meiboom, komt nog overal voor. Zelfs in de steden is dit nog het geval. Bij het onder de kap brengen van een nieuw huis is het ook nu nog vaak de gewoonte een boom of struik — later ook wel een vlag — op de nok te plaatsen, ter gelegenheid waarvan alle medewerkers een extra uitkeering ontvangen.
Het planten van een boompje bij de geboorte van een kind is, op enkele uitzonderingen na, in onze streken geen gewoonte meer. Wel spreekt men nog van „een nieuwe loot of spruit aan den stam" en ook van een stamboom, een uitdrukking overigens, die vaak in onjuisten vorm gebruikt wordt.
De levensboom komt in het bijzonder veel in bovenlichten voor, zoowel in de steden als op ons platteland. In vele gevallen ontspringt uit een urn of vaas (de levensbron) of uit een hart, het oeroude zinnebeeld voor Moeder Aarde, soms vergezeld door een tweetal geleidevogels. Op merklappen uit de vorige eeuw is deze voorstelling zelfs vrij algemeen.
Als gevelafsluiting is het aantal verschillende boommotieven tamelijk groot. In sommige gevallen rijzen de zijtakken omhoog — het bovenstuk neemt dan eenigszins den vorm van de manrune aan — bij andere juist weer in de tegenovergestelde richting.
In de roomsche gedeelten van ons land is de levensboom veelal door een kruis vervangen of er zoo mede gecombineerd, dat van den oorspronkelijken vorm weinig meer overbleef.

BLOEM EN MAN-RUNE

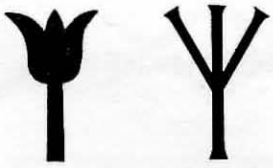

Men zou het zoo veelvuldig voorkomen van planten en bloemen in onze volkskunst uitsluitend aan een zuivere natuur-nabootsing toe kunnen schrijven. Veel waarschijnlijker is het evenwel, dat deze motieven opgevat moeten worden als levenszinnebeelden, verwant aan levensboom en zon.
Een bewijs hiervoor is wel, dat het bijna steeds om zonnebloemen, bloeiende lelies of tulpen gaat, bloemen, die wat hun vorm betreft, afgeleid gedacht kunnen zijn van hagal- en manrune.

De manrune, in het runenalfabet ᛘ geschreven, is, behalve als voorstelling voor man en mannelijkheid, op te vatten als de zinnebeeldige uitdrukking van den mensch, die met omhoog geheven armen de kracht van zon en licht opvangt en in zich opneemt. Een wensch dus tot vruchtbaarheid en levenskracht.
Talloos is het aantal voorbeelden, waarbij de gestyleerde bloem, driespruit of menschengestalte volkomen in elkaar overgaan, terwijl niet meer de vormen duidelijk van elkaar zijn te onderscheiden.
Vooral in de omgeving van Bolsward worden de gevelteekens door een „mannetje" bekroond, dat door een donkerder kleur nog sterker dan de rest tegen de lucht kan afsteken.
In de gevelafsluitingen van Staphorst en Havelte daarentegen is van een menschelijke figuur nauwelijks meer iets terug te vinden, ze zijn eenvoudiger en strakker van vorm.

HET HART

Zooals hiervoor reeds werd opgemerkt, ontspruiten zoowel de levensboom als de zonnebloem soms uit een urn, soms uit een hart. Dat we in deze gevallen het hart als een zeer oud zinnebeeld voor Moeder Aarde en voor de vrouw in het algemeen mogen opvatten, is wel zeker.
Eerst veel later, heeft zich hieruit een algemeen liefdessymbool ontwikkeld, waarbij de oorspronkelijk typisch vrouwelijke beteekenis min of meer verloren ging.
Wel is in dit verband aardig, dat het gebruik nog steeds leeft, om bij verloving of huwelijk een hart, doorboord met een pijl in een plank of boom te kerven, omdat de pijl en driespruit de zinnebeeldige voorstelling voor de mannelijkheid is.
Op ons boerenland wordt door de vrouwen het hart, als versieringsmotief, in kleeding en op handwerk zeer veel in toepassing gebracht.
Ook op bruidsgeschenken treffen we het aan, weer vergezeld door de beide liefdevogeltjes, die het verlangen van de beide aanstaande echtgenooten om naar elkaar toe te vliegen, tot uitdrukking brengen.
Naast vrijers en vrijsters neemt het hart, hetzij van marsepein hetzij van speculaas, nog altijd een belangrijke plaats bij ons Sinterklaasfeest in.

RUIT- EN ING-RUNE.
VRUCHTBAARHEIDSZINNEBEELDEN

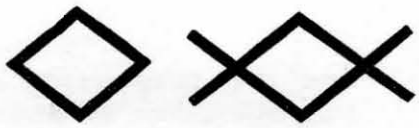

De vruchtbaarheid die de natuur ons schenkt is in onze eeuw, vooral voor de stedelijke bevolking, een zoo vanzelfsprekend feit geworden, dat er niet meer dieper over wordt nagedacht.
Het verband tusschen de natuur en het leven van mensch en dier ging immers in de stad bijna geheel verloren. Hoe heel anders staan de boeren hier tegenover, die er zoo volkomen van afhankelijk zijn. En daarom is het dan ook geen wonder, dat in het leven van onze Germaansche voorouders, die toch in hoofdzaak boeren waren, de vruchtbaarheidszinnebeelden een zoo voorname plaats innamen. Misschien meer nog dan bij de andere zinnebeelden, beseffen we hoe juist het was om in de inleiding over de wereldbeschouwing van den boer te spreken, toen we een verklaring voor den geestelijken achtergrond van deze symboliek gaven.
Deze vruchtbaarheidswensch gold niet alleen voor de op de akkers staande vruchten of voor de dieren in den stal. Een groot aantal gezonde kinderen werd minstens zoo belangrijk gevonden, daar hiervan toekomst en behoud van de geheele familie, van den geheelen volksstam afhing. Een gedachtegang, die helaas de laatste jaren door vele Nederlanders niet meer begrepen is.
Op grond van deze levensopvatting is het volkomen verklaarbaar, dat in vele zinnebeelden, wellicht naast andere bedoelingen, in de eerste plaats een levens- en vruchtbaarheidsteeken moet worden gezien.
Tot de belangrijkste behooren de ruit en de ing-rune, waarvan de eerste waarschijnlijk uit de tweede ontstaan is.
De ruit is een typisch vrouwelijk teeken en een voorstelling van de moederschoot, waaruit het jonge, nieuwe leven geboren wordt. De vrouwelijke beteekenis kunnen we onder nog vele andere voorbeelden terugvinden in den ruitvorm van vrouwelijke zegels en familiewapens. Ook op sommige deuren in Doesburg, Naarden, Hattem en in andere oude stadjes komen ruitvormige figuren voor, die ons even aan het Indo-Germaansche begrip van de „levens-

deur" doen terug denken. In bovenlichten zijn het vooral ruiten met een maal-kruis erdoor, die sterk in onze steden en op het platteland opvallen. Dit maalteeken, een zinnebeeld der vermeerdering, werd later in de wiskunde in een zelfde beteekenis overgenomen. De gekruiste ruit is dus wel een bijzonder mooie combinatie van twee verwante zinnebeelden, die volgens Herman Wirth reeds in den jongeren steentijd de beteekenis van „moeder" zou hebben gehad.

Als gevelteeken en muurinmetseling komen nogal eens eenige ruiten of vierkanten gezamenlijk voor, waaraan de zinvolle naam van den „geploegden akker" is gegeven. Want ook de met ploeg-voren doortrokken akker belooft vruchtbaarheid en nieuw leven in komende tijden. Wederom hebben wij hier te doen met een teeken, waarvan de oorsprong teruggaat tot in de grijze oudheid en dat tot een der eerste levenzinnebeelden behoort.

Dat de ruit en de ing-rune zeer nauw samenhangen mogen we wel met zekerheid aannemen. In heel veel gevallen gaan ze min of meer in elkaar over en de beide verschillende vormen zijn nauwelijks meer van elkaar te onderscheiden. Alleen leeft in de ing wat meer de gedachte, dat slechts uit de vereeniging van twee tegenover elkaar staande dingen of wezens iets nieuws kan ontstaan en geboren worden. Hetzij, dat het een vereeniging is van de zon met de aarde of van den man met de vrouw. Vooral in een groot aantal huismerken op grafsteenen en familiewapens is de ing-rune nog vrij algemeen, zoowel in den ronden als in den hoekigen vorm.

Zoowel van de ruit als van de ing-rune kunnen we dagelijks tientallen voorbeelden in onze eigen omgeving vinden. Ze zijn beide zeer algemeen, hoewel ze in sommige deelen van ons land ineens in veel grooter getale voorkomen dan in andere, waar ze zoo goed als ontbreken. Volgens Karl Theodor Weigel doet zich dit verschijnsel ook in Duitschland voor. De oorzaak kan wellicht gezocht worden in bepaalde volksstammen, waaruit in die streek de bevolking ontstond.

Het zou zeer zeker de moeite waard zijn, om in dit verband met dit meer of minder vaak voorkomen van bepaalde zinnebeelden, eens na te gaan, welke verschillen in stamverwantschap en samenstelling, er in ons volk bestaan.

PAARDEN, RUITERS EN HET SAKSISCHE STAMSYMBOOL

Een spreekwoord uit de Middeleeuwen zegt: „Alle adel stamt van het ros". „Noem man en paard" luidt een ander. Zinspreuken, die er ons weer even aan herinneren, welke plaats ros en ruiter eens in ons volksleven innamen. En dit hooge aanzien, dat het paard en zijn berijder genieten, vindt zijn oorsprong in het grijs verleden. Het stamt nog uit die tijden, toen, volgens het oude volksgeloof, aan het einde van ieder jaar, de zonnegod Wodan of Odin met zijn achthoevigen schimmel Sleipnir over het wolkendek reed met zijn beide zwarte raven Hugin en Munin, die hem voortdurend op de hoogte hielden van het goed en kwaad der menschen. Dan trok de wilde jacht omstreeks het midwinterfeest over de akkers, zegen en vruchtbaarheid schenkend aan het gewas in het komende jaar; een andere vorm dus van het zonnegeloof, volgens hetwelk op den kortsten dag een nieuwe zon, een nieuwe levenskracht geboren wordt. Een beeld, dat thans nog voortleeft in de gekerstende figuur van St.-Nicolaas, die op zijn schimmel gezeten over de daken rijdt. Terzijde gestaan door zijn zwarten Piet, maakt ook hij omstreeks midwinter denzelfden rondgang die Wodan eens maakte om menschen en kinderen te beloonen of te straffen. Ook vinden we hier iets van terug in St.-Maarten, die in sommige gedeelten van Friesland deze taak heeft overgenomen. Elders is St.-Maarten weer uitsluitend een ruiter-heilige, zonder de vele goede eigenschappen van de uit „Spanje" gekomen Sinterklaas.

Bij de Germanen golden de paarden, speciaal de schimmels, als heilige dieren. Ze mochten daarom alleen door de priesters worden aangeraakt en verzorgd. Uit het snuiven en hinneken maakten zij verschillende voorteekenen op, die voor oorlog en toekomst van belang konden zijn. Deze paarden werden niet voor het gewone werk of voor den ploeg gebruikt, alleen in oorlog en in strijdspelen mochten ze bereden worden of voor den strijdwagen gespannen, hun krachten meten. Wagenrennen en renbanen zijn bij de Indo-Germaansche volkeren al in de vroegste tijden bekend.

Velen van deze laatsten zijn later door opgravingen aan het daglicht geko-

men. Aan de hand daarvan kunnen wij ons nog thans een indruk vormen van den omvang, welke deze spelen eens hadden.
De beste en sterkste dieren werden de goden ter eere geofferd. Het vleesch ervan werd bij een heiligen maaltijd, die een plechtig karakter droeg, door de deelnemers genuttigd. Deze godsdienstige gewoonte is zeer lang behouden gebleven, ondanks het feit, dat Bonifacius op last van Paus Gregorius III het bij doodstraf had verboden. Eerst door Karel den Grooten kon hieraan door een zeer wreed optreden tegen de Saksische stammen, een einde worden gemaakt.
Aan de schedels van de geofferde dieren werden groote, onheil afwerende krachten toegekend. Zoowel mensch als dier, alsook het te velde staande gewas, zouden door deze heilige schedels beschermd worden. Vandaar, dat ze, op een staak gestoken, op den akker werden geplaatst, of dat de schedels op de nok van dak en gevelwand werden gespijkerd, ter voorkoming van ziekte en ongeluk.
En ook aan dit gebruik kon eerst door een verbod en strenge maatregelen een einde gemaakt worden. Toch heeft het naar alle waarschijnlijkheid nog heel lang bestaan. Zoo is er tenminste een ets van een boerenkermis door Pieter Brueghel bewaard gebleven uit de 16e eeuw, waarop een gevel van een boerenhuis voorkomt, waaraan een paardenschedel is bevestigd. Elk verbod echter ten spijt, worden nog heden in Gelderland aan een paardenschedel meer dan gewone eigenschappen toegeschreven.
Veel boeren bewaren een schedel in de schuur of op zolder, met vrijwel dezelfde bedoelingen die eertijds onze Germaansche voorouders er mede hadden.
In ons Saksenland en het daarbij aansluitende land van Münster en Westfalen wordt, naast de vele andere verhalen waarin paarden voorkomen, een geschiedenis verteld over twee Angelsaksische strijders Hengist en Horsa. Volgens de overlevering, zouden deze beide legendarische ruitervorsten eens naar Engeland overgestoken zijn, het land hebben veroverd en daarmede het Angelsaksische rijk hebben gesticht. Een geschiedenis, die inderdaad een historischen achtergrond schijnt te hebben.

Maar niet alleen in deze overleveringen van ruitervorsten of Sinterklaas is iets van het oude geloof overgebleven. Nog overal in ons Saksische oosten, zoowel in Drenthe, Twenthe als in Gelderland, kunnen we het zinnebeeld van het ros Sleipnir vinden. Weliswaar wordt het aantal boerderijen waarop de gekruiste paardenkoppen staan elk jaar kleiner, — de oude worden afgebroken en op de nieuwe worden ze meestal niet meer aangebracht, — maar in het Twentsche wapen bleef, op een rood veld, het steigerende witte Saksenros bestaan. Het stamsymbool der Saksers zal er in voort blijven leven! Evenals op een aantal windvaantjes, gevels en staldeuren, waar ze bij iedere vernieuwing steeds weer op worden aangebracht en uitgesneden.
Ook tezamen met de andere zinnebeelden zooals zonnerad, levensboom en hart, is het paard een veelvuldig voorkomend motief, dat behalve in alle gedeelten van ons land, door geheel Westfalen, de Lüneburgerheide en Pommeren, tot in Oost-Pruisen en het Memelland toe steeds weer optreedt.
Hoe meer we naar het westen van Nederland komen, hoe minder dit zinnebeeld voorkomt. Andere zinneteekens nemen de plaats van het paard in, hoewel ros en ruiter tot aan de Noordzeekust te vinden zijn. Alleen de vormen waarin ze voorkomen zijn anders dan we in Twenthe kennen.
In Noord-Holland en Zeeland bijvoorbeeld zijn het twee paardjes met het achterlijf van een visch, een soort zeepaardje dus, dat echter geen overgang is naar de zeemeermin. Een zinnebeeld, dat een geheel andere beteekenis heeft en dat voor een zoo waterrijk land als het onze, natuurlijk herhaaldelijk in oude vertellingen optreedt. Maar ook op de Veluwe zijn mij verschillende boerenwagens bekend (op het oogenblik nog in gebruik!), waarop het paard met een, tot een odal gekrulden visschenstaart, als versiering is aangebracht welke wagens zelfs thans nog gemaakt worden. Zoo toonde in 1936 Albers, de wagenmaker van Bennekom, vol trotsch een kunstig en met zorg uitgesneden waterpaard op een overlankwagen (Dit is een onderdeel van de boerenwagen, waardoor het mogelijk is, dat het voor- en achterdeel onderling draaibaar zijn, zonder dat het verband tusschen deze beide deelen verzwakt wordt of verloren gaat).
Toen hem gevraagd werd, hoe hij aan dit voorbeeld kwam, vertelde hij, dat

het oorspronkelijk door zijn grootvader was gemaakt. Zoowel zijn vader, als hij, hadden het zooveel mogelijk steeds weer in toepassing gebracht. Pas na den wereldoorlog, toen alles zoo veel goedkooper moest worden, was hij van deze gewoonte afgeweken.
Hiermede hebben we wederom te doen met een geval, waarvan onmogelijk volgehouden kan worden, dat het maar een willekeurig of toevallig versieringsmotief is. Versieringen, die niets te maken zouden hebben met oude legenden en het oude geloof. Want het motief van het zeepaardje ligt toch niet erg voor de hand op de zoo droge Veluwe, waar van overstroomingen en groote rivieren geen sprake is. Dat hier deze zeepaardjes een herinnering zijn aan de met midwinter in het water onderduikende zon, die hierbij vergezeld wordt door een waterpaard, ligt wel voor de hand.
In het Nederlandsch Openlucht Museum op den Waterberg te Arnhem zijn eenige bijzonder mooie sjeezen en wagens tentoongesteld, waarop zoowel het witte Saksenpaard als de beide zeepaardjes in vele variaties voorkomen. Ze zijn niet van ouden datum, midden en einde van de vorige eeuw, en mede daardoor een bewijs hoe tot in onze dagen een oud zinnebeeld kan blijven leven.

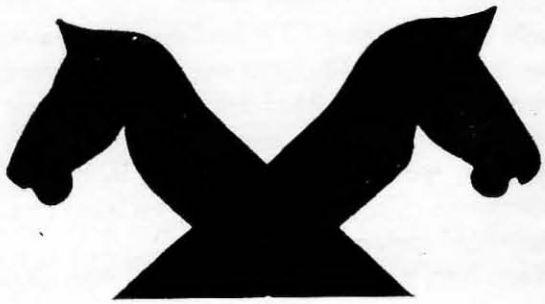

ZWANEN- EN VOGELZINNEBEELDEN

Een Friesche boerderij geldt pas àf, wanneer het dak bekroond wordt door een z.g. oelebord. Dit oelebord is eigenlijk niets anders dan een houten luik boven op het dak, de omlijsting van het oelegat. Echter is de benaming van het bord in zijn geheel overgegaan op de versiering in de onmiddellijke omgeving ervan, hoewel deze er verder geen enkel verband mede houdt. Bijna alle bestaan uit een soort stander met een tweetal zijdelingsche aanhangsels of vleugels, die meestal den vorm van een paar zwanen of S-vormige figuren hebben. Een versiering dus, die, constructief bekeken, tamelijk overbodig geacht kan worden. Toch vormen deze beide zwanen een onderdeel, dat bijna nooit op een Friesche boerderij ontbreekt en dat we ook nergens buiten Friesland aantreffen, tenzij in een streek met een nieuwen of voormaligen Frieschen cultuurinvloed.

Met evenveel recht kunnen we hier van een Friesch stamsymbool spreken als we hiervoor deden met de beide paarden ten aanzien van de Saksers.

Merkwaardig is alleen, dat er vóór de 17e eeuw geen enkel spoor bekend is van het huidige oelebord, tenminste op Friesche schilderijen en etsen zijn ze niet gevonden. Wel van de beide zwanen, die trouwens over het geheele Indo-Germaansche gebied veel voorkomen, evenals andere vogeltjes, steeds twee aan twee. Hier hebben we nu te doen met een zinnebeeld waarvan de oorsprong misschien uit het Oosten stamt en dat via Iran naar noordelijker landen kwam. Dit neemt echter niet weg, dat sinds onheugelijke tijden in een witte zwaan de levens- en lichtdrager werd gezien. Want natuurlijk moeten die dieren, die het levenslicht dragen, wit zijn. Het witte paard, de gans en de sneeuwwitte zwaan zijn hiervan de beste voorbeelden.

In de volksmythe is de zwaan uitverkoren boven de beide andere en wordt zij als de winterzonnewende-vogel beschouwd. Dat juist in den zwaan de jaarbegeleider werd gezien, zal vermoedelijk ook voor een groot deel te danken zijn geweest aan het feit, dat het de eerste vogel was, die zich in het

voorjaar liet zien. Bovendien trok de zwaan als een der laatste naar het zuiden wanneer vorst en koude in aantocht waren.
Het was de vogel van Odin zelf, die nog bovendien de gave bezat om de toekomst te kunnen voorspellen. Ook hierin is er dus een treffende overeenkomst met het witte Saksenros.
Verder behoorde het nog tot de taak van den zwaan, om de gevallen helden van het slagveld mee te voeren en ze in een schip naar het Walhalla te begeleiden. Hierdoor stonden ze in hoog aanzien bij de strijders. Maar toch niet minder bij de vrouwen, want als echte licht- en levenbrenger bracht ook de zwaan de kleine kinderen, totdat later de ooievaar (Adebar) deze plicht heeft overgenomen. Toch vertelde een jaar geleden iemand in Friesland ons, dat er nog streken zijn waar volgens het volksgeloof de gans en de zwaan dit zijn blijven doen. Ook buiten Friesland zijn er nog gebruiken, die er van getuigen, hoe in den zwaan de brenger van het nieuwe licht werd gezien.
Wanneer namelijk in de lente de dagen weer gaan lengen, het licht de duisternis heeft overwonnen, dan maken in tal van dorpen en stadjes in onze oostelijke provinciën, de kinderen op Palmzondag een rondgang met hun palmpaasch. Zoo'n palmpaasch is een met kransen, linten en lekkernijen versierde stok. Een broodje, in den vorm van een krakeling, zonnerad of vogel is er bovenop gestoken. Deze vogel moet soms een haan voorstellen als zinnebeeld voor de vruchtbaarheid van den komenden zomer. „Haantje Pik" heet daarom deze palmpaasch in Elburg. Er zijn er echter ook, die een zwaan moeten voorstellen en „Zwaentje" genoemd worden.
Ouderen loopen in dezen palmpaaschoptocht niet meer mee, het is geheel een kinderfeest geworden en daardoor des te aantrekkelijker! Tijdens het ronddragen van de palmpaasch worden allerlei liedjes gezongen, die in de meeste plaatsen maar weinig van elkaar verschillen. Zoo in Hummelo bijvoorbeeld:

„Pallem, pallem, paoschen!
Eikoerei, eikoerei!
Nu nog eene Zondag
Dan kriege we 'n ei.

Eén ei is geen ei,
Twee eier is een half ei,
Drie eier is een Paosch ei!"

Er zijn echter ook versjes die zeer toepasselijk zijn en die meer aan het oude lentefeest herinneren, het feest van een nieuwe vruchtbaarheid en een nieuw leven:

„Palm, palm, paschen,
De koetjes gaan weer grazen,
De schaapjes komen in de wei,
Als het Paasch is, krijgen wij een ei!"

Maar behalve dan alleen in dit lentefeest, dat zeker niet uitsluitend Friesch is, — integendeel, in Friesland zelf kent men de palmpaasch alleen in Akkrum, — komt het zwaan-motief ook elders in ons land voor. Zoo bijvoorbeeld in Noord- en Zuid-Holland op de achterschemels van boerenwagens, waarvan later de gans den zwaan schijnt te hebben verdrongen.
En al treffen we buiten het Friesche kerngebied den zwaan nergens als geveltopteeken aan, des te meer is dit het geval met de hiervan afgeleide S-vormige krullen. Volgens Professor Herman Wirth is hiermede tevens een verband gelegd tusschen de odal en het zwanenmotief. In het kort zou het er op neer komen, dat we hier te doen hebben met twee verschillende uitdrukkingsvormen van dezelfde grondgedachte van een vrij en eigengeërfd boerengeslacht.
In zekeren zin komt dit ongeveer overeen met de opvatting, die de Friesche folklorist Waling Dykstra heeft over het voorkomen van de beide zwanen in het oelebord. Naar zijn meening beteekende de zwanenversiering op het dak van een eigengeërfde greide- of grasboerderij, dat de eigenaar het recht had om zwanen te houden in de grachten rondom zijn boerderij. Een recht, dat aan de pachtboeren niet zou zijn toegestaan. Later zou door de pachters hieraan de hand niet meer zijn gehouden en plaatste ieder die dat wenschte de beide zwanen op de nok. Waarschijnlijk is Professor Wirth's

verklaring dichter bij de waarheid, maar dit neemt toch niet weg, dat Dykstra dit recht alleen aan vrije en onafhankelijke boeren toekende. Dit is ook in overeenstemming met de gevoelens van sommige Friezen, die er uitsluitend een vrijheidssymbool in willen zien, het zinnebeeld dus van „de vrije Fries". Wanneer we eens rond kijken naar kruissteek doeken, die we tegenwoordig meer in de steden bij antiquairs aantreffen dan in de boerderijen op de Veluwe waar ze eertijds nergens ontbraken, dan zien we daar zeker vogels op. Meestal zijn dit echter geen zwanen maar kleinere vogeltjes onder een levensboom of bij een hart. Toch hebben ze een zelfde beteekenis. Want het zijn zonder twijfel ook hier weer de beide zonnevogels, waarvan de een in het voorjaar de zon meebracht, terwijl de ander met de zon aan het einde van het jaar zal verdwijnen. In Duitschland werd hiervan een bijzonder mooi voorbeeld aangetroffen op een vroeg-christelijken steen met zonnezinnebeelden. Op deze, in Oost-Pruisen gevonden, steen komen onder andere een tweetal vogels voor, waarvan er een de zonnering in den snavel draagt. De andere buigt zich naar voren met de bedoeling deze over te nemen. Op een kruik uit het Westerwald is een soortgelijke voorstelling bekend.
Over de beide raven, Hugin en Munin, die Odin op zijn zwerftochten zouden vergezellen, spraken we reeds. Ook hiervan zijn er nog genoeg overblijfsels. Zoo staat bijvoorbeeld in Ootmarsum een boerderij, waarop onder de paardenkoppen een tweetal openingen gemaakt zijn. Deze schijnen geen ander doel te hebben gehad, dan om tot rustpunt te dienen voor Odin's trouwe begeleiders. Op andere Saksische gevelteekens zitten de beide vogels boven op de twee paardenkoppen, totdat zij onder invloed van de kerk, daarvan door het kruis werden verdreven, zooals bij een huis te Losser blijkbaar het geval was.

VERSCHEIDENE ANDERE ZINNEBEELDEN

Behalve de hiervoor iets uitvoeriger aangegeven zinnebeelden, zijn er vele andere, die min of meer algemeen kunnen voorkomen. Van een enkele willen we wat meer zeggen. En wel in de eerste plaats iets over de hand, een zinneteeken, waarvan er nog maar weinig in een zuiveren vorm zijn aan te treffen. Toch is het een zeer opvallend symbool, zoo zelfs, dat we er haast vanzelf toe komen er even wat nader over te denken wat hiervan toch wel den dieperen zin en bedoeling kan zijn. Want het is een bijzonder sprekend teeken wanneer we het ergens in een Geldersch dorpje over het te velde staande gewas zien wijzen, waarschuwend en beschermend.
Van oorsprong zal ook dit zinnebeeld als een vruchtbaarheidssymbool opgevat moeten worden, zooals dit met vele boerenzinnebeelden nu eenmaal het geval is. Later is onder invloed van de kerk hieruit „een zegenende hand" ontstaan, die echter een zelfde beteekenis had als het vroegere „heidensche" symbool. Bovendien werd het kwaad erdoor op een afstand gehouden. Bliksemslag, brand, ziekten van mensch en dier konden erdoor worden voorkomen evenals dit met den donderbezem op de nok van het dak of als ingemetseld figuur in de muren het geval was.
Van den oorspronkelijken handvorm bleef vaak maar weinig over. Meestal is het slechts een kam met vier of vijf tanden waarin we dit zinnebeeld terug vinden.
Veel algemeener onheil-afwerende teekens zijn de z.g. tooverknoop en de vijfster of pentagram. De naam tooverknoop is eigenlijk onjuist, want dit teeken heeft niets te maken met tooveren in dien zin zooals wij dat woord gebruiken. Wel doet het denken aan den legendarischen onontwarbaren Gordiaanschen knoop, waarvan het Grieksche verhaal vertelde, dat diegene,

die dezen knoop kon ontwarren eens de wereld zou beheerschen. Volgens hetzelfde verhaal loste Alexander de Groote deze moeilijkheid toen op door met zijn zwaard den knoop door te hakken. In hoeverre nu de tooverknoopen op de achterschemels van vele boerenwagens hiermede samenhangen is moeilijk te zeggen. We weten alleen, dat ze volgens het oude volksgeloof tegen ongelukken kunnen behoeden en dat ze daarom door de boeren van stroo gevlochten in stal en schuur werden opgehangen.
Ook is het niet onmogelijk, dat het voorstellingen zijn van het doolhof, waarin de zon omstreeks de midwinterdagen werd gevangen gehouden totdat het nieuwe jaar weer een aanvang maakte.
Zonder twijfel is het geloof aan de onheil afwerende kracht van knoopen en strikken al heel oud. Er wordt in het jaar 1000 reeds door den bisschop van Worms in afkeurenden zin over gesproken daar het een heidensch gebruik was, waaraan een einde gemaakt diende te worden.
De beteekenis van den tooverknoop en van de vijfster komen ongeveer overeen. Toch zijn ze niet geheel gelijk, want er komen zoowel knoopen voor met vijf lussen als drie, vier of zes en meer deelige.
Overigens weten we van de vijfster toch niet veel meer, dan dat de kwade geesten en de duivel door dit figuur ernstig in hun werkzaamheden werden belemmerd. Dit vertelt Goethe tenminste in „Faust", wanneer Mefistofeles niet over den drempel kan komen als hij het pentagram op de deur ziet.
Ook op verscheidene grafsteenen schijnt daarom een pentagram of Druïdevoet, zooals dit teeken ook wel heet, te zijn aangebracht.

Als laatste van deze reeks ongeluk-afwerende symbolen moeten we nog even noemen het stiepelteeken, dat bij geen Twentsche boerderij op de deur zal ontbreken. Het heeft den vorm van de Dag-rune uit de algemeene groote runenrij, en is in oorsprong een vruchtbaarheids- en levenszinnebeeld. Dit teeken heet ook wel de dubbele hamer van Donar, die huis en hof onder zijn bescherming heeft genomen en zoodoende veel kwaad voorkomt.
Het is misschien niet overbodig, om er tenslotte even op te wijzen, dat we in dit alles niet slechts een dwaze „bijgeloovigheid" moeten zien. Al deze ge-

bruiken en teekens, die onze boerenbevolking nog heden kent, hadden eens een andere, een heilige beteekenis. Totdat onder invloed van de kerk veel in een ander licht werd gesteld. Al hetgeen, dat niet op de een of andere manier gekerstend werd, kreeg het stempel heidensch en werd als zoodanig eeuwen lang zoo scherp mogelijk bestreden. Daarvan leggen vele kerkelijke besluiten getuigenis af. Wat behouden bleef tegen de kerkelijke verordeningen in, werd teruggedrongen tot het z.g. bijgeloof.
Symbolen, die eens een hooge beteekenis hadden, kende men in later tijden slechts als onheilbannende teekens. Zoo bleven ze, ondanks felle bestrijding, tot op den huidigen dag voortbestaan.

SLOTWOORD

In de inleiding werd er reeds op gewezen, dat dit hier gegeven zeer beknopte overzicht, met het betrekkelijk kleine aantal foto's, slechts een gering gedeelte kan weergeven van al de zinnebeelden die we nog in Nederland kunnen vinden. Vandaar, dat er wellicht straks kritiek zal komen tegen deze „toevallig" voorkomende figuren. Figuren, die met passer en lineaal spelenderwijs ontstaan zouden kunnen zijn, zonder eenige verdere beteekenis of dieperen achtergrond. Of die door den een of anderen dorpstimmerman met eenige fantasie op huis en huisraad werden aangebracht.
Oppervlakkig bezien, zonder eenig oog voor het overal steeds weer voorkomen van dezelfde motieven, zou men geneigd zijn deze opvatting te aanvaarden. Want het is niet te loochenen, de bewuste achtergrond, de oude gedachtegang is grootendeels verloren gegaan. Bijna geen schilder of timmerman geeft zich meer rekenschap, waarom hij de oeleborden en gevelteekens nu bepaald in dien vorm maakt. Maar, en dit is nu juist het merkwaardige, toch komen steeds dezelfde voorstellingen terug, zonder dat we hier alleen van een traditie mogen spreken. Het leeft als het ware zóó in ons volk, in ons diepste wezen, dat waar ook ons volk zich vestigde en in welke tijden ook, altijd weer dezelfde voorstellingen als vanzelf tot uiting kwamen. Nergens voelen we sterker het verband tusschen ons ras en zijn cultuur als in deze eenvoudige, maar toch zoo sprekende zinnebeelden. Zij behooren bij elkaar, onafscheidelijk, ze zijn zonder elkaar niet denkbaar! Deze zinnebeelden leven, zooals ons volk leeft en juist dit levende moet ons iets zeggen. Het moet ons weer bewust doen worden, dat zelfs in deze „moderne" tijden van radio, bioscoop en stalen meubels, de zinnebeelden bij ons nog altijd op hun plaats

kunnen zijn. Ja, dat het mogelijk en noodzakelijk is, om onze volkskunst weer te doen herleven met nieuwe toepassingen van dit volkseigen cultuurgoed. Hiertoe zal het aankweeken van waardeering voor onze eigen boerenkunst, waarin de zinnebeelden zoo prachtig verwerkt kunnen zijn, een eerste vereischte zijn. Maar dit is niet genoeg! Zonder een omvorming van het handwerk, een volkomen andere scholing en opvoeding van de jeugd kan niets bereikt worden! Gelukkig zien we in de thans allerwegen plaatsvindende ingrijpende veranderingen, een eerste stap in deze richting. Ook wat dit betreft kunnen we de toekomst met vertrouwen tegemoet zien.
Laten we hopen, dat deze foto's iets mogen bijdragen tot de vorming van een eigen stijl, een levensstijl, zooals ons volk eens kende!

GERAADPLEEGDE WERKEN.

F. W. DRIJVER:

FOLKLORE; Nijgh en van Ditmar's Uitgevers Mij., Rotterdam 1927.

W. HIELKEMA:

HET FRIESCHE OELEBORD; Overdruk Leeuwarder Nieuwsblad en Nieuwsblad van Friesland. 1936.

HANS KARLINGER:

DEUTSCHE VOLKSKUNST; Prophyläen Verlag, Berlin 1938.

Prof. FR. LANGEWIESCHE:

SINNBILDER GERMANISCHEN GLAUBENS IM WITTEKINDSLAND; Verlag Hans Langewiesche, Eberswalde 1935.

Mr. H. REYDON:

HET ZONNERAD; N.E.N.A.S.U., Utrecht 1936.
DE HUISMERKEN; Uitgevers Mij. A. Rutgers N.V., Naarden 1939.

K. K. RUPPEL:

DIE HAUSMARKE; Metzner Verlag, Berlin 1938.

WOLFGANG SCHULTZ:

ALTGERMANISCHE KULTUR IN WORT UND BILD; J. F. Lehmanns Verl., München 1935.

W. A. P. SMIT:

FOLKLORE; Uitg. W. J. Thieme en Cie., Zutphen 1929.

HANS STROBEL:

BAUERNBRAUCH IM JAHRESLAUF; Koehler-Amelang, Leipzig 1937.

ERNST OTTO THIELE:

SINNBILD UND BRAUCHTUM; Ludwig Voggenreiter Verlag, Potsdam 1937.

KARL TH. WEIGEL:

LEBENDIGE VORZEIT RECHTS UND LINKS DER LANDSTRASSE; Metzner Verlag, Berlin 1934.

RUNEN UND SINNBILDER; Metzner Verlag, Berlin 1935.

SINNBILDER IN DER FRÄNKISCHEN LANDSCHAFT; Metzner Verlag, Berlin 1938.

OSKAR VON ZABORSKY-WAHLSTÄTTEN:

URVÄTER ERBE; Ahnenerbe-Stiftung Verlag, Berlin-Dalhem.

TIJDSCHRIFTEN, DIE HIEROVER MIN OF MEER REGELMATIG ARTIKELEN PUBLICEEREN:

HAMER; Maandblad voor de Stichting Volksche Werkgemeenschap; Uitgeverij „Hamer", Den Haag.

IT HEITELAN; Algemeen Friesch Maandblad, Sneek.

ODAL; Monatschrift für Blut und Boden, Goslar.

SLJUCHT EN RJUCHT; Friesch Weekblad, Leeuwarden.

TOURISTENKAMPIOEN; Weekblad, uitgegeven door den Kon. Ned. Toeristenbond A.N.W.B., Den Haag.

VOLKSCHE WACHT; Maandblad van de Stichting „Volksche Werkgemeenschap", Uitgeverij „Hamer", Den Haag.

HET NATIONALE DAGBLAD; Leiden.

De afbeeldingen in dit boek zijn vervaardigd naar foto's uit het archief van de Volksche Werkgemeenschap, 's-Gravenhage.
De opnamen op blz. 48, 88, 92, 97, 113, 154 zijn van L. ten Cate, die op blz. 46, 111, 144b van Nico de Haas, die op blz. 62, 66, 67, 69, 75, 91, 144a van Ir. H. J. van Houten, terwijl alle andere opnamen van Ir. W. F. van Heemskerck Düker zijn.

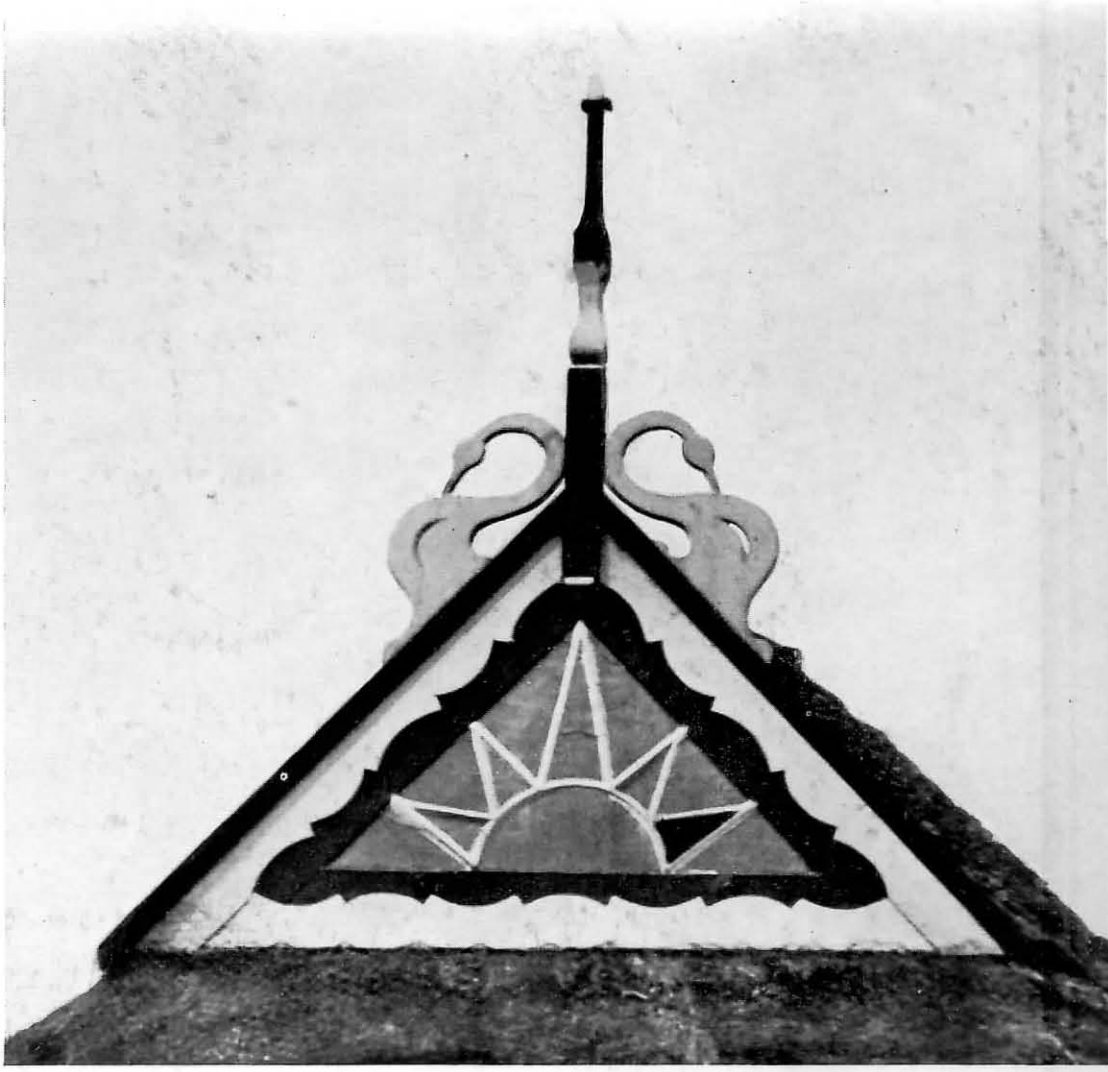

Oelebord te Giekerk in Friesland. Behalve door de zoo goed als nooit ontbrekende zwanen wordt dit Friesche oelebord gekenmerkt door een rijzende zon in het oelegat.

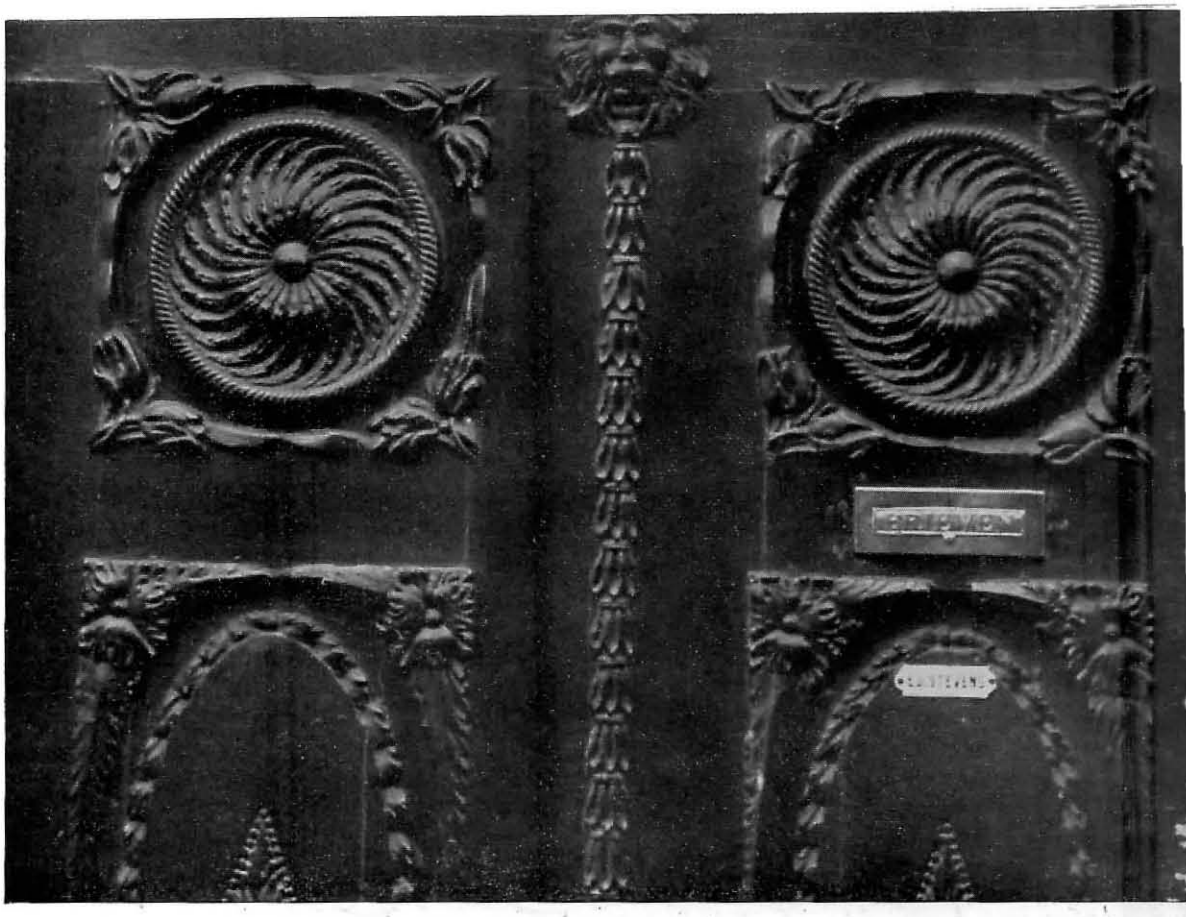

Deur met wentelende zonnen te Elburg. Ook in onze oudere steden leven de germaansche zinnebeelden tot op heden voort.

Links: Melk- of emmerrek uit Staphorst met verschillende wit op lichtblauw geschilderde zonnezinnebeelden. De zonnesymboliek overheerscht op deze zoo typische emmerrekken evenals de andere Staphorster afbeeldingen laten zien.

Bovenlicht te Oosterwolde bij Oldebroek. Onder een oerboog en sterk gestyleerden levensboom is hier een sprekende opkomende zon, de bron van alle groei en leven, aangebracht.

Palmpaasch uit Winterswijk, die getuigenis aflegt van de belangrijke rol, welke de zon in het leven van onze voorouders eens vervulde. De haan als zinnebeeld van de vruchtbaarheid ontbreekt bij dit gebak maar zelden.

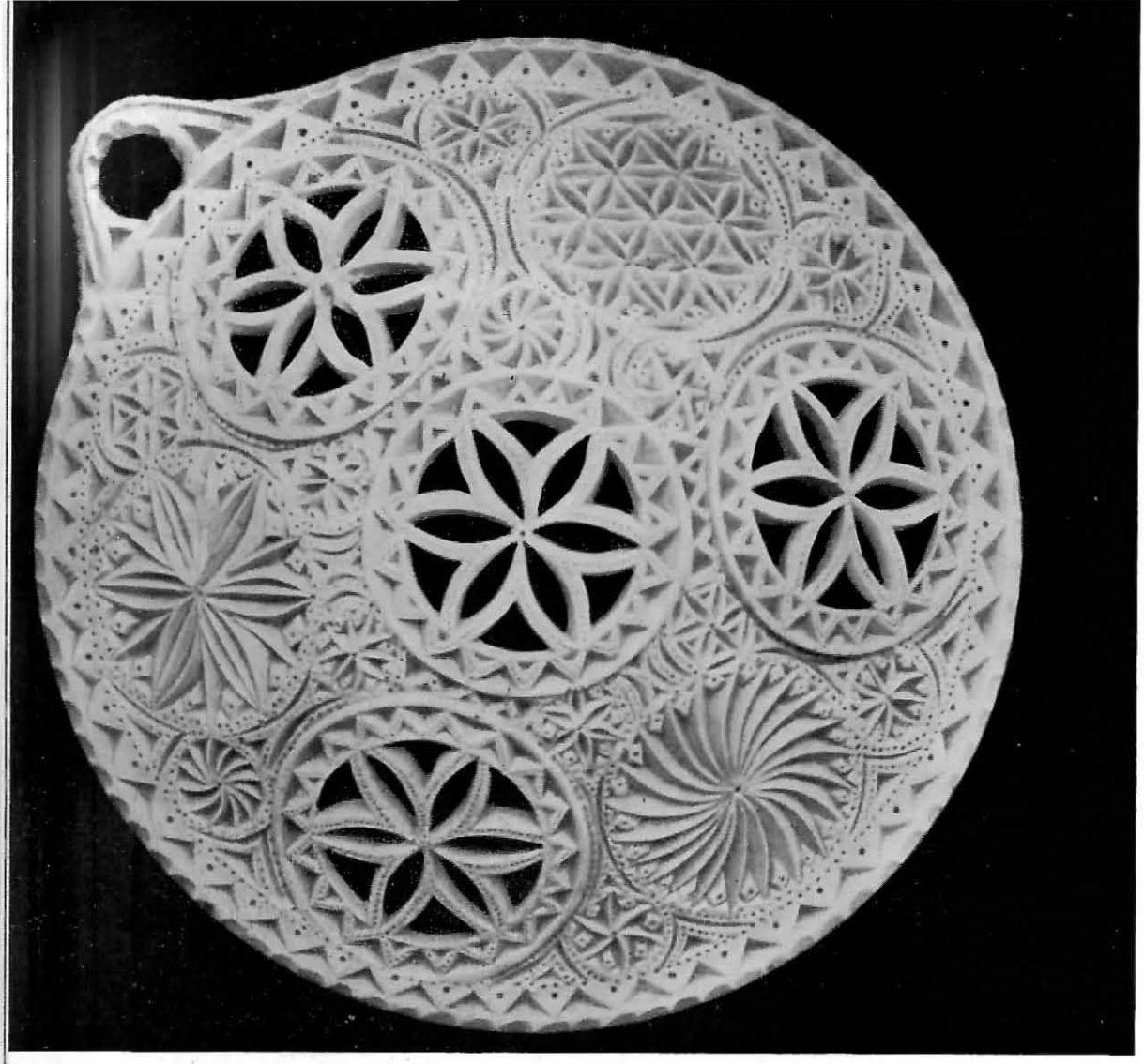

Schaal van Makkumer aardewerk, waarin dezelfde uitgesneden zonnewervels en zessterren voorkomen, die in de meer bekende houten stoven en mangelplanken aan te treffen zijn.

Eiken sledekist uit den Achterhoek van het jaar 1799. Deze met maalkruisen en draaiende zonnen versierde „tuugkiste" bracht eens een bruid, gevuld met haar linnengoed, mede ten huwelijk.

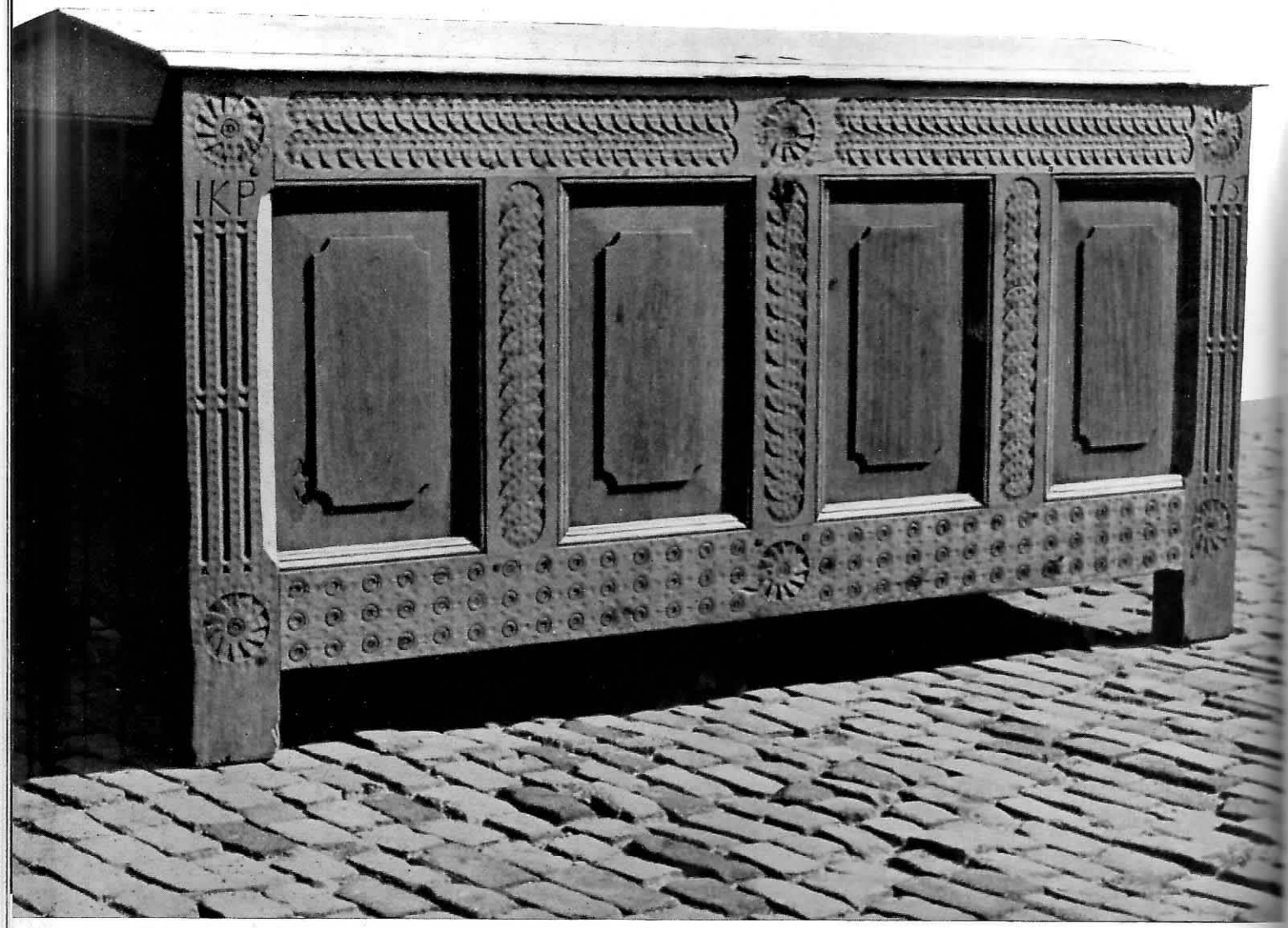

Een ander voorbeeld van een met wentelende zonnen versierde kist uit 1751, afkomstig uit de omgeving van Borculo. Door de veel kleinere behuizing van tegenwoordig is voor deze kisten meestal geen plaats meer, waardoor zij vaak in handen van opkoopers en zigeuners geraken.

Rechts: Op deze deur in Doesburg zijn zoowel op de deur zelf als in het bovenlicht uitstralende zonnen aangebracht. Ofschoon dit soort versieringen sterk beïnvloed werden door latere cultuurperioden zijn toch de oorspronkelijke vormen duidelijk te herkennen.

9

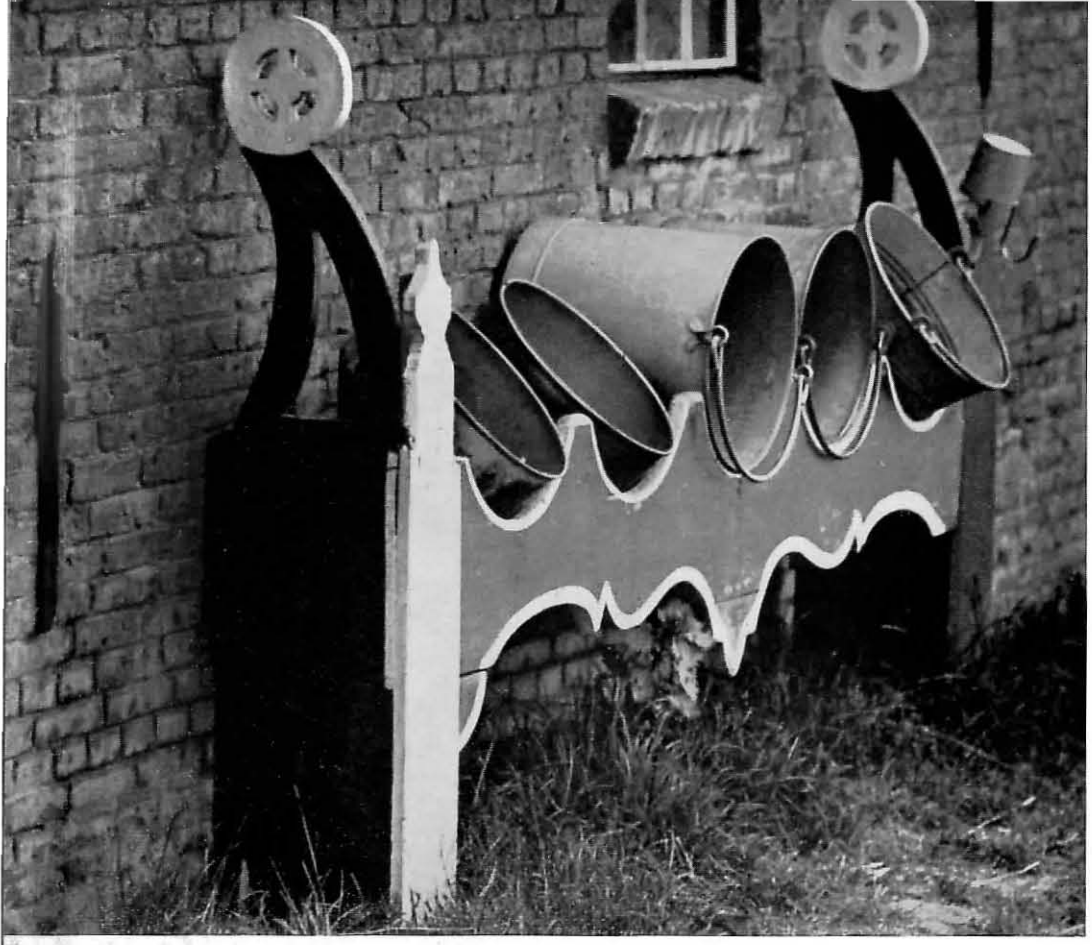

Emmerrek in Folsgara (Friesland) met een tweetal witte vierspakige zonneraderen en andere versieringen op een donkergroenen achtergrond.

Palmpaaschgebak in den vorm van een vierdeelig zonnerad. Nog in vele streken in het oostelijk deel van ons land loopen de kinderen op Palmzondag in optocht rond met een soortgelijk gebak.

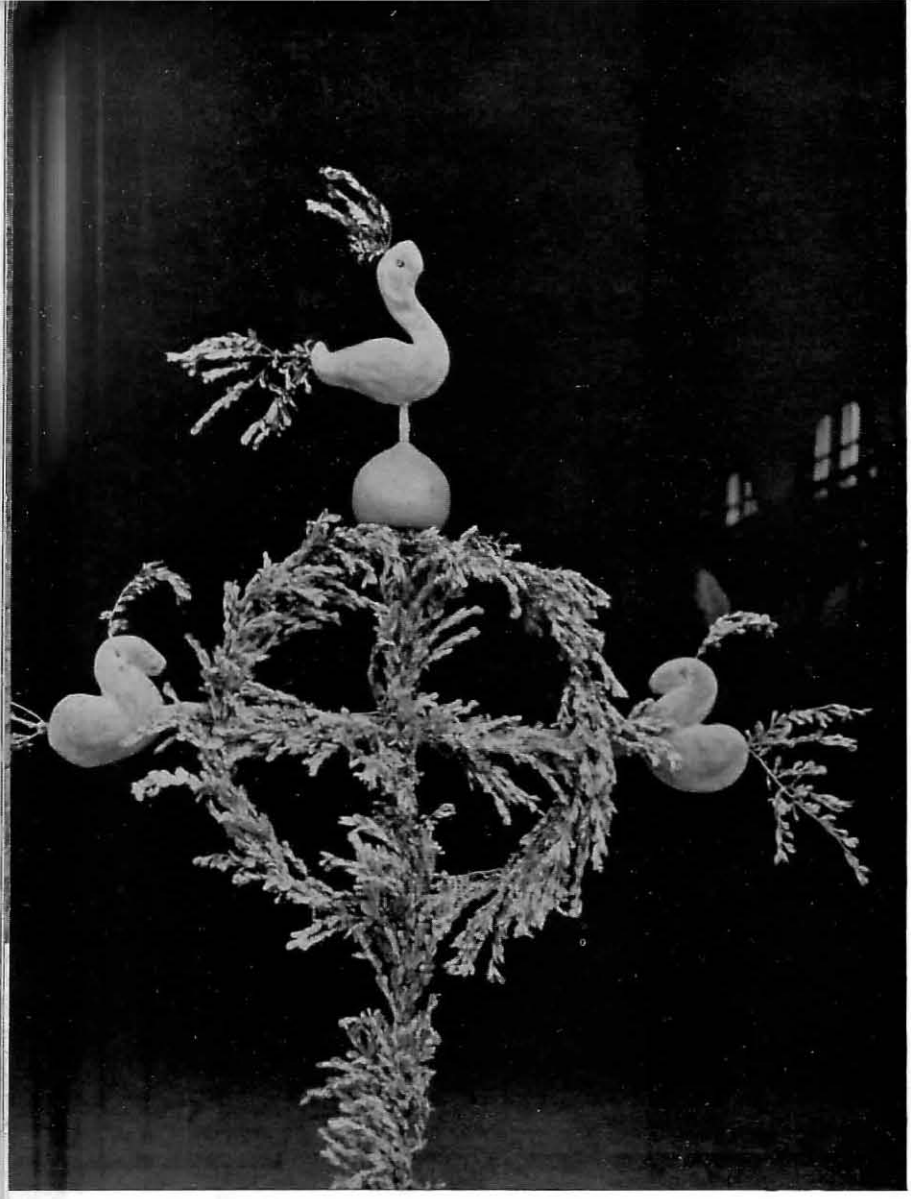

Palmpaasch uit Elburg, aldaar meer bekend onder den naam van „Haantje Pik". De vruchtbaarheidsgedachte wordt hier nog eens onderstreept door de vruchten, die er aan worden gehangen.

Rechts: Geveltopteeken uit Putten op de Veluwe. Behalve het gedeelde jaar is hier een ruit en maalkruis in uitgesneden. Wel een voorbeeld hoeveel zorg somtijds aan deze gevelafsluitingen wordt besteed.

Kippenloopje tegen de achterzijde van een boerenhuis te Kollumerzwaag (Friesland). Ook in dit zinnebeeld worden de beide jaarhelften van het zonnejaar voorgesteld.

Staphorster emmerrek met drie opgeschilderde zonneraderen. De accolade-achtige randversieringen werden aangebracht met behulp van het thans bijna niet meer in gebruik zijnde trekmes.

Stadsmuur te Elburg uit de zestiende eeuw, waarin naast eenige andere teekens ook deze zeer fraaie hagal-rune is ingemetseld. De hagal-rune hangt met het zesspakige zonnerad ten nauwste samen.

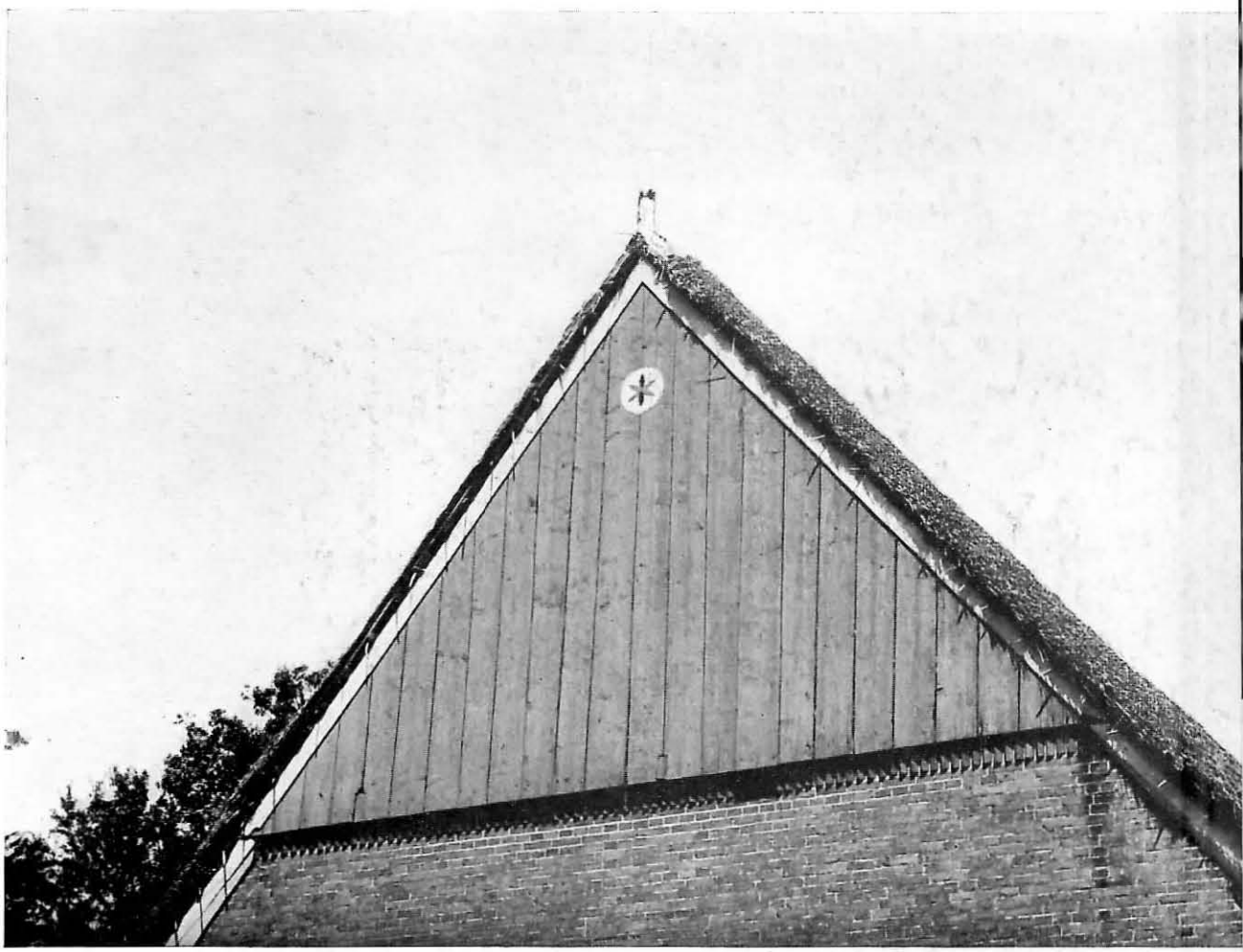

Zesster in de houten voorgevel van een Saksische boerderij in het achter Coevorden gelegen grensdorpje Oud-Schoonebeek. Op de nok van het dak de donderbezem, die bescherming geeft tegen blikseminslag.

Kippenhok in Staphorst met als geveltopteeken een uitgezaagde zesster, die bekroond wordt door een odal-rune. In een zelfden vorm komt de odal ook in andere deelen van ons land voor.

Links: Zeer fraai exemplaar van een emmerrek uit Staphorst-Rouveen met dubbele zessterren. Tot op den huidigen dag worden deze zinneteekens daar aangebracht en wanneer noodig in den vroegeren vorm vernieuwd.

Geelkoperen beddenpan uit Gelderland, thans in het Openlucht Museum te Arnhem. Evenals op het andere huisraad staat ook hierop een zonnezesster.

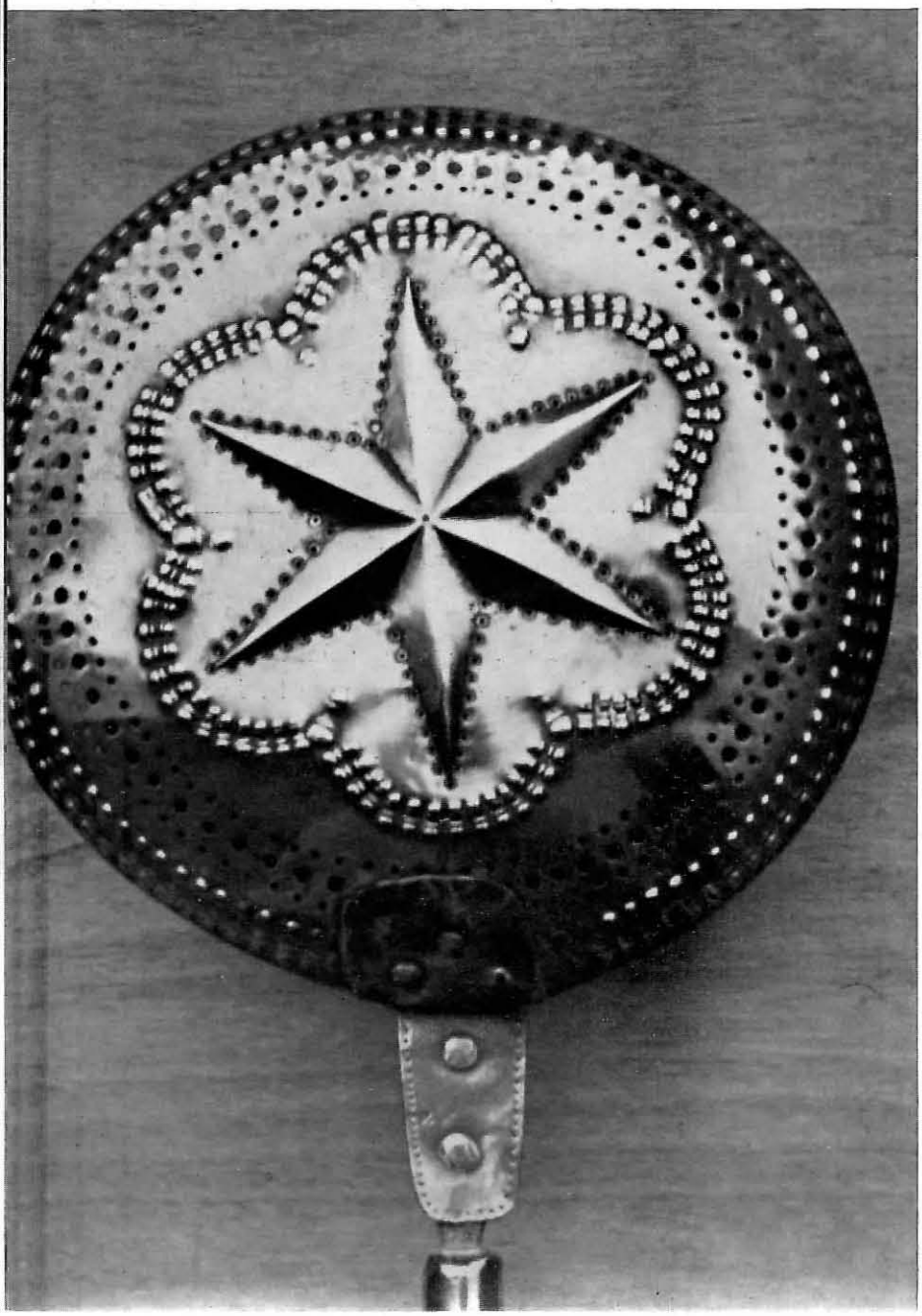

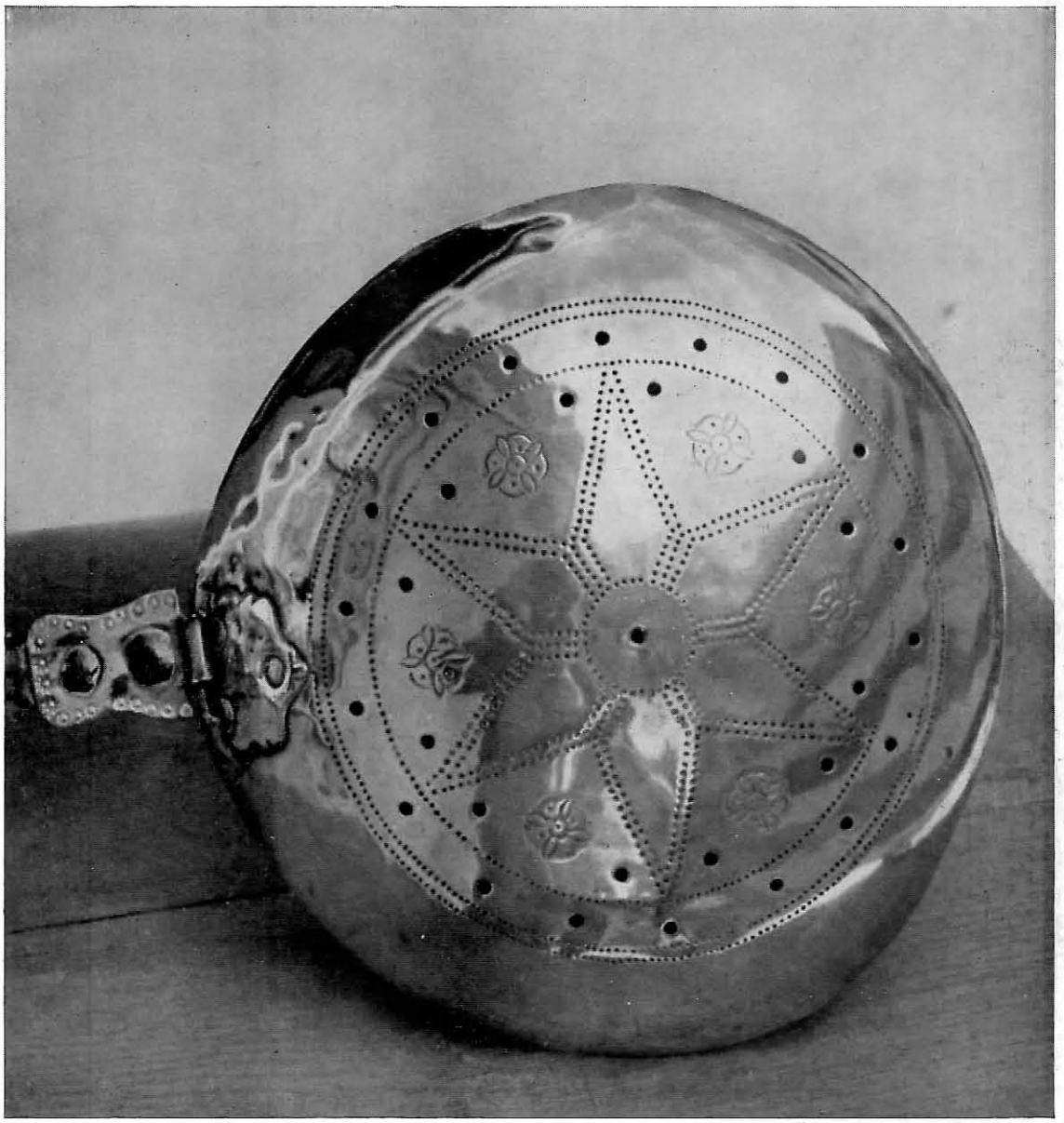

Dat de zesster een algemeen boeren-versieringsmotief is, blijkt onder meer uit deze bewerkte beddenstoof uit Noord-Holland.

Zonnespiralen ter weerszijden van een dakraam van een kerkje in Midden-Beemster. In het bovenlicht van dit raam bevindt zich nog een stralende halve zon.

Links: Boenhok aan den slootkant te Lopikerkapel in het zuiden van de provincie Utrecht, een streek, die buitengewoon rijk aan zinnebeelden is. In dit geval zessterren, aangebracht in de twee zonnen van een oude odal-rune.

Versiering met zonnespiralen aan een gevel te Landsmeer onder den rook van Amsterdam. Dit zinnebeeld komt trouwens veelvuldig in onze oudere steden voor.

Links: Overgang tusschen twee zonnespiralen en een levensboom in een bovenlicht van een huisdeur te Doesburg. Op de deur zelf twee ruiten.

Achterschemel van een boerenwagen uit de omgeving van Doornspijk. De zonneloop wordt hier prachtig uitgebeeld door de in een urn verdwijnende en weer er uit te voorschijn komende zonnespiraal.

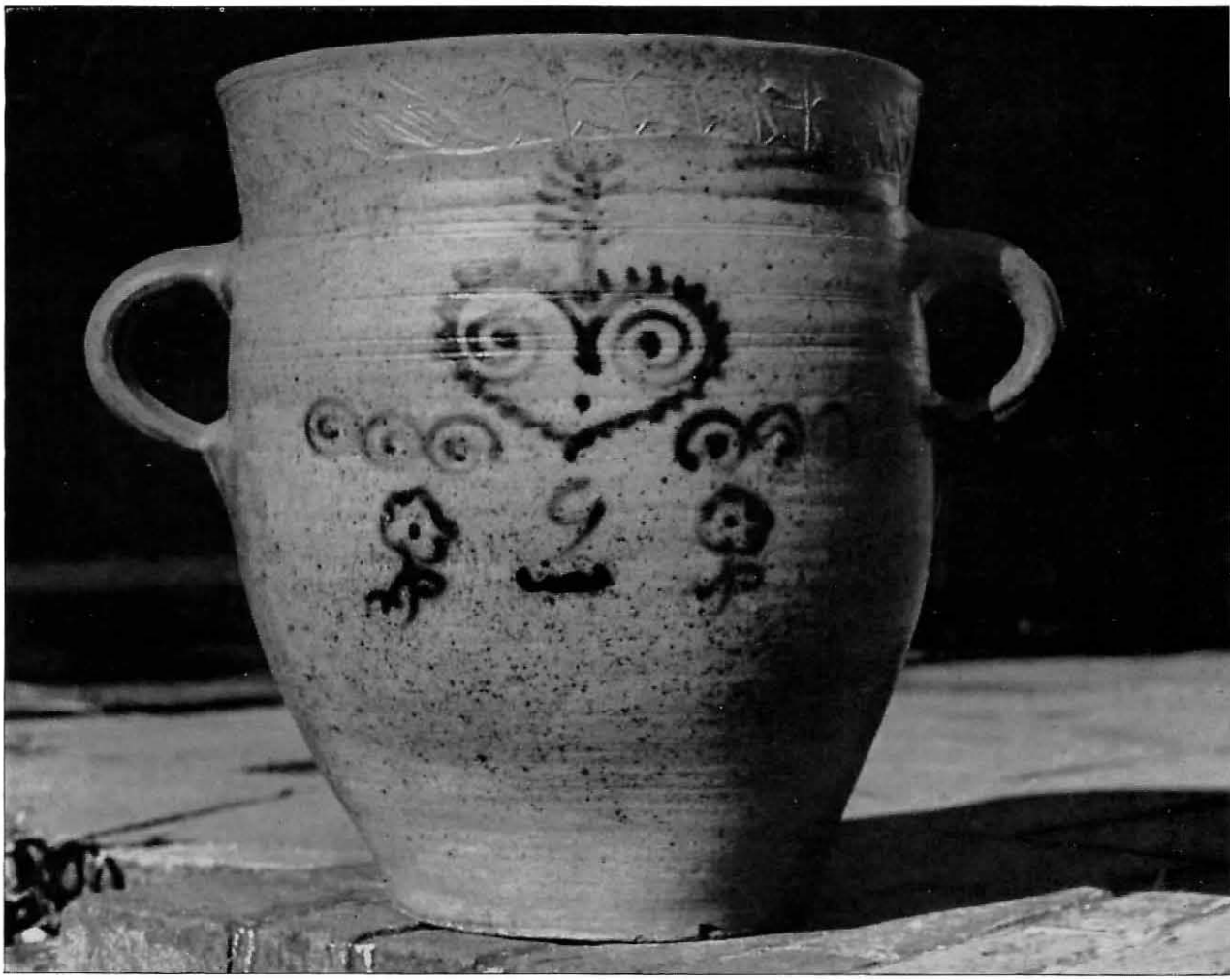

Oude, z.g. Keulsche pot, afkomstig uit Groenlo. Naast levensboom en een vlammend hart is de spiraal verscheidene malen als versieringsmotief gebruikt. Het cijfer 9 geeft een inhoudsmaat aan.

Een ander voorbeeld van zonnespiraal en levensboom-versieringen op een pot, afkomstig uit Lichtenvoorde.

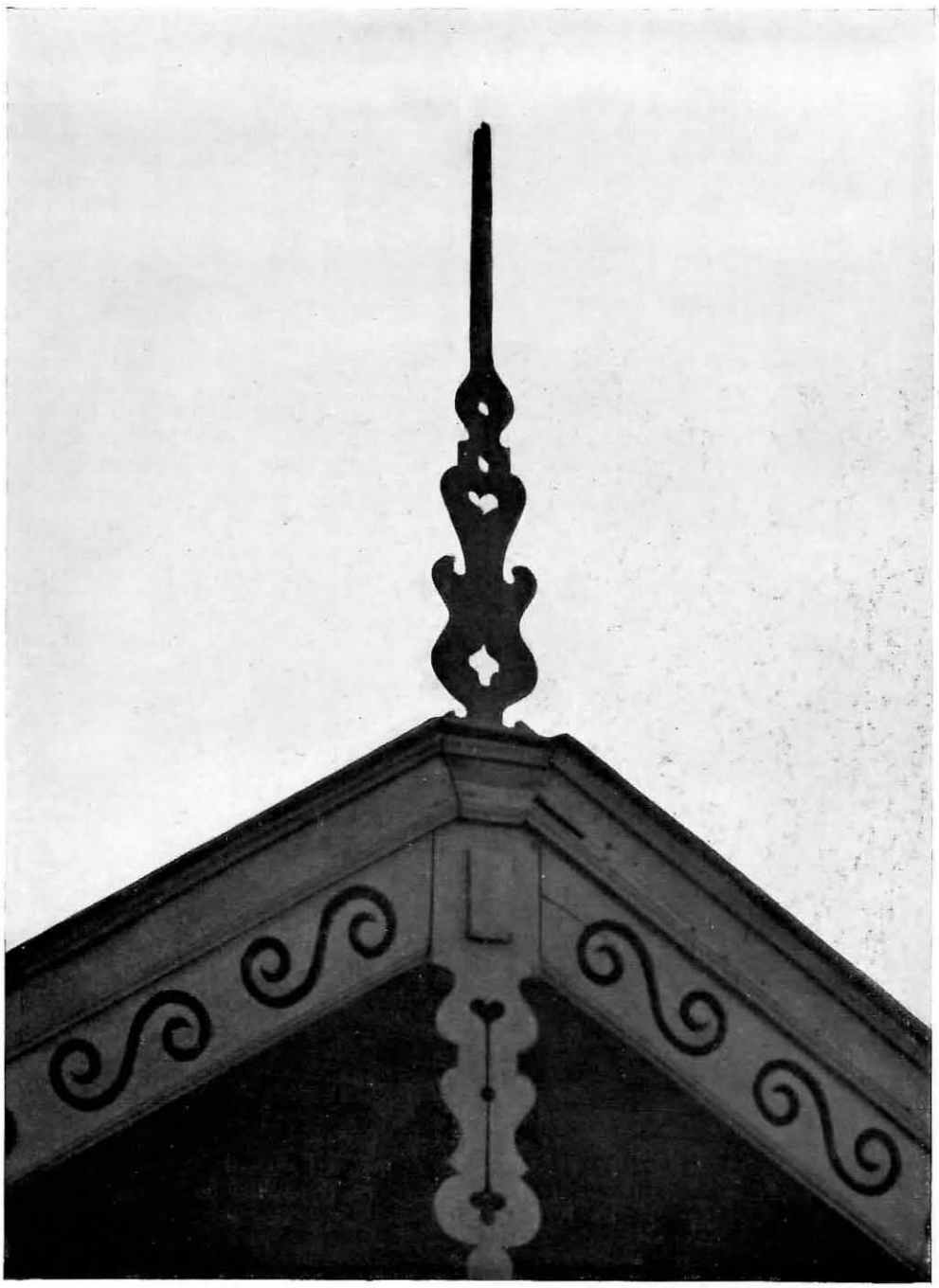

Daklijst van een huis te Rijnsburg (Zuid-Holland). Behalve de S-vormige krullen in de lijst zelf zijn nog merkwaardig de in odalvorm uitgezaagde figuren in het boven- en onderstuk van den geveltop.

Geveltopteeken te Garijp in Friesland. Een ietwat primitief geteekende zonnespiraal op de nok van een woonhuis. Wellicht kunnen we in de krullen er onder een overblijfsel van den levensboom zien.

Aan de Hollandsche IJssel in het zuiden van de provincie Utrecht staat deze molen, waarvan in den rand van de kap odal-slingers zijn uitgezaagd en beschilderd.

Oude odal-rune in den vorm van den z.g. bril bovenop een raamluik in Lekkum (Friesland). Wederom een voorbeeld van een versiering, die toch moeilijk toevallig ontstaan kan zijn.

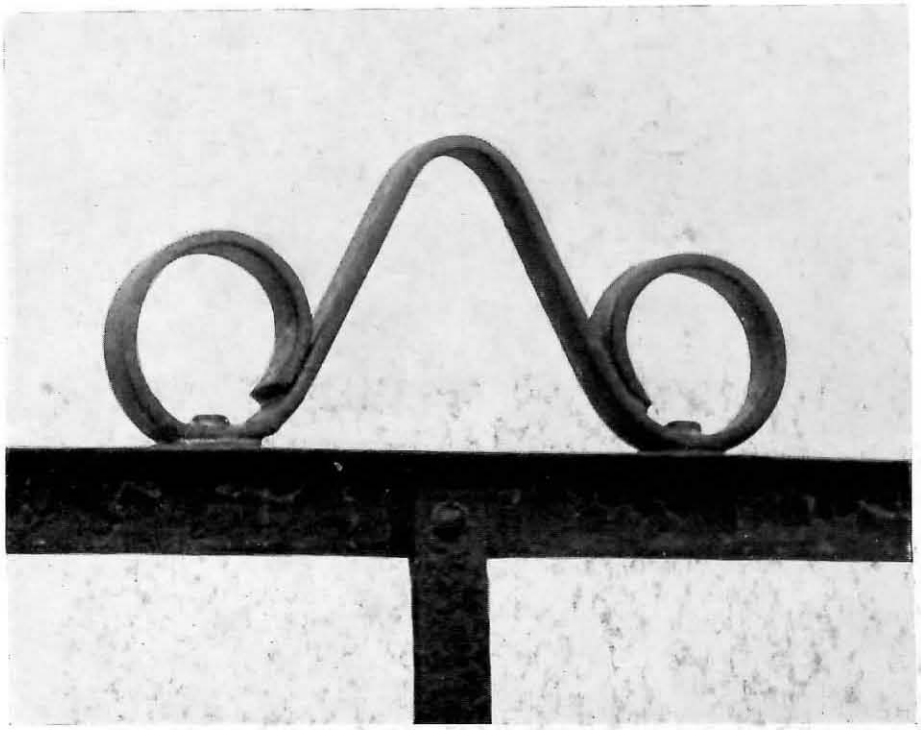

IJzeren handvat op een landhek te Leeuwarderadeel. Dit soort wordt tegenwoordig machinaal vervaardigd. Desondanks bleven de oude zinnebeelden, in dit geval de bril, als voorbeeld dienen.

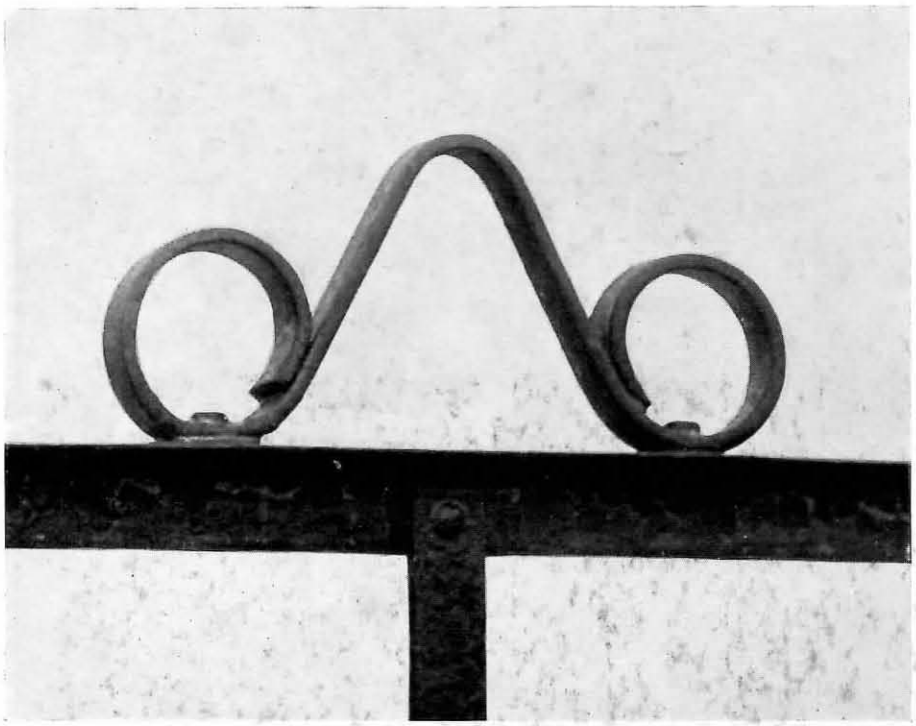

IJzeren handvat op een landhek te Leeuwarderadeel. Dit soort wordt tegenwoordig machinaal vervaardigd. Desondanks bleven de oude zinnebeelden, in dit geval de bril, als voorbeeld dienen.

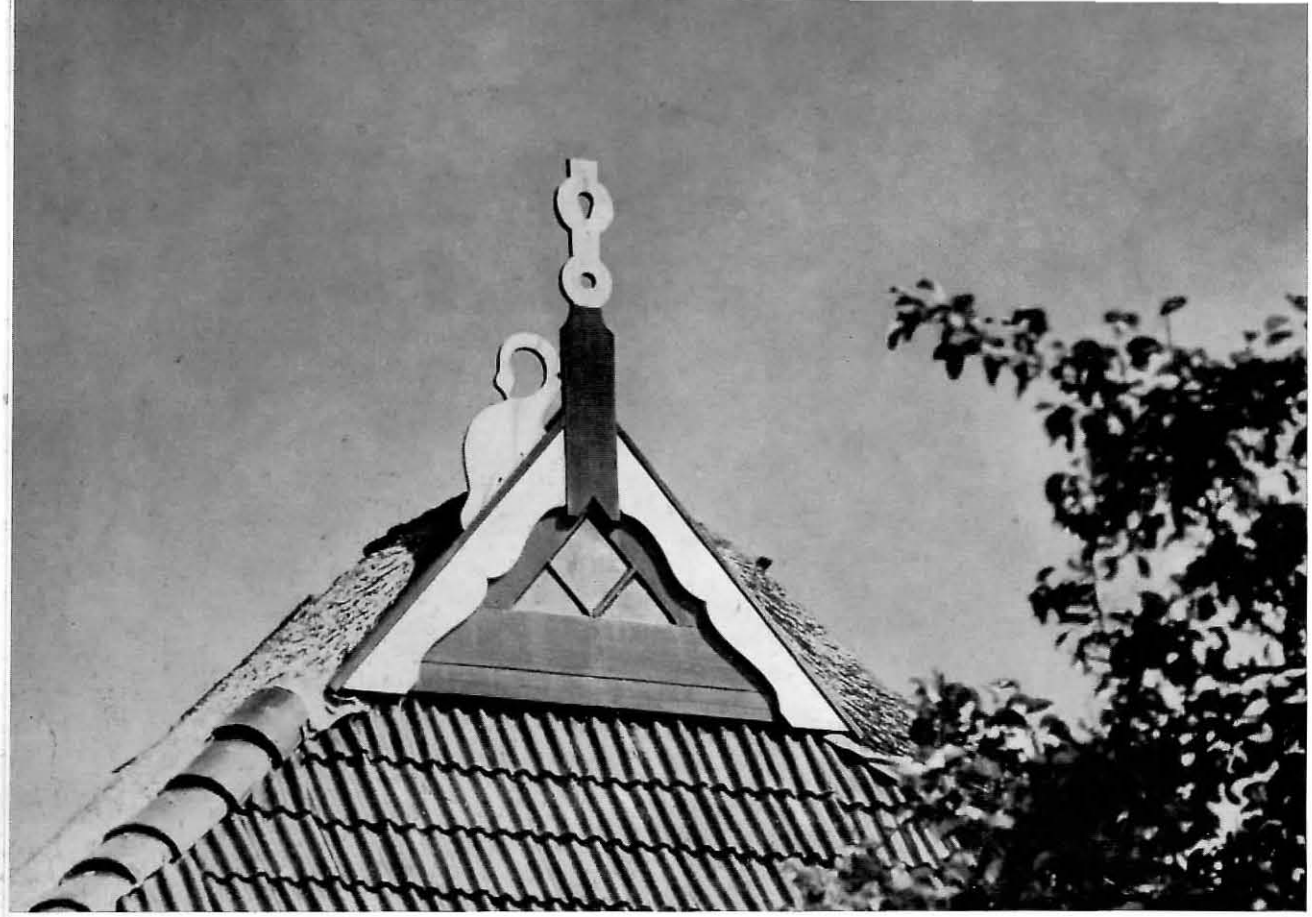

Oelebord in Bergum (Friesland) met op den makelaar een uitgesproken odal-zinnebeeld.

Zoo fraai als bij dit gevelteeken te Oosterhaule in Friesland ziet men een odal in den gesloten vorm maar bij hooge uitzondering.

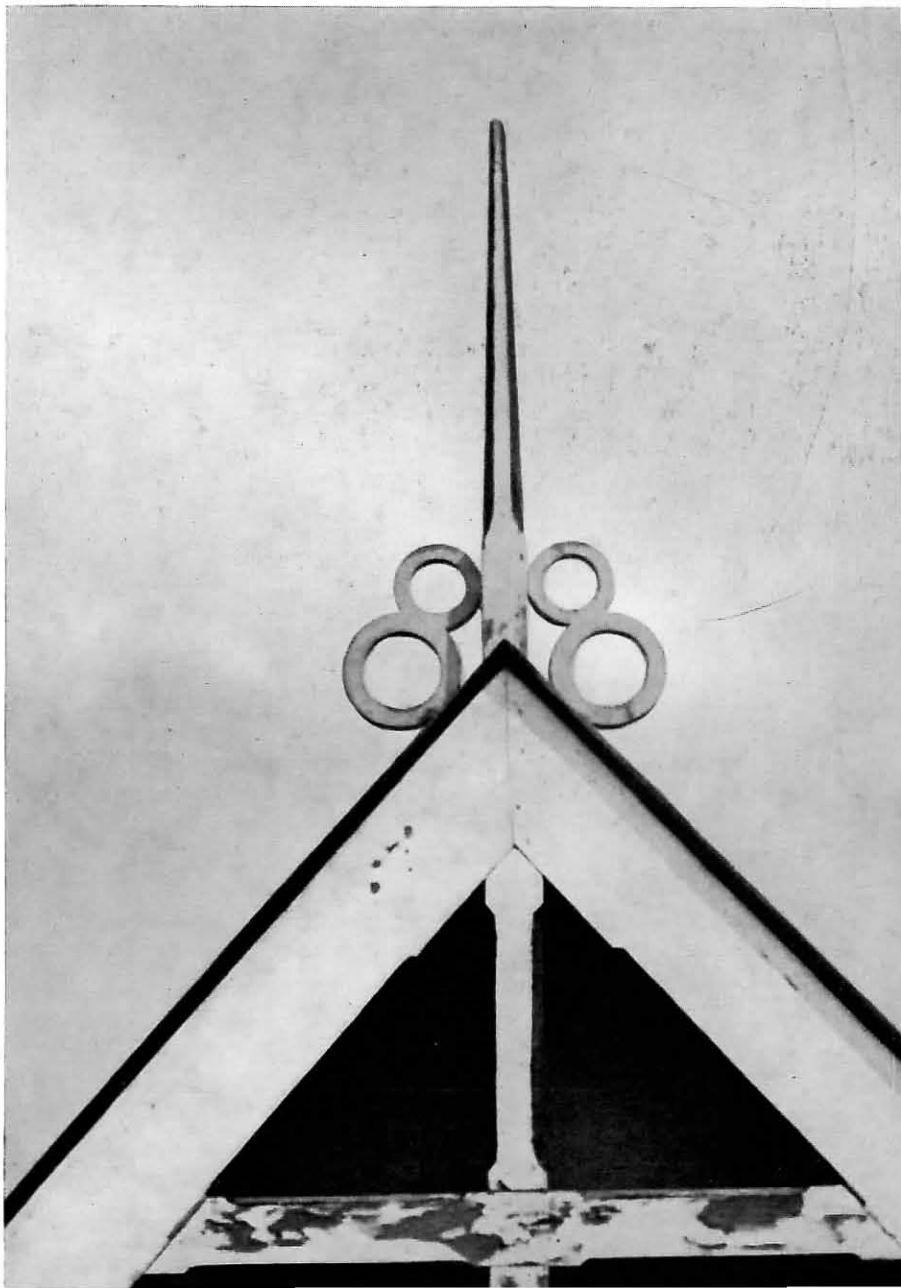

Ook in tallooze familiewapens en huismerken bleef de odal in later jaren leven. Hier een voorbeeld van een gebrandschilderd raam met een familiewapen in het Friesch Museum te Leeuwarden.

Sterk werd ook deze odal in een bovenlicht in Den Burg op Texel door latere cultuurstroomingen beïnvloed.

De open odal als huismerk op een grafsteen te Bellingwolde. Dat de odal-rune in zijn verscheidene vormen zoo veelvuldig voorkomt als huismerk, hangt ongetwijfeld samen met zijn oude beteekenis als erfgoed van het geslacht.

Ingemetselde wolfsangel in een van de muren van het zeer oude klooster te Ter Apel. In een dergelijk geval is het zonder meer duidelijk, dat dit teeken met een bepaalde bedoeling werd aangebracht.

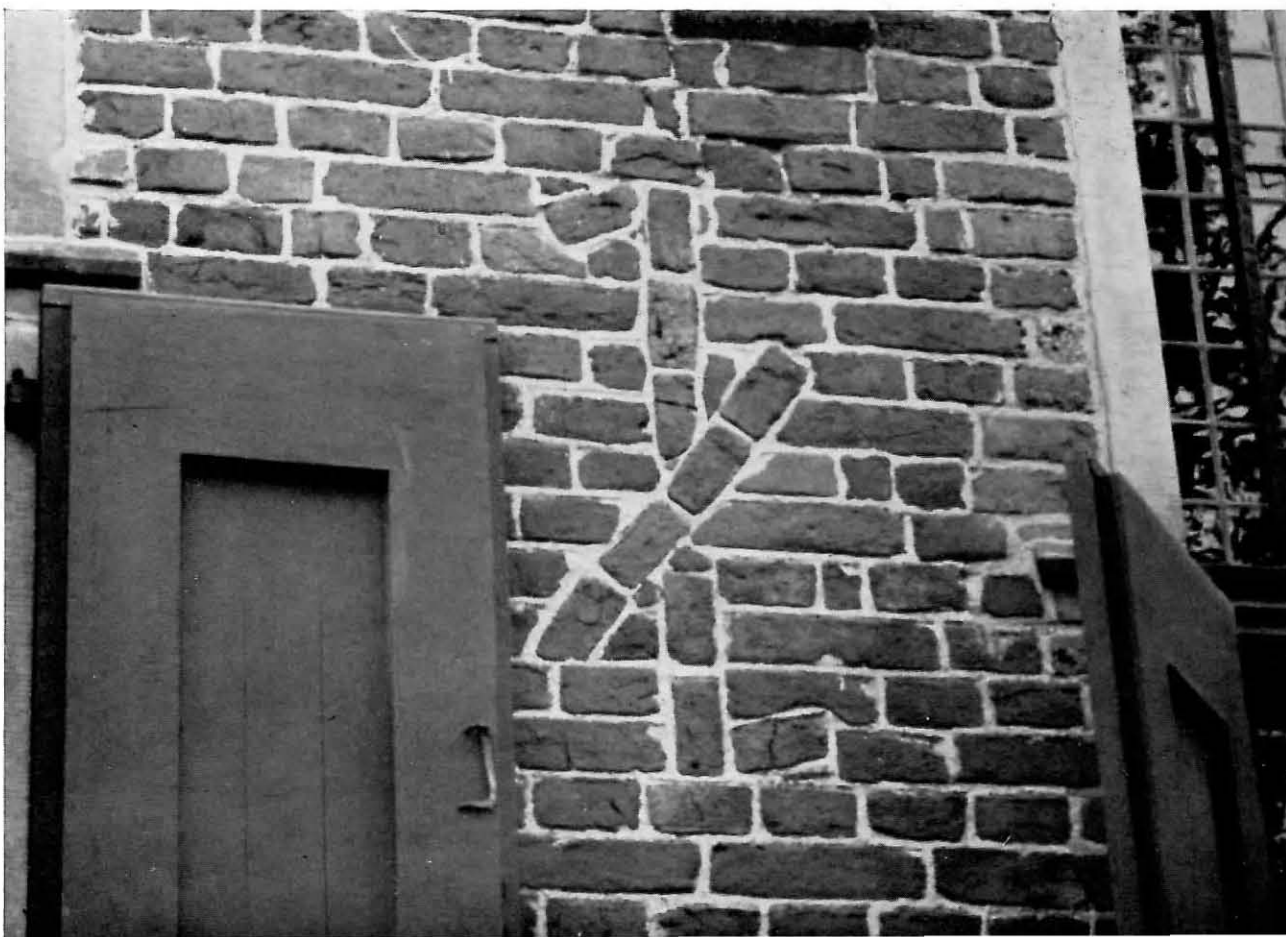

Levensboom met vierdeelig zonnerad als geveltopteeken op het „los hoes" Groot-Bavel, dat eenige jaren geleden is overgebracht naar den tuin van het Rijksmuseum Twenthe te Enschede.

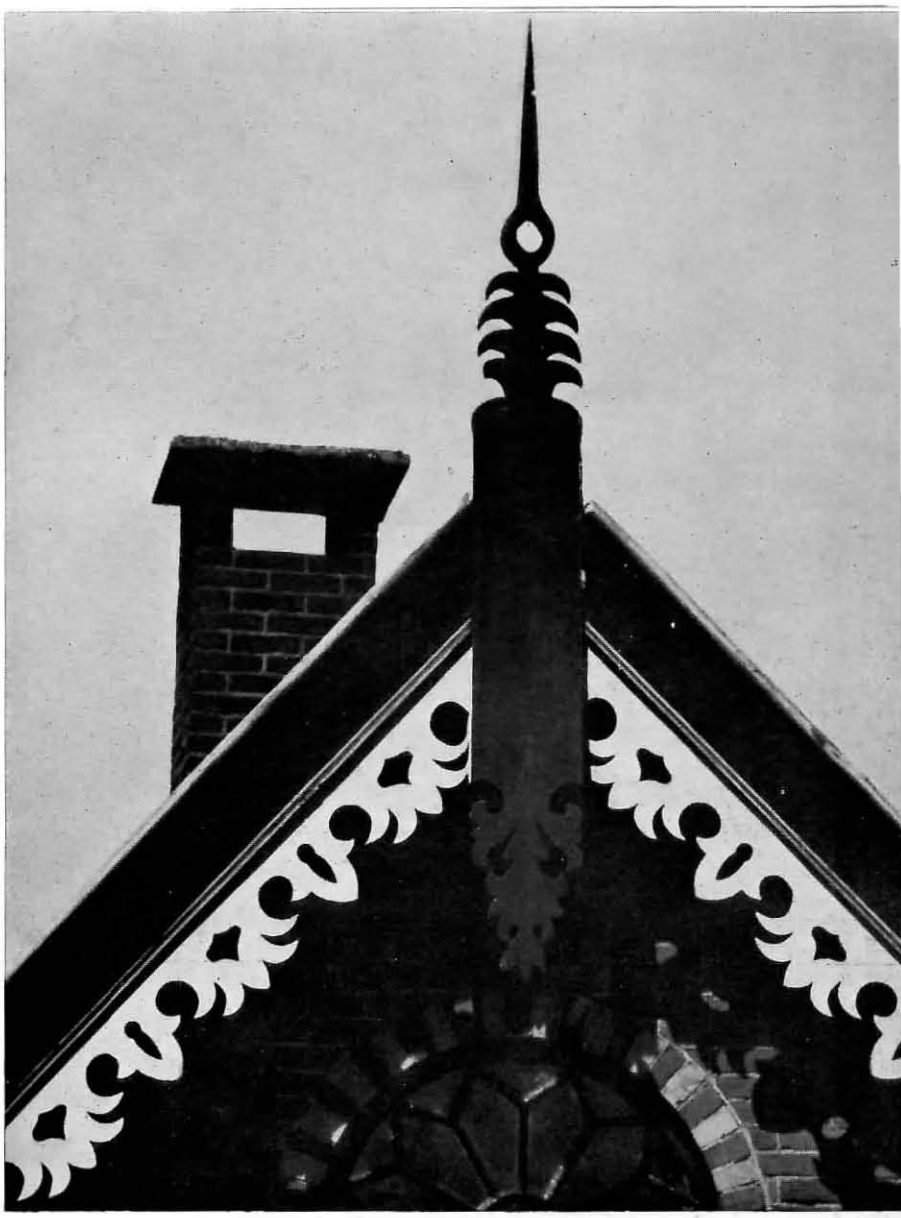

Gevelteeken met zonnefiguur en levensboom op een boerenschuur aan de Oude Rijn in de omgeving van Bodegraven. Ook aan de daklijst werd meer dan bijzondere zorg besteed.

Gekerstende gevelafsluiting, waarin waarschijnlijk de levensboom als grondvorm nog aanwezig is. Zulke gevelteekens zijn in Twenthe nog zeer algemeen.

Koperen beddenpan met een uit een urn (als Moeder Aarde op te vatten) ontspruitenden levensboom. Ook de verdere versiering bestaat uit twee, op het levensboommotief terug te voeren, rankende takken.

Urn met een er uit groeiende levensboom, waarvan de takken in den vorm van een ing-rune door elkaar zijn gestrengeld. Aan den middentop bevindt zich een driespruit als een tulp, terwijl op verschillende plaatsen bovendien nog wervelende zonnen voorkomen.

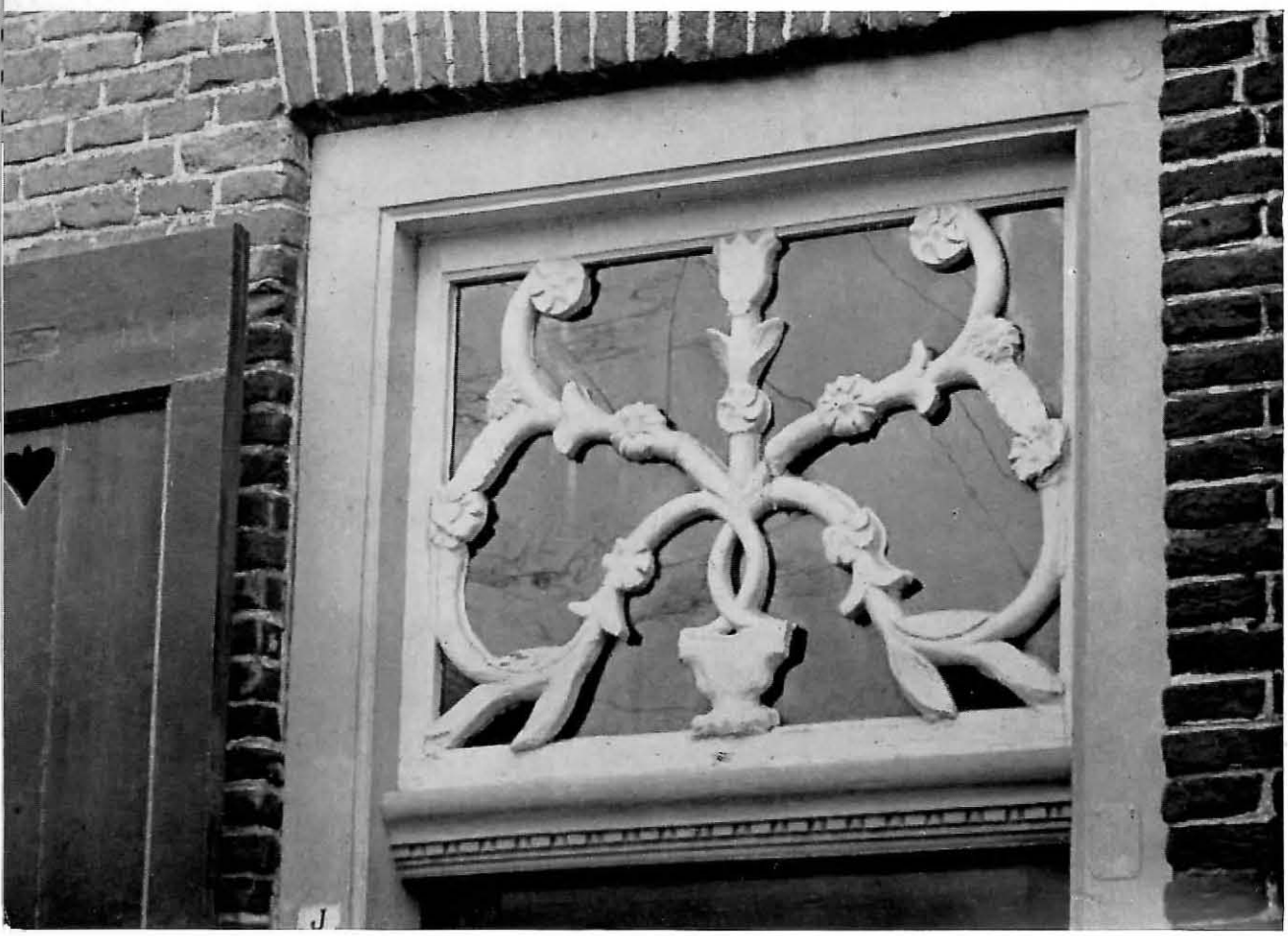

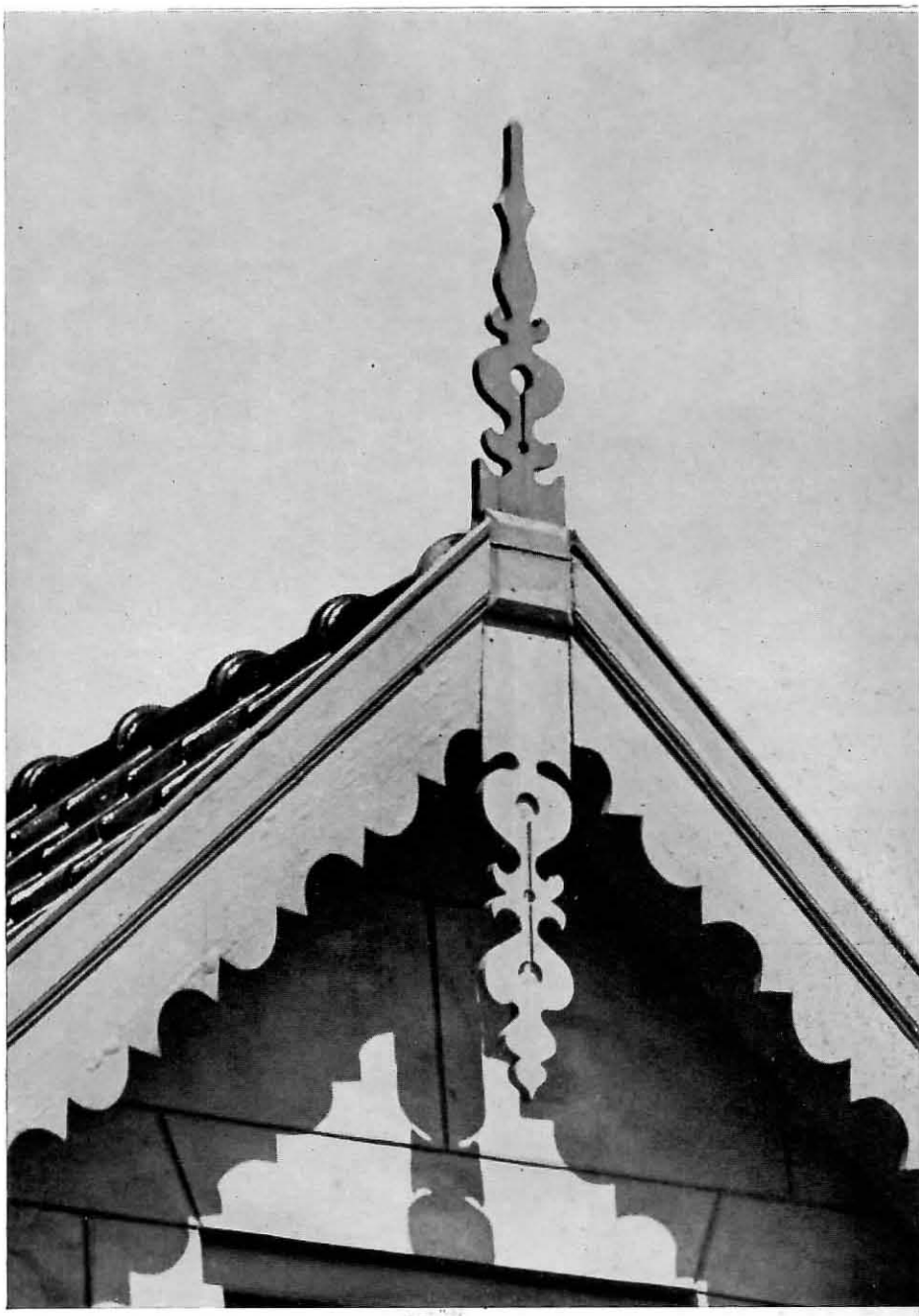

Geveltopteeken uit Valkenburg bij Leiden, waaraan eveneens het levensboommotief ten grondslag ligt. De uitgesneden odal-versieringen zijn typisch voor deze streek. Minder uitgesproken zijn nog verschillende andere zinnebeelden te herkennen.

Te Hyum in Friesland omstrengelt de levensboom aan weerszijden van een dakvenster de zonnezesster. Merkwaardig aan dit overigens weinig stijlvolle huis.

Tusschen de vele in serie vervaardigde gietijzeren levensboomen in de bovenlichten van Staphorst en Rouveen bevindt zich dit met de hand gemaakte houten exemplaar, dat groen en wit werd geschilderd. In het luik er naast als lichtopening een hart.

Zeer eenvoudige levensboom in de omgeving van Oosterwolde op de Veluwe.

Een weinig algemeene ijzeren levensboom in het bovenlicht van een landarbeidershuisje te Finkum (Friesland).

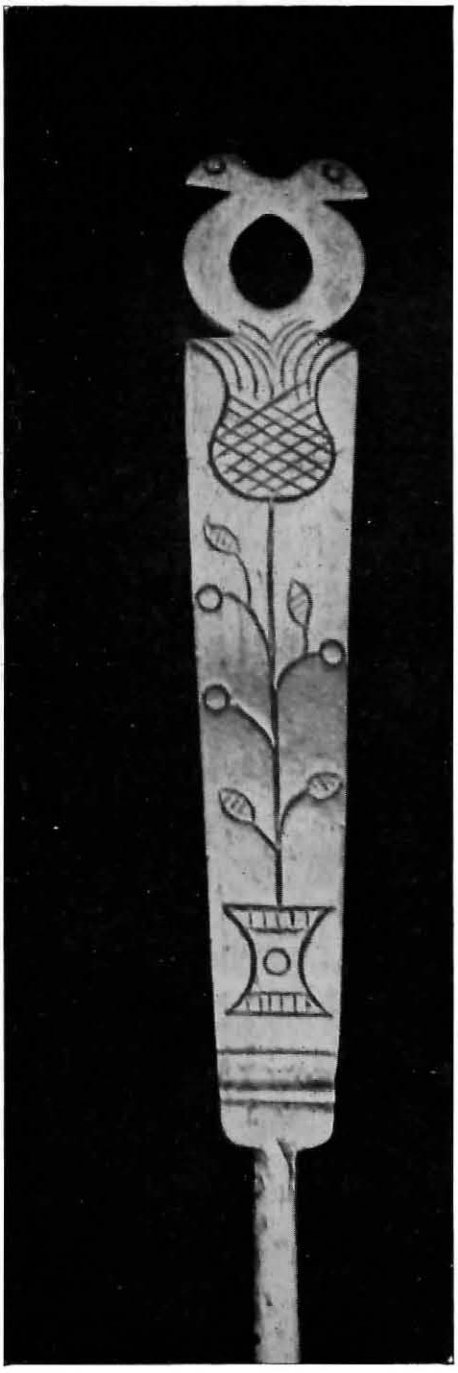

Lepelhandvat van een Geldersch haardstel, afkomstig van de Noord-Veluwe. De levensboom ontspruit hier weer aan een urn en draagt aan zijn top een tulp, waarboven een paar gekruiste slangenkoppen.

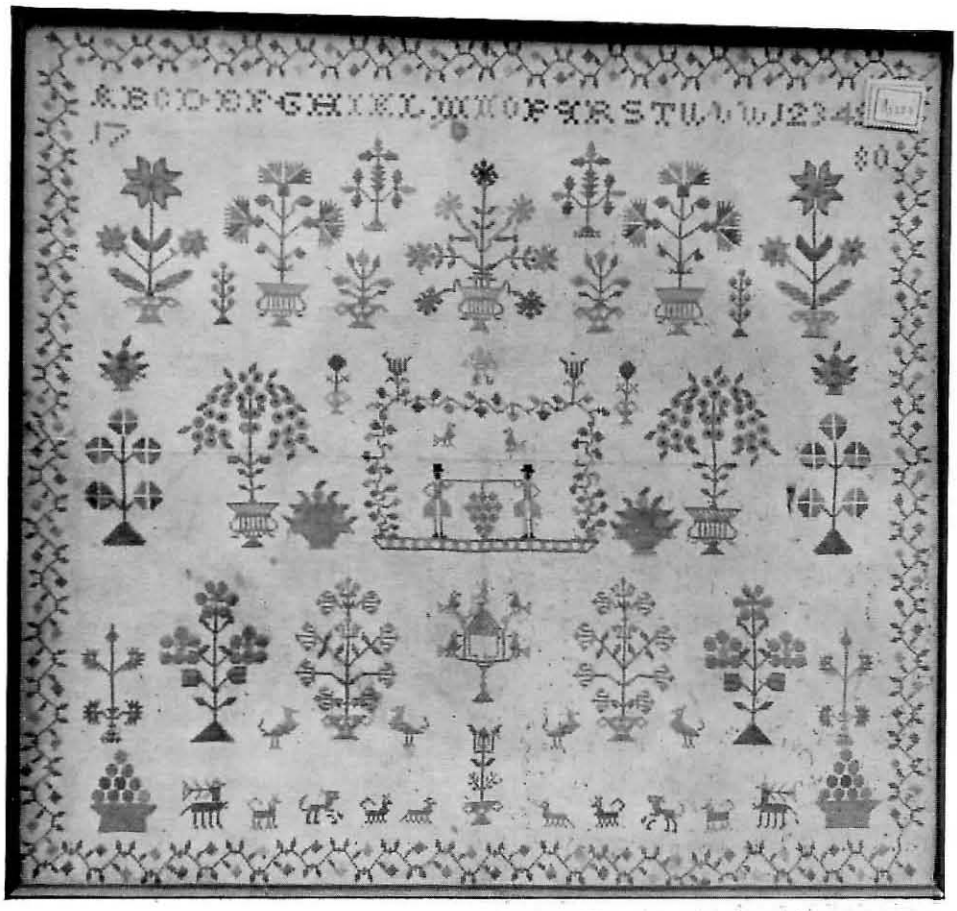

Merklap uit de Oudheidkamer „De Hondsrug" te Emmen, waarop in verschillende vormen urn met levensboom is weergegeven. Ook de begeleidende vogels ontbreken niet.

Drietand of driespruit op een gevel in Nijeveensterbovenboer.

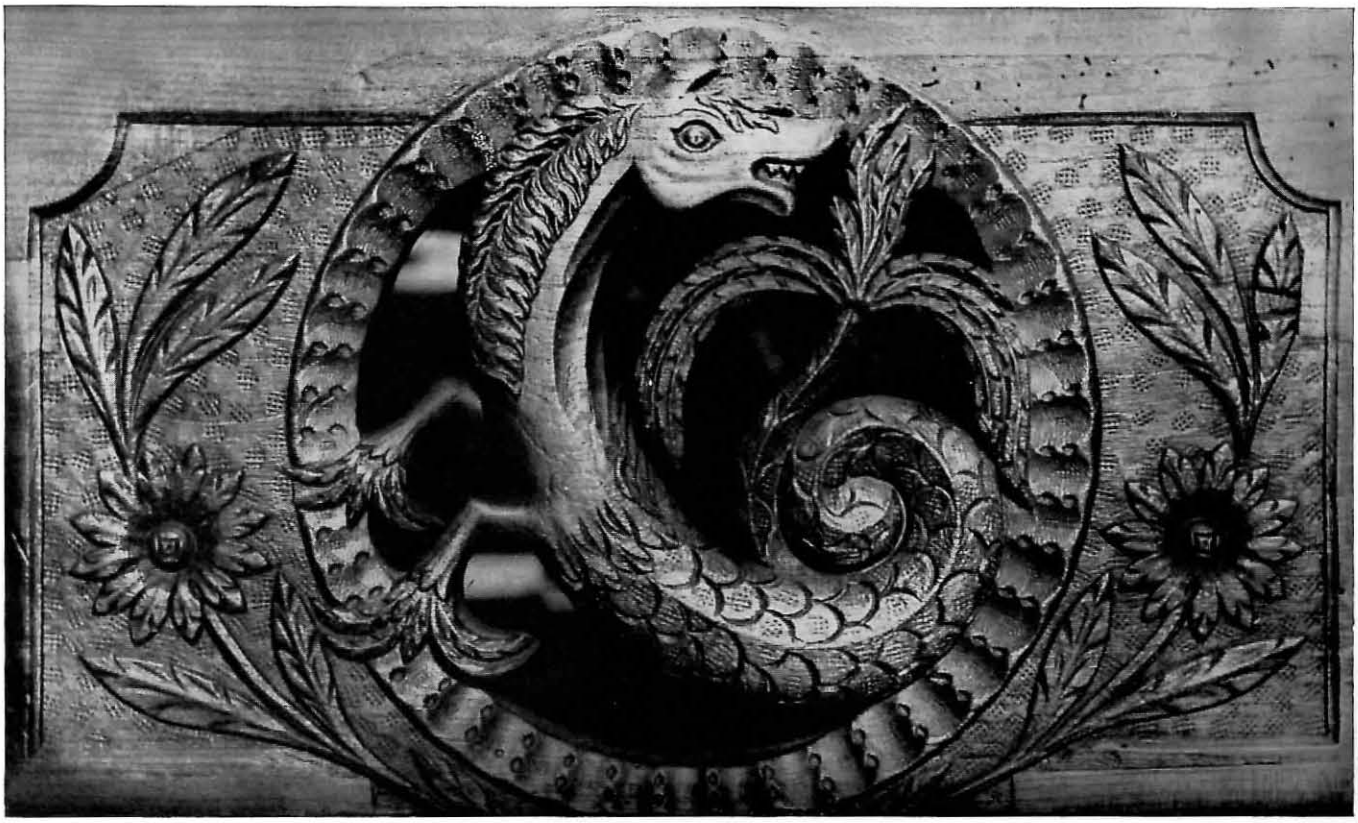

Achterschemel van een boerenwagen, waarvan de herkomst niet meer nauwkeurig valt na te gaan. Thans is het echter in het bezit van een verzamelaar te Heerde op de Veluwe. Een zeepaardje, waarvan de gekrulde staart eindigt in een driespruit, vormt het hoofdmotief. Aan weerszijden een zonnebloem.

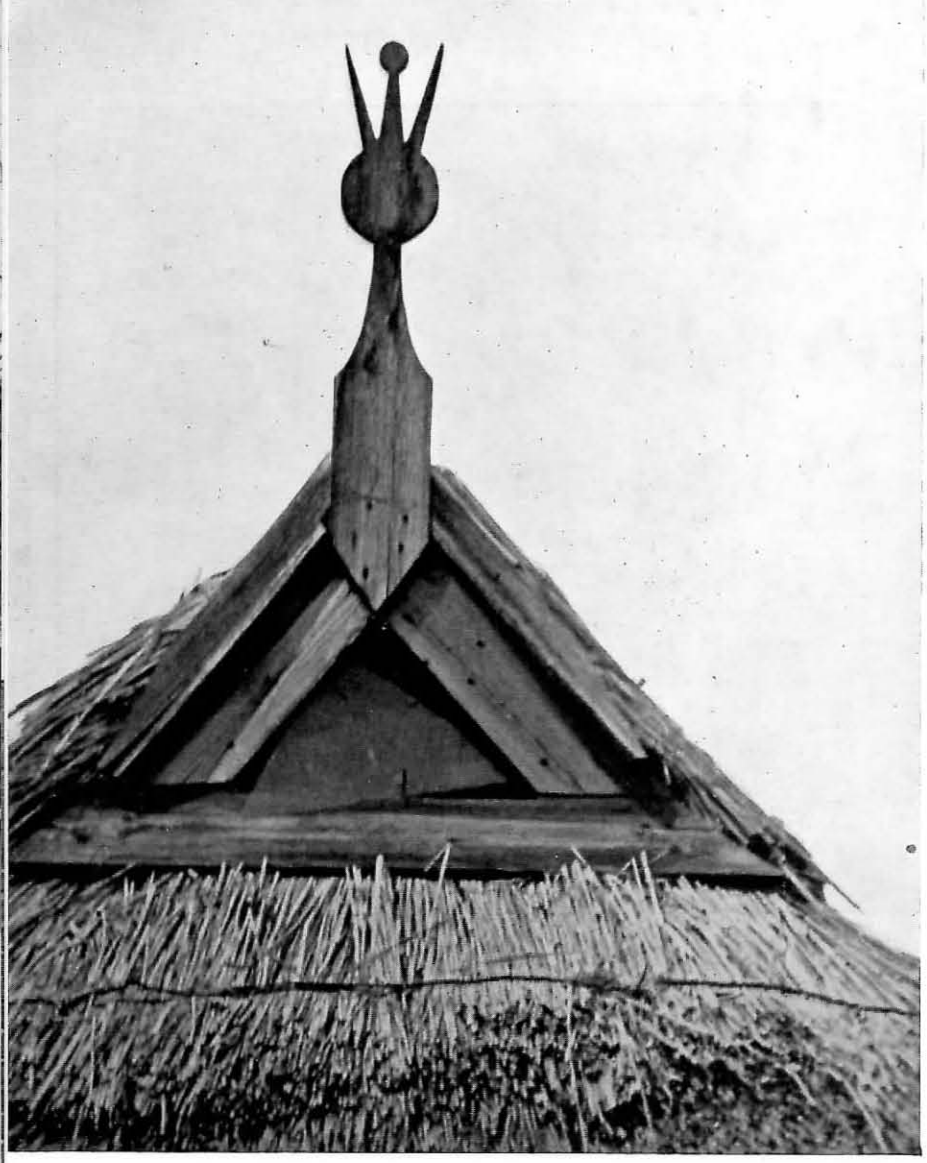

Een drietand uit Nijeveensterbovenboer.

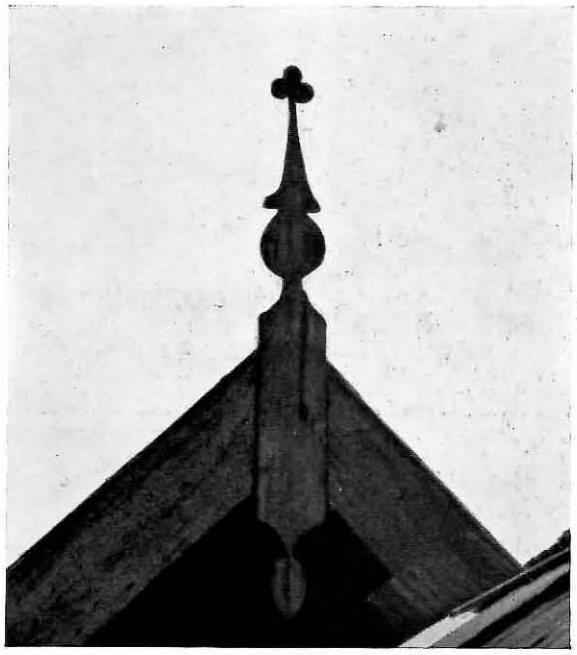

De driedeeling in den vorm van een klaverblad op een schuur in Blaricum. Volgens de overlevering zou hier een sterke Friesche inslag zijn, doordat vroeger eenige Friezen zich aldaar vestigden. In zekere zin zou dat een bevestiging kunnen vinden in deze klaverbladen, die ook in Friesland zeer veel voorkomen.

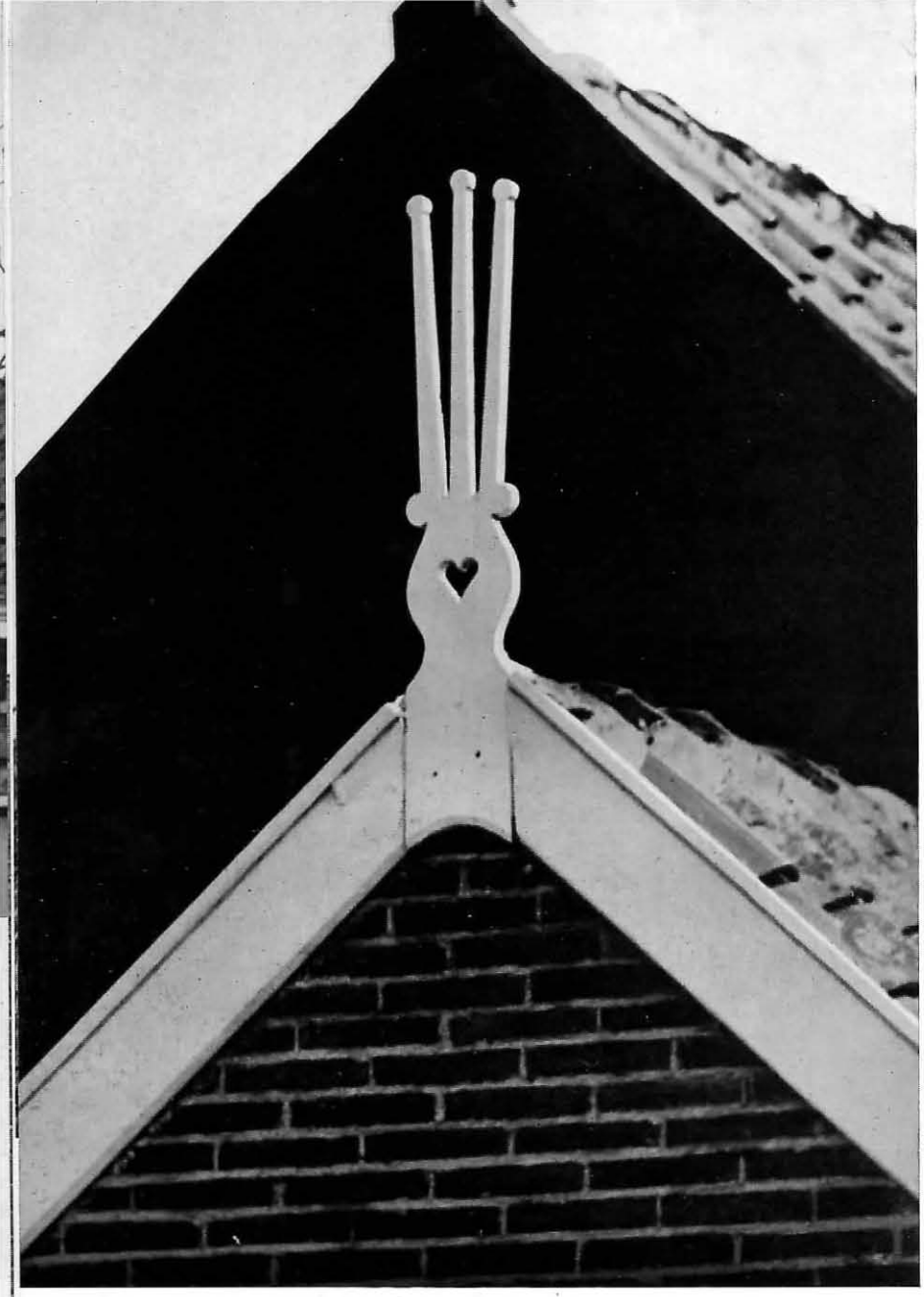

Een wel heel bijzonder sprekende drietand op een schuurtje in Havelte (Drenthe), waar dit teeken in grooten getale voorkomt. Meestal echter in minder opvallende vorm.

Eenvoudige drietand op een kippenhok in Staphorst. In dit dorp is zoo goed als geen boerenhuis of schuur zonder een gevelteeken met zinnebeeldige beteekenis.

Tulpvormige driespruit op een oude tabaksschuur te Amerongen. In het heele gebied waar vroeger tabak werd verbouwd, vinden wij nog deze houten schuren. Velen er van dragen dit soort gevelteekens.

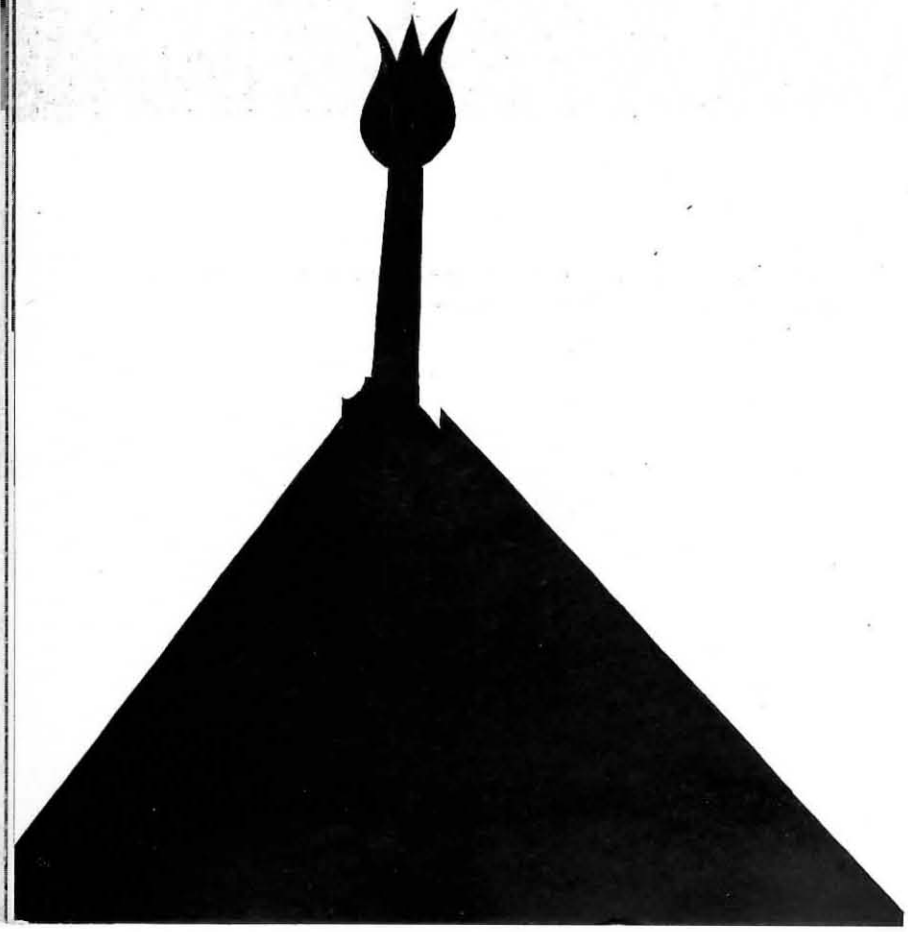

Hindelooper stoof uit 1868, waarop een groot aantal zinnebeelden voorkomt. Behalve de zes-ster, zonnebloem, hart en levensboom zijn er een aantal tulpen in uitgesneden.

Geveltopversiering uit Oosterlittens (Friesland), waarbij de driespruit als het ware overgaat in een mannetje. Deze vorm is zeer plaatselijk, alleen in de buurt van Sneek en Bolsward zijn een aantal oeleborden er mede bekroond.

In dit gevelteeken, eveneens in Oosterlittens, is de overgang naar een „mannetje" nog wat duidelijker te zien. Een overgang naar de man-rune is in dit geval niet onmogelijk of onwaarschijnlijk.

Twentsche koekplank met twee vlammende harten, zonder twijfel als liefdessymbool bedoeld, gezien de spreuk „ewig trau" en de beide figuren om het altaar.

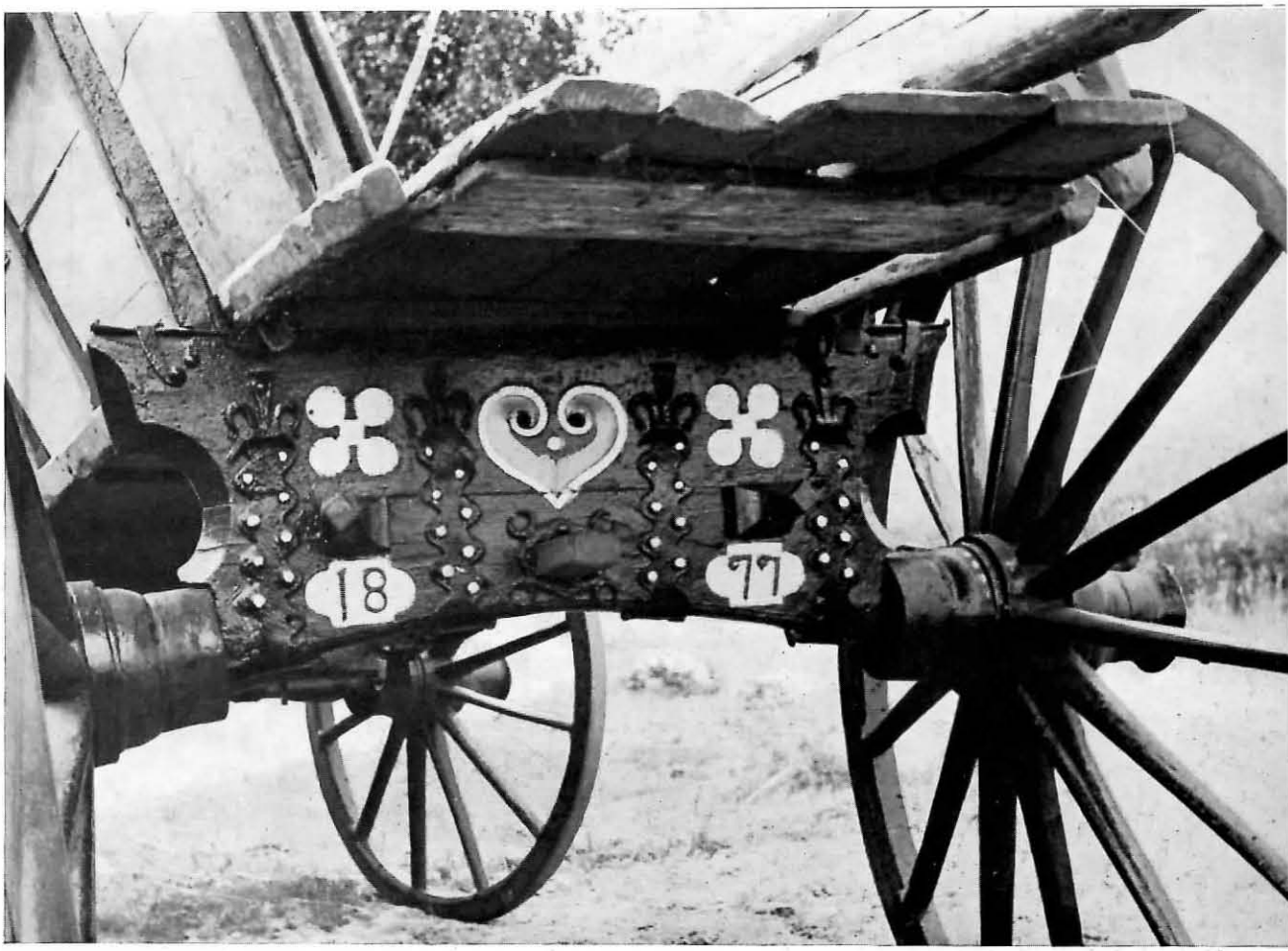

Boerenwagen uit Markelo (Overijssel) met een ingesneden hart op den achterschemel. Het ijzeren smeedwerk, dat op dit soort wagens nooit ontbreekt, loopt uit in driedeelige lelieachtige figuren.

Beddenpan van geelkoper uit den Gelderschen Achterhoek. Kunstig zijn er eenige harten en zonnen in geslagen. Misschien is de verdere versiering als een levensboom op te vatten.

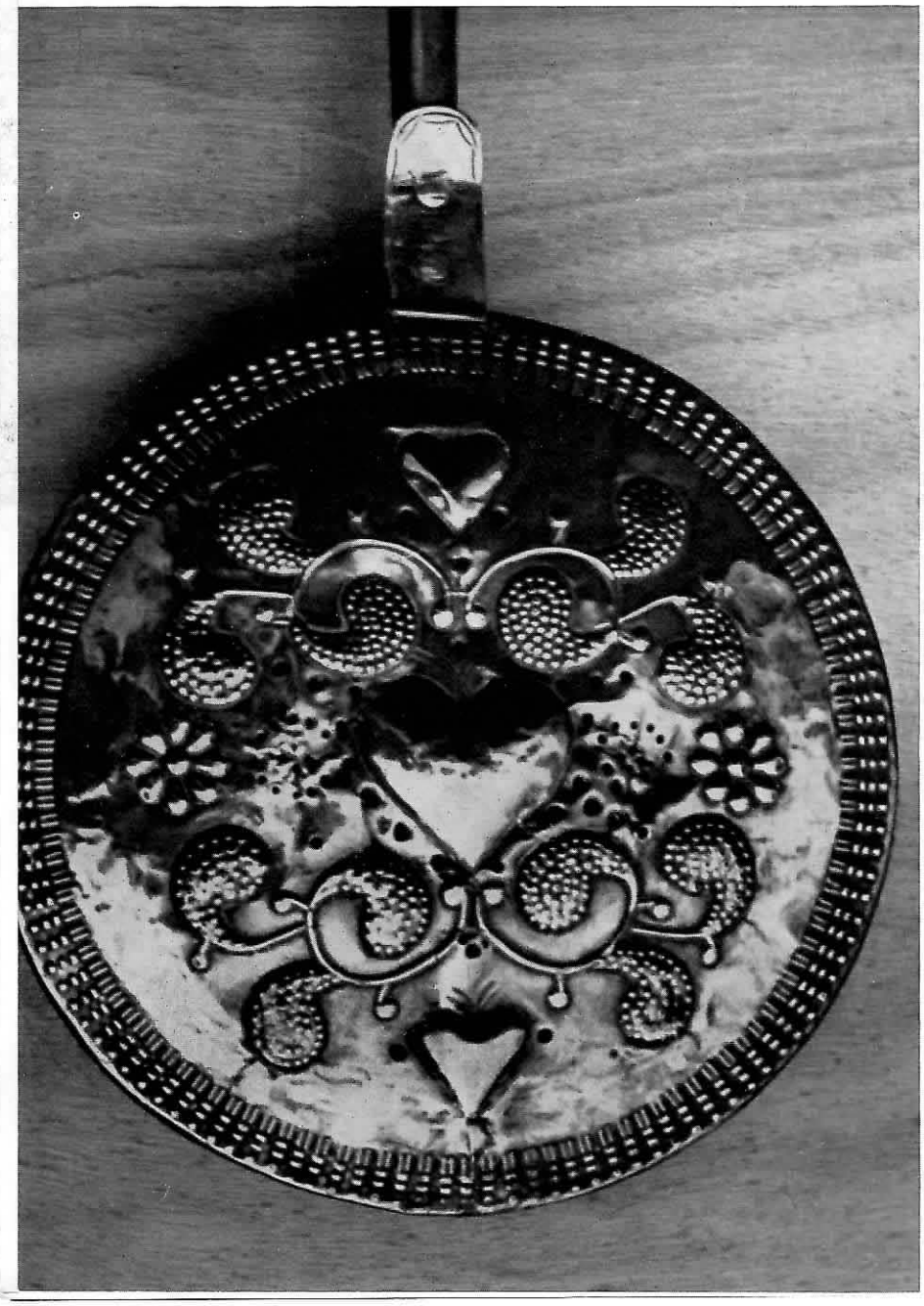

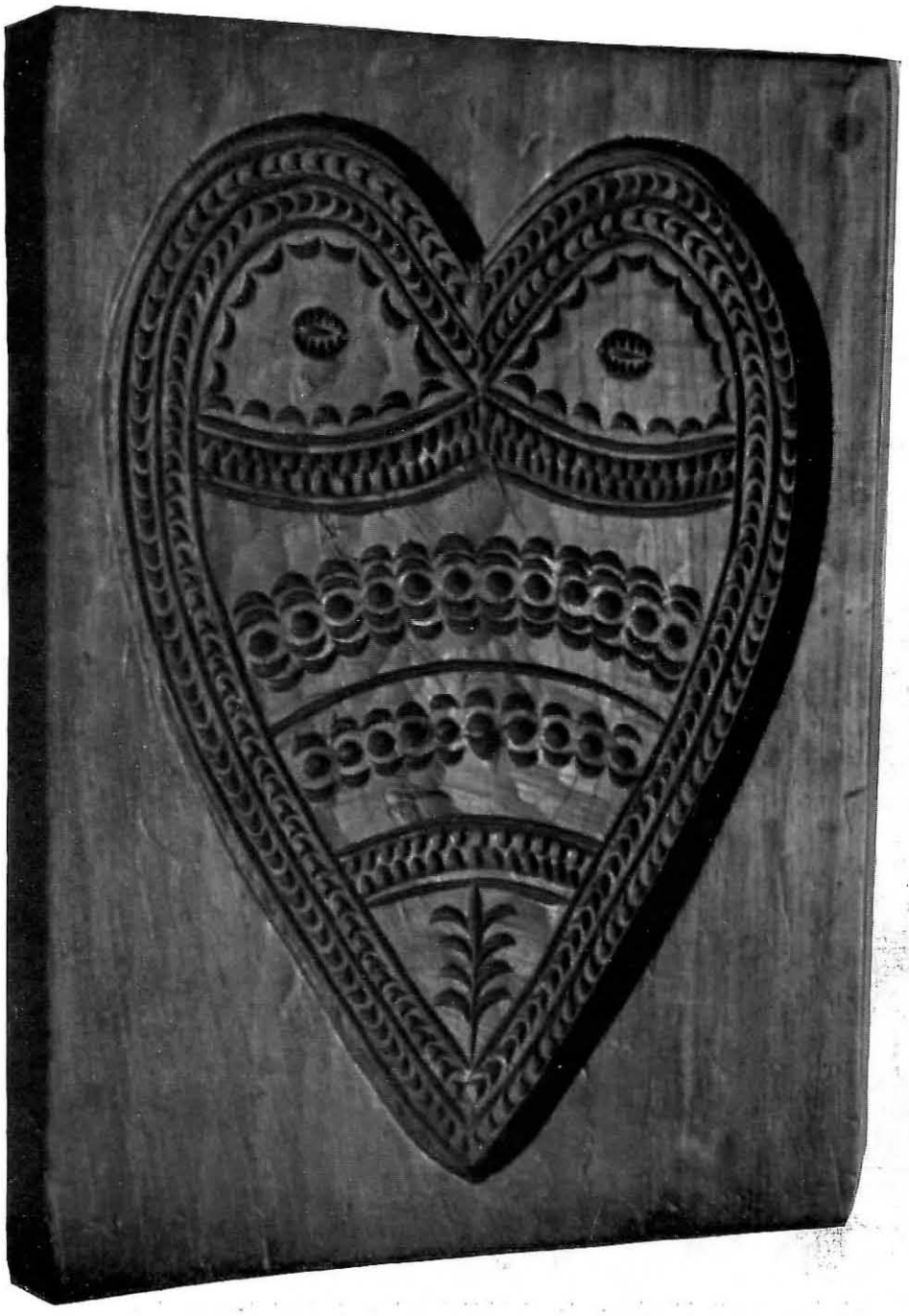

Speculaasplank uit Twenthe met een hartvorm. Aan het ondereind een levensboom.

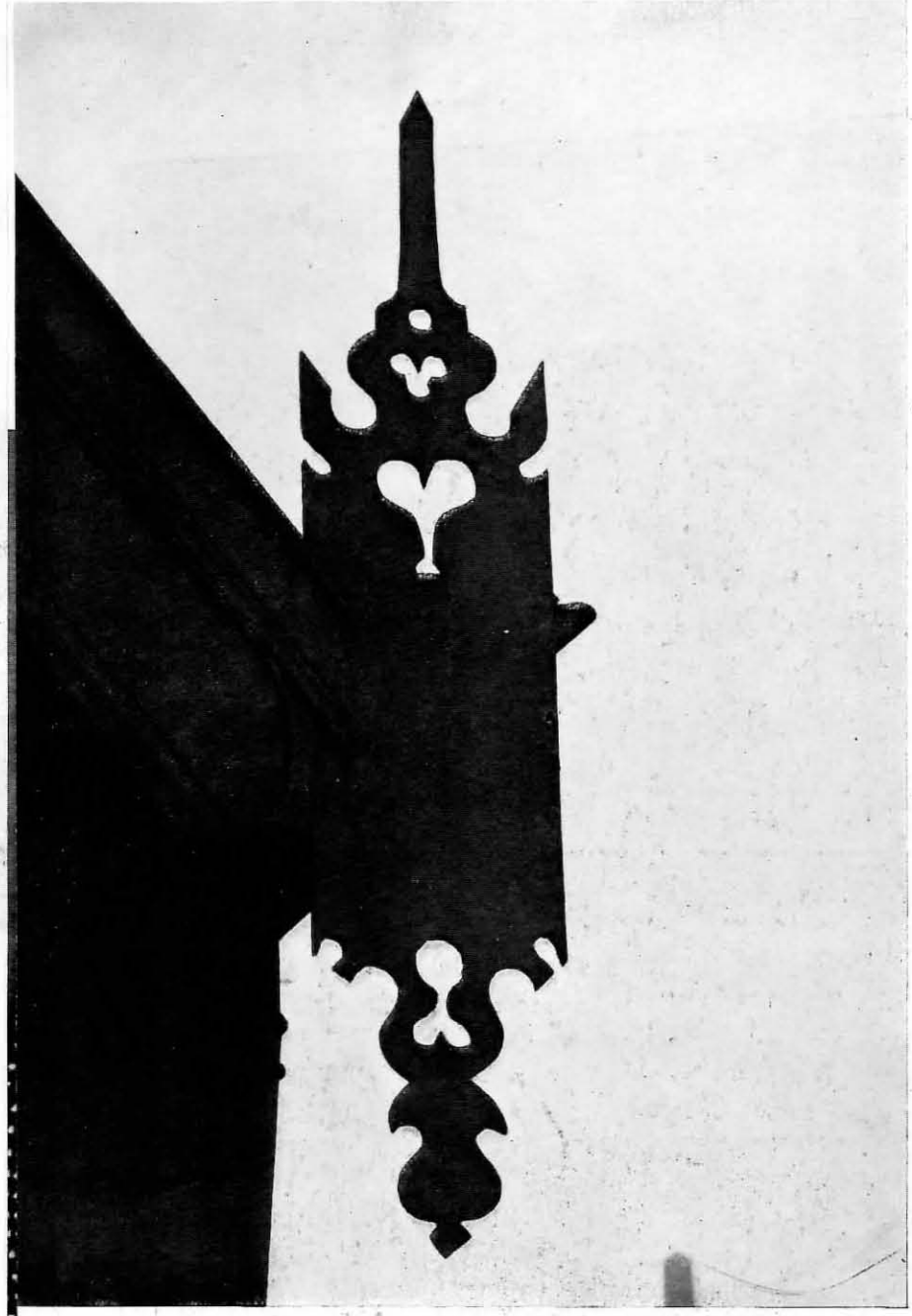

Dakvorst uit Rijnsburg in Zuid-Holland met fraai ingesneden zinnebeelden, waarvan het hart een belangrijke plaats inneemt.

Koekplank uit het Openlucht Museum te Arnhem. In het hart een levensboom en een Fransche lelie, een overgang van de hagal-rune.

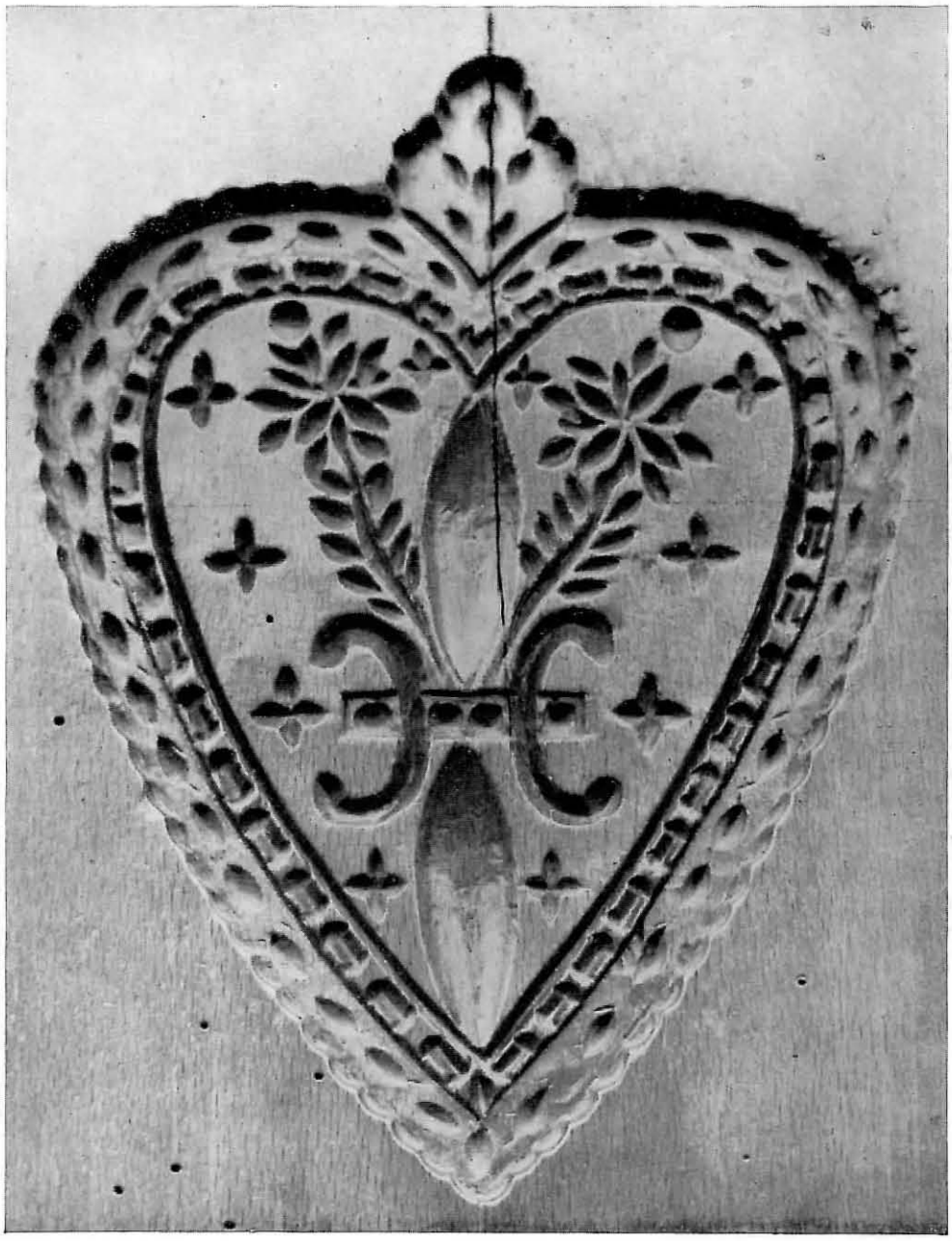

Een drietal smeedijzeren grafkruisen uit Garijp in Friesland met als hoofdmotieven uitstralende zonnen en harten. Ze dateeren uit de jaren 1702, 1704 en 1705 en behooren van een zelfde familie.

Bovenlicht uit Doornspijk met een rond gebogen ing-rune.

Ruit met maalkruis — ook wel de Angelsaksische ing-rune genoemd — in een huis te Elburg. Van de verschillende in bovenlichten aangebrachte versieringen is dit wel een van de meest voorkomende.

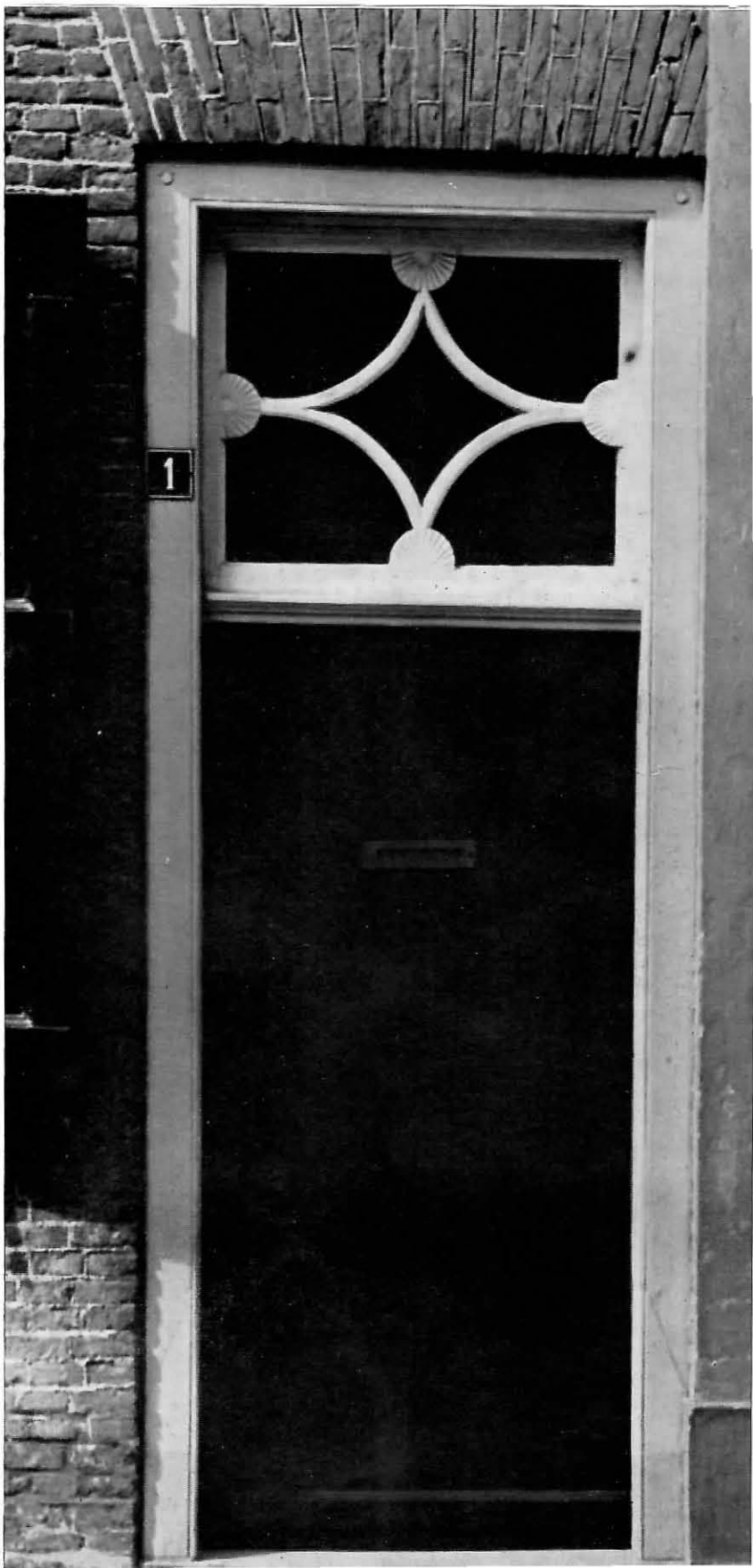

Ruit met vier halve zonnen in een bovenlicht van een woning in Doesburg.

De ing-rune in den rechtop staanden vorm te Hierden op de Veluwe.

Maalkruis en ruit in een bovenlicht te Elburg. Op de deur nog een zesster.

Boerderij in de omgeving van Lichtenvoorde met een ruit en maalkruis in het bovenlicht. Ook in de staldeuren zijn de lichtopeningen ruitvormig.

Ruit met een tot twee halve cirkels vervormd maalkruis, waarbij in het midden als versterking een zon werd aangebracht.

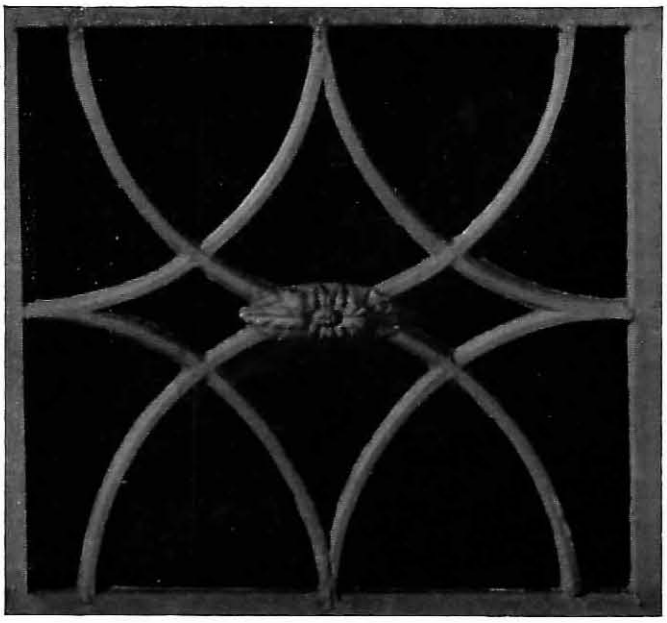

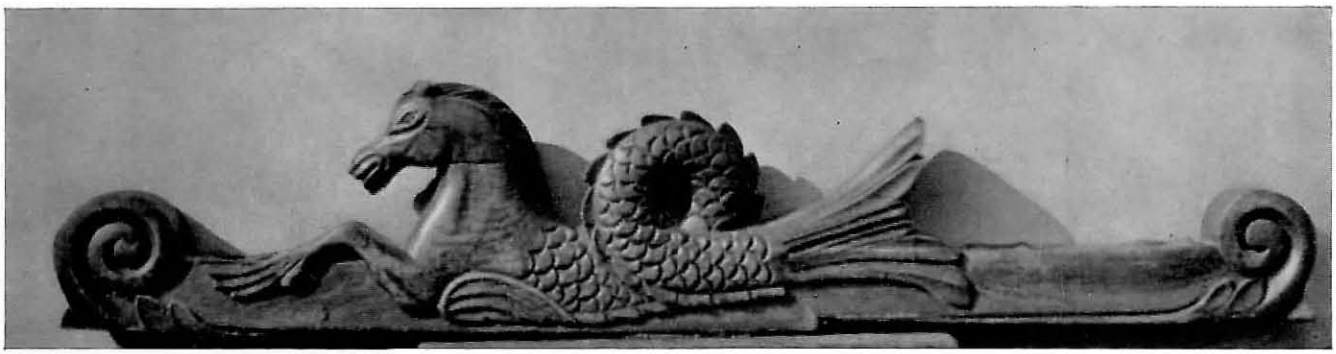

Zeepaardje op de overlankwagen van een broodkar uit Bennekom. Tot voor kort heeft de Bennekomsche wagenmaker ze nog geregeld op de door hem vervaardigde wagens aangebracht.

Speculaasplank uit Doornspijk, waarop voorkomt een watergeest, die gezeten is op een zeepaard met een odal-krul in de visschenstaart. Een merkwaardige overgang van het zeepaardje en het figuur van „ros en ruiter".

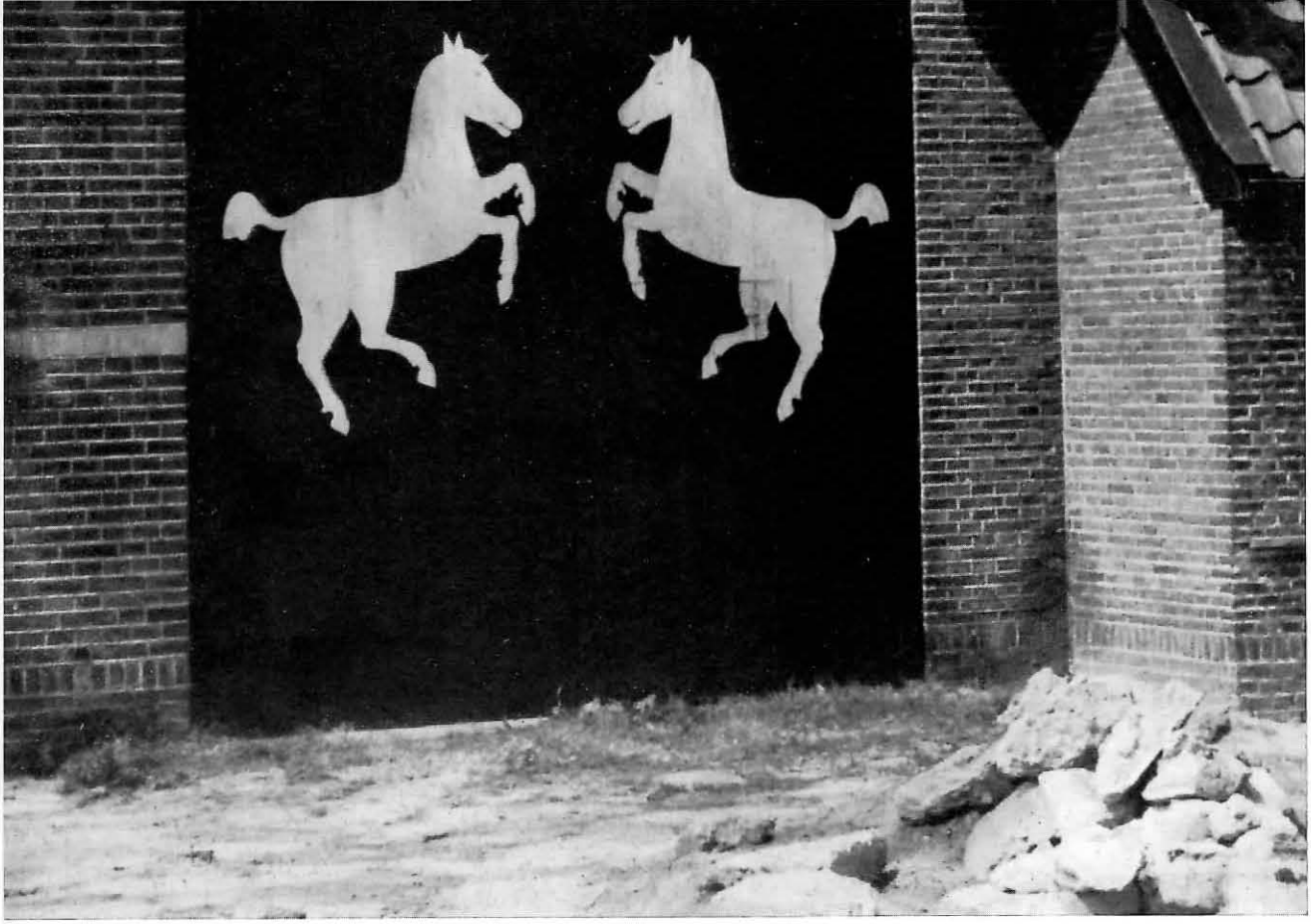

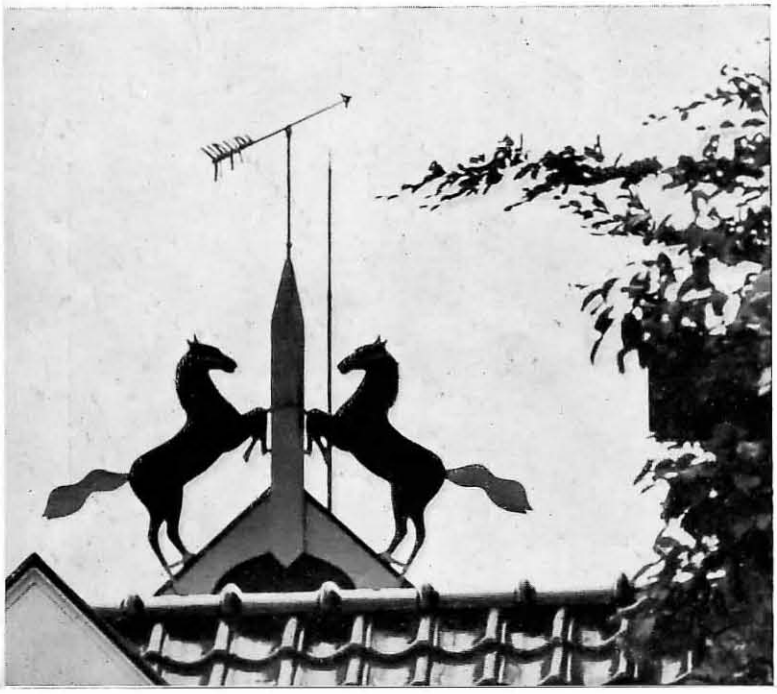

Bij een van ouds bekende pleisterplaats uit den tijd van het reiskoetsverkeer in de buurt van Steenwijk, zijn deze twee witte paarden op de deuren van de „doorreed" geschilderd.

In den Saksischen oosthoek van Friesland, ten noorden van Oosterwolde, komen de beide paarden soms nog als gevelteeken voor. Zij geven een beeld hoe de beide volksstammen, Friezen en Saksers, eens aan elkaar grensden, want aan de overzijde van den weg staan de zwanen op het oelebord.

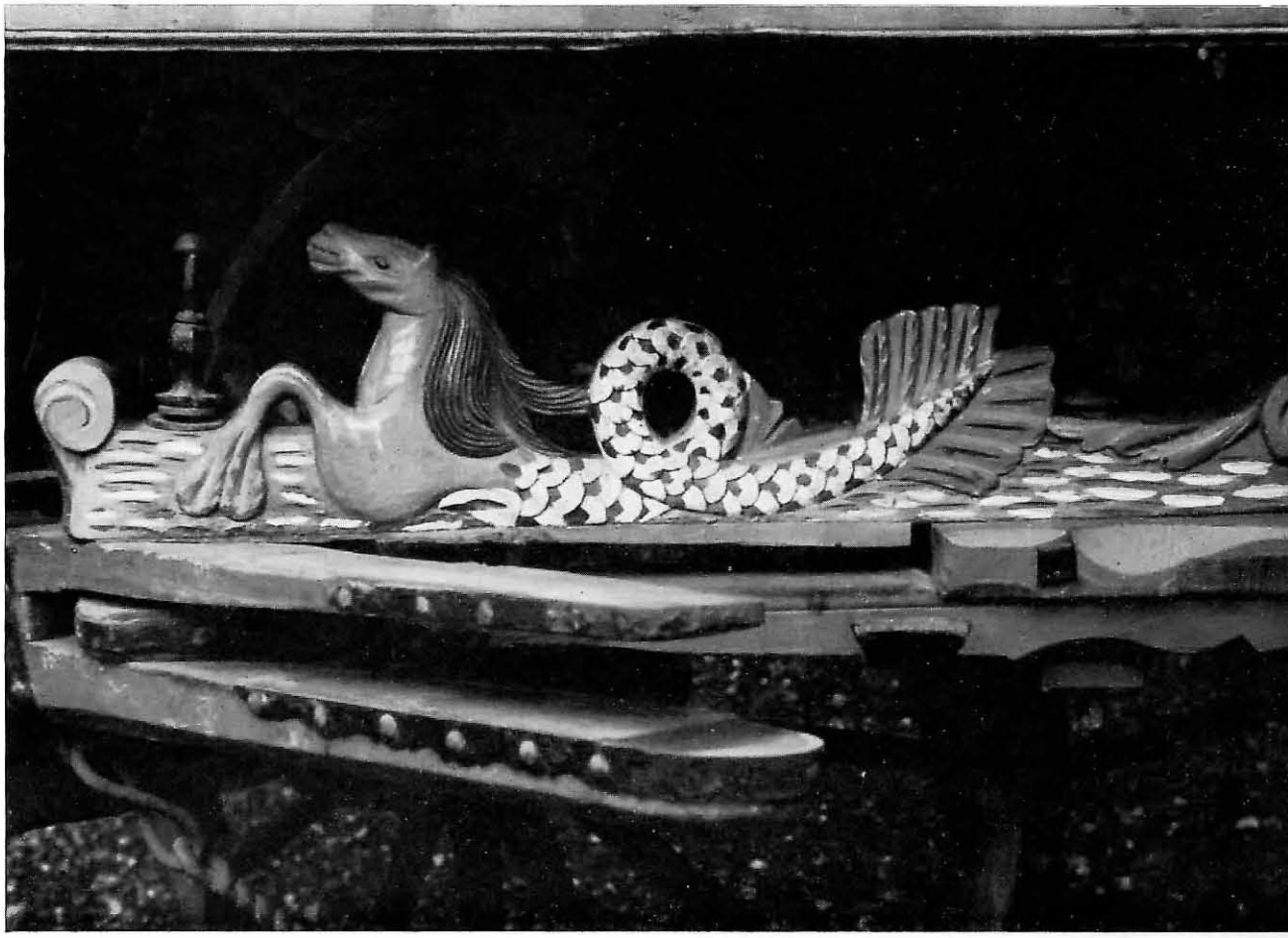

Zeepaard op een overlankwagen van een Overijselsche boerenkar uit de vorige eeuw, thans tentoongesteld in het Nederlandsch Openlucht Museum te Arnhem. In het museum werd de wagen weer in de oorspronkelijke kleuren opgeschilderd.

Ruiter op een koekplank uit Ede (Gelderland), een herinnering aan het oude geloof toen Odin met Sleipnir over de daken reed. Later vinden we dit terug in de gekerstende figuur van Sinterklaas.

Vuurlepel uit de buurtschap „Groot-Boeschoten" bij Garderen op de Veluwe. Behalve de beide paardenkoppen komen hierop een urn met levensboom, twee geleide-vogeltjes en een paar visschen voor.

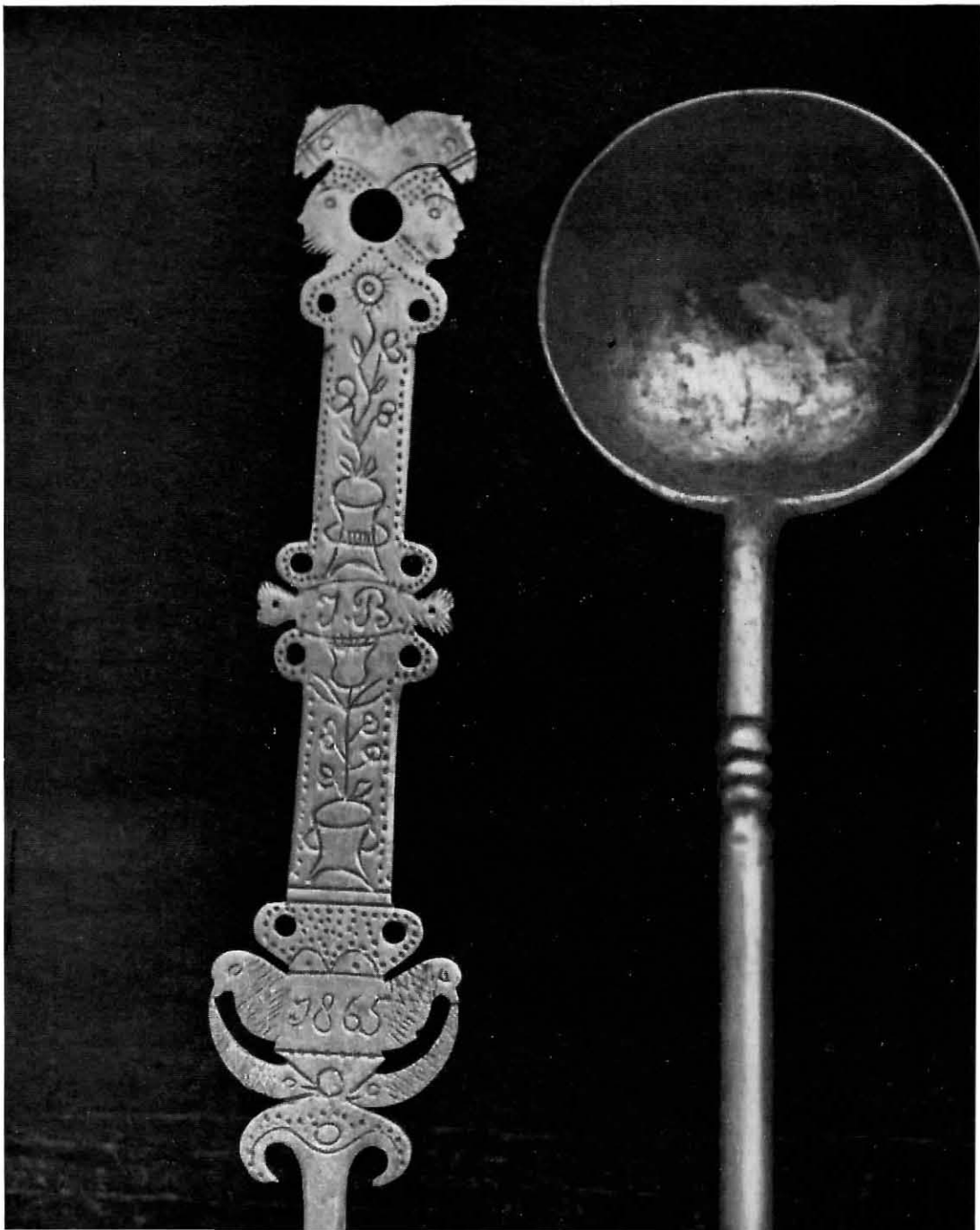

Witte paarden op een paar staldeuren midden in het Friesche land. In deze buurt, Oosterzee aan het Tjeukemeer, is dit een hooge uitzondering.

Zoowel in het Twentsche wapen als op eenige boerderijen bleef het zinnebeeld van Sleipnir tot vandaag toe leven. Deze opname werd in de omgeving van Almelo gemaakt.

Het Saksische stamsymbool, de beide paarden als gevelteeken op een huis in Losser (Twenthe). De boerderij dateert uit 1682. De twee geleide-vogels, zooals deze in het Westphaalsche land overal voorkomen, zijn hier vervangen door kruisen.

Niet altijd zijn de beide paardekoppen nog gemakkelijk te herkennen. Evenals bij de zwanen zien we soms sterk gestyleerde vormen, zooals ook hier het geval is met het gevelteeken op het Twentsche „los hoes" in het Openluchtmuseum te Arnhem.

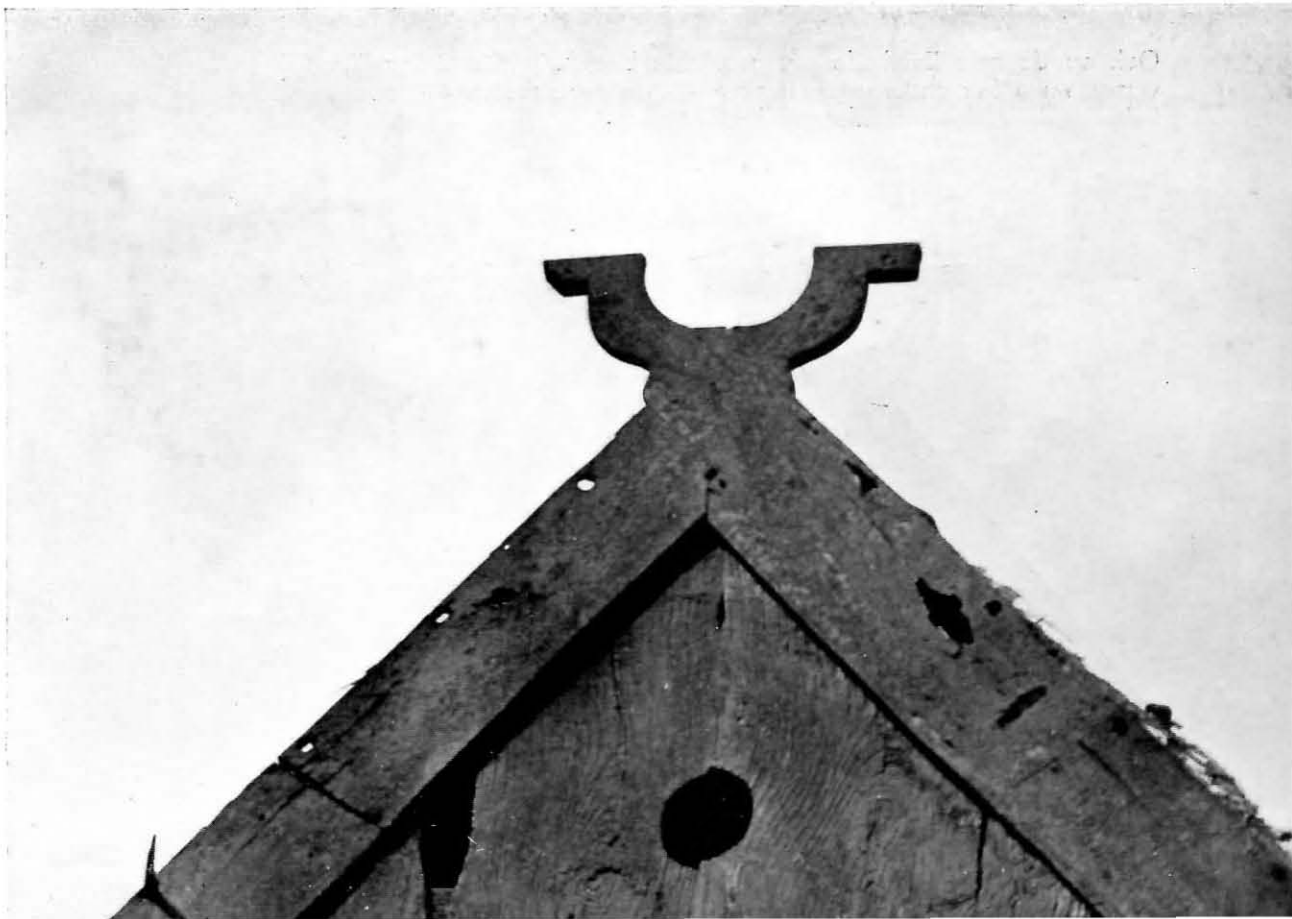

Ook op de naar Enschede overgebrachte boerderij „Groot-Bavel", waarvan we het andere gevelteeken — de levensboom — reeds lieten zien, komt een zelfde paar koppen voor.

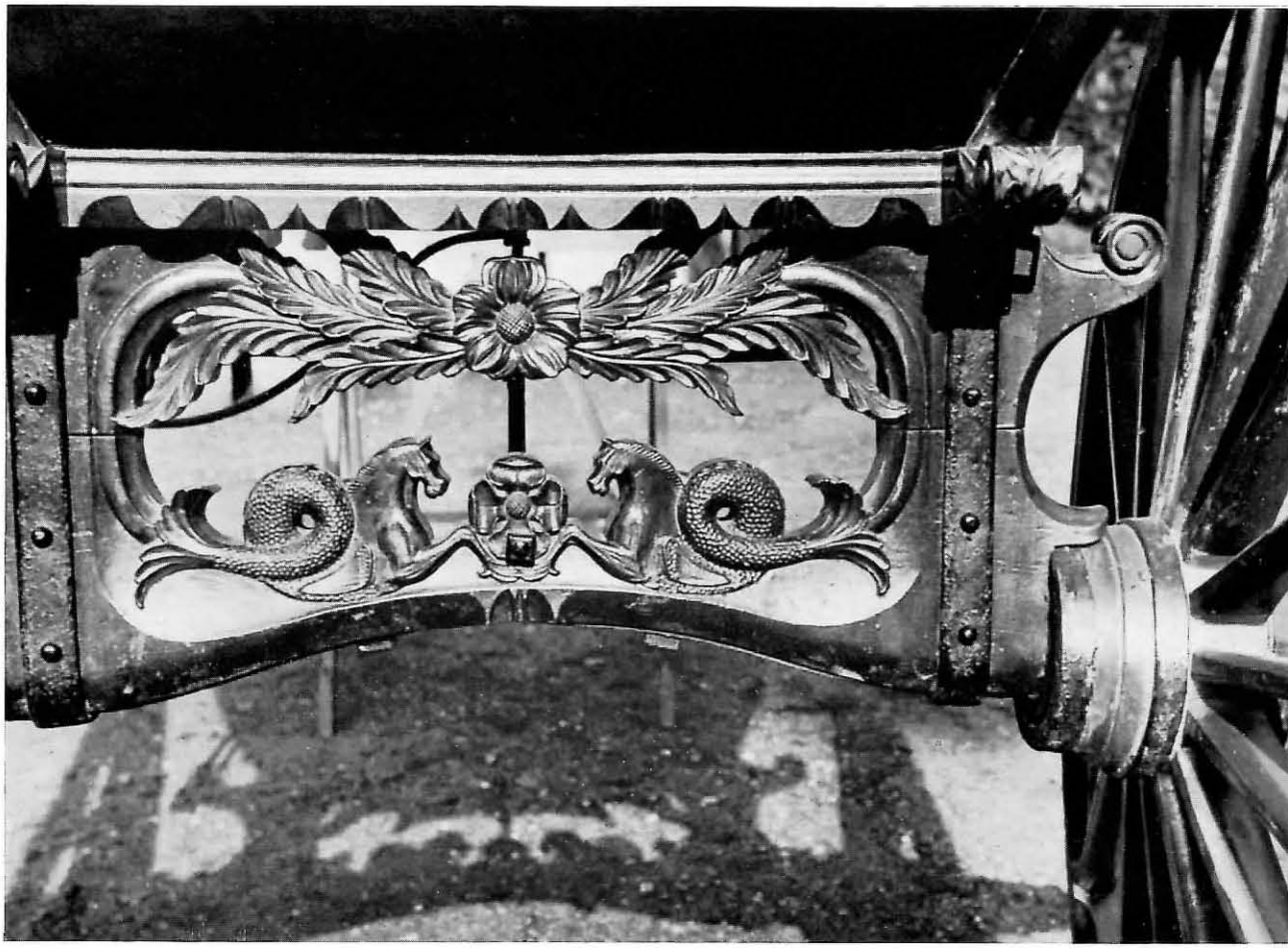

Op den schemel van een tweewielig Noordhollandsch boerenwagentje uit de 19e eeuw staan deze twee waterpaardjes. Zoo zijn ze thans nog in Zeeland en op de Zuidhollandsche eilanden aan te treffen.

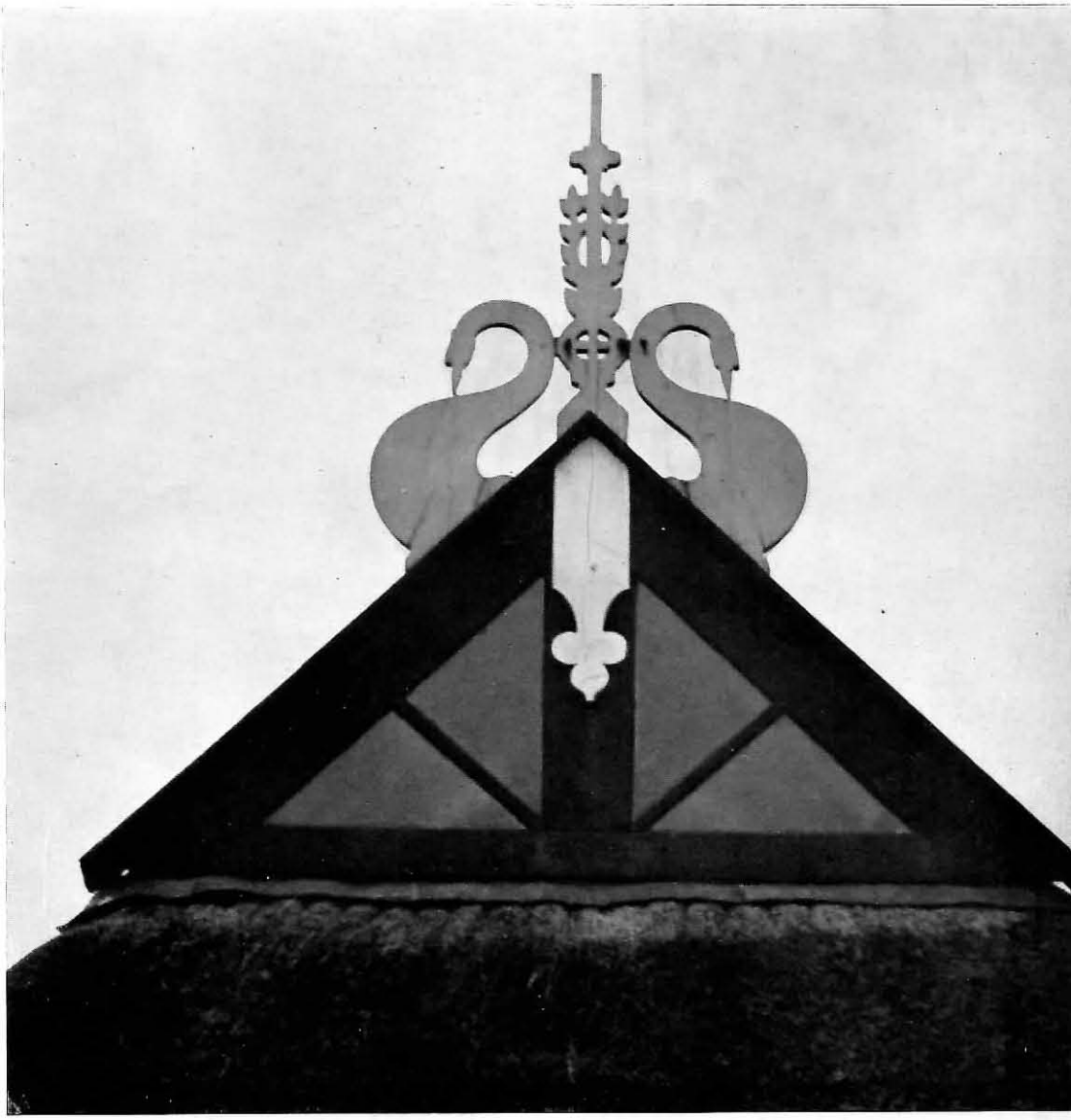

Een oelebord uit Dronrijp, waarin klaverblad, zonnerad en een paar korenaren naast het zwaanzinnebeeld heel mooi uitkomen. Misschien is in de stander ook een gedeeld jaar met opzet aangebracht.

Links: Oelebord uit Hitzum in Friesland, dat wel zeer bijzonder rijk aan zinnebeelden is. Tusschen de beide zwanen en de stander zijn twee harten uitgespaard. Het geheel wordt weer door een mannetje bekroond.

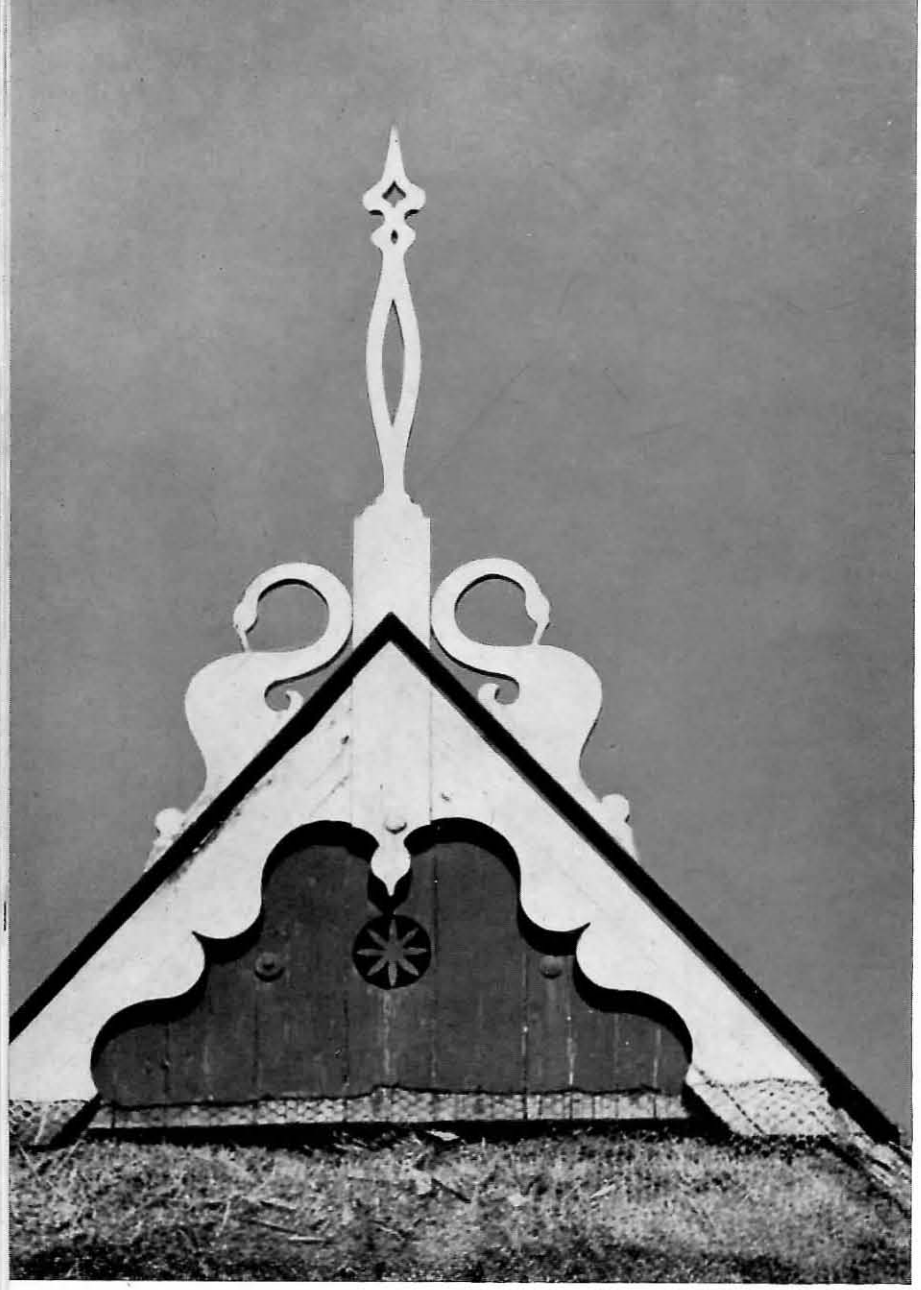

Een stijlvol oelebord uit St.-Annaparochie (Friesland). Geen wonder, dat er Friezen zijn, die in hun oelebord een vrijheids- en stamsymbool zien, waarop zij trotsch kunnen zijn.

Oelebord in Koudum. Dit type oelebord is voor het Gaasterland kenmerkend. Een klein zwaantje in de opening van het oelegat is in deze, van de rest van Friesland tamelijk afwijkende streek, een typisch verschijnsel.

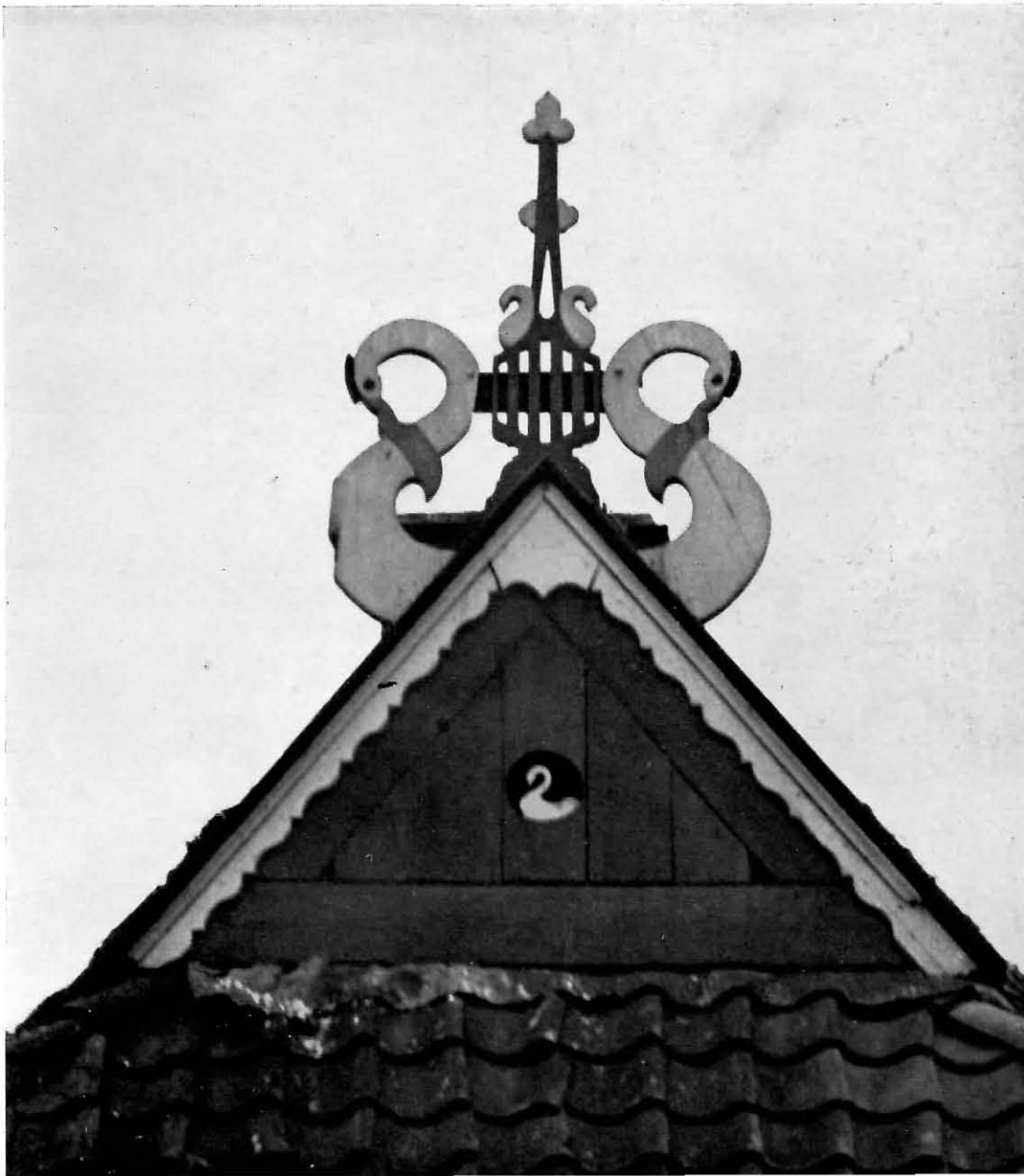

In sommige gevallen zijn de zwanen gestyleerd of overgegaan in een wolfsangel of odal. Dit is vooral de vorm waarin we ze buiten Friesland kunnen aantreffen.

Palmpaaschzwaantje met een tiental jonge zwaantjes op den rug. Het houdt de gedachte, dat de zwaan de zonnebegeleider zou zijn, ieder jaar in de lente weer levend, wanneer de kinderen met deze zinneteekens hun rondgang door stad en dorp maken.

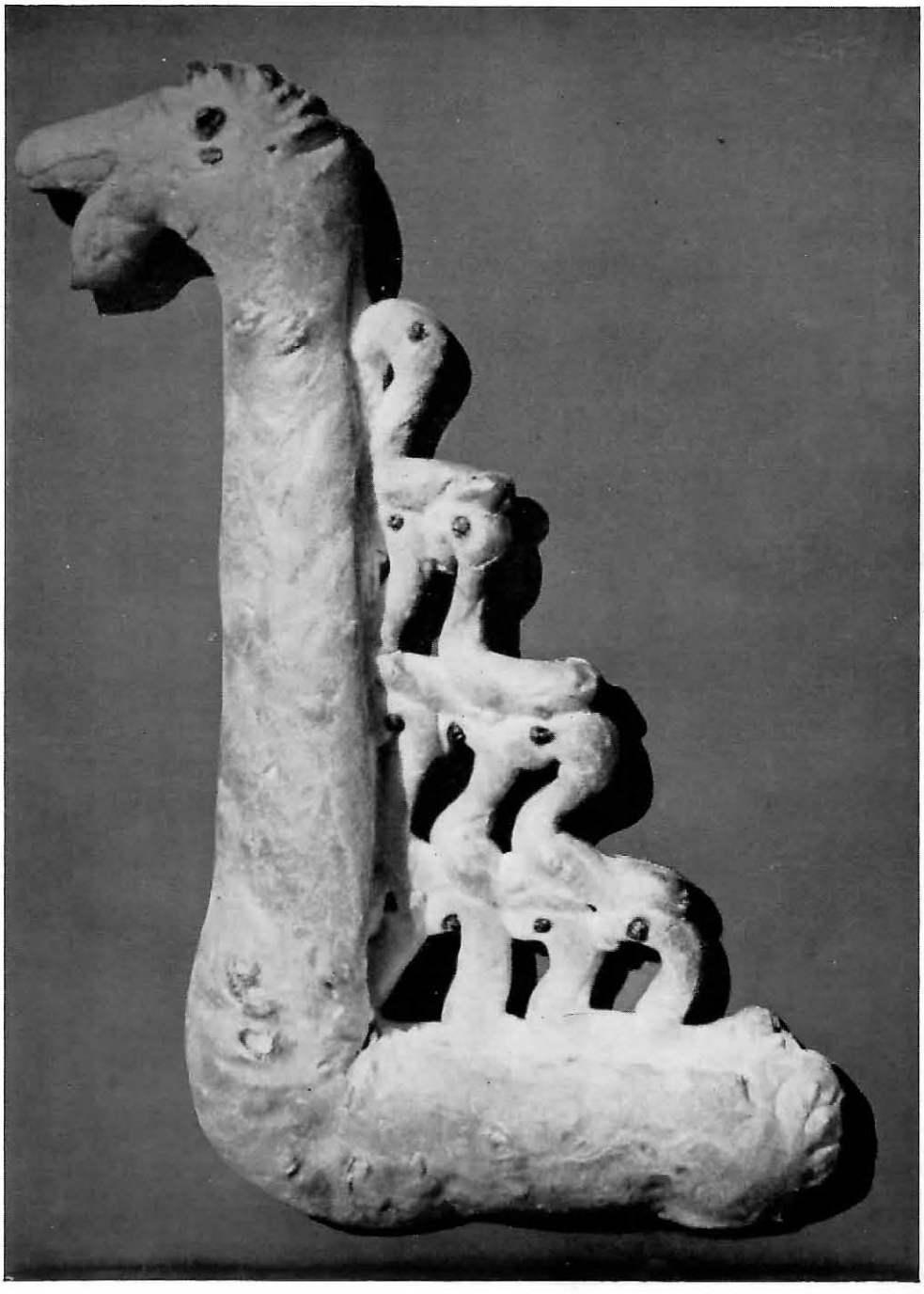

Ook buiten Friesland komen de twee geleidevogeltjes op gevelteekens en andere voorwerpen bij herhaling voor. Deze opname is afkomstig uit de Saksische buurtschap Lievelde bij Groenlo.

Een met meerdere zwanen versierd oelebord uit Oosterlittens. Dat het zwanenmotief ten nauwste samen zou hangen met de odal, is bij dezen geveltop als het ware af te lezen.

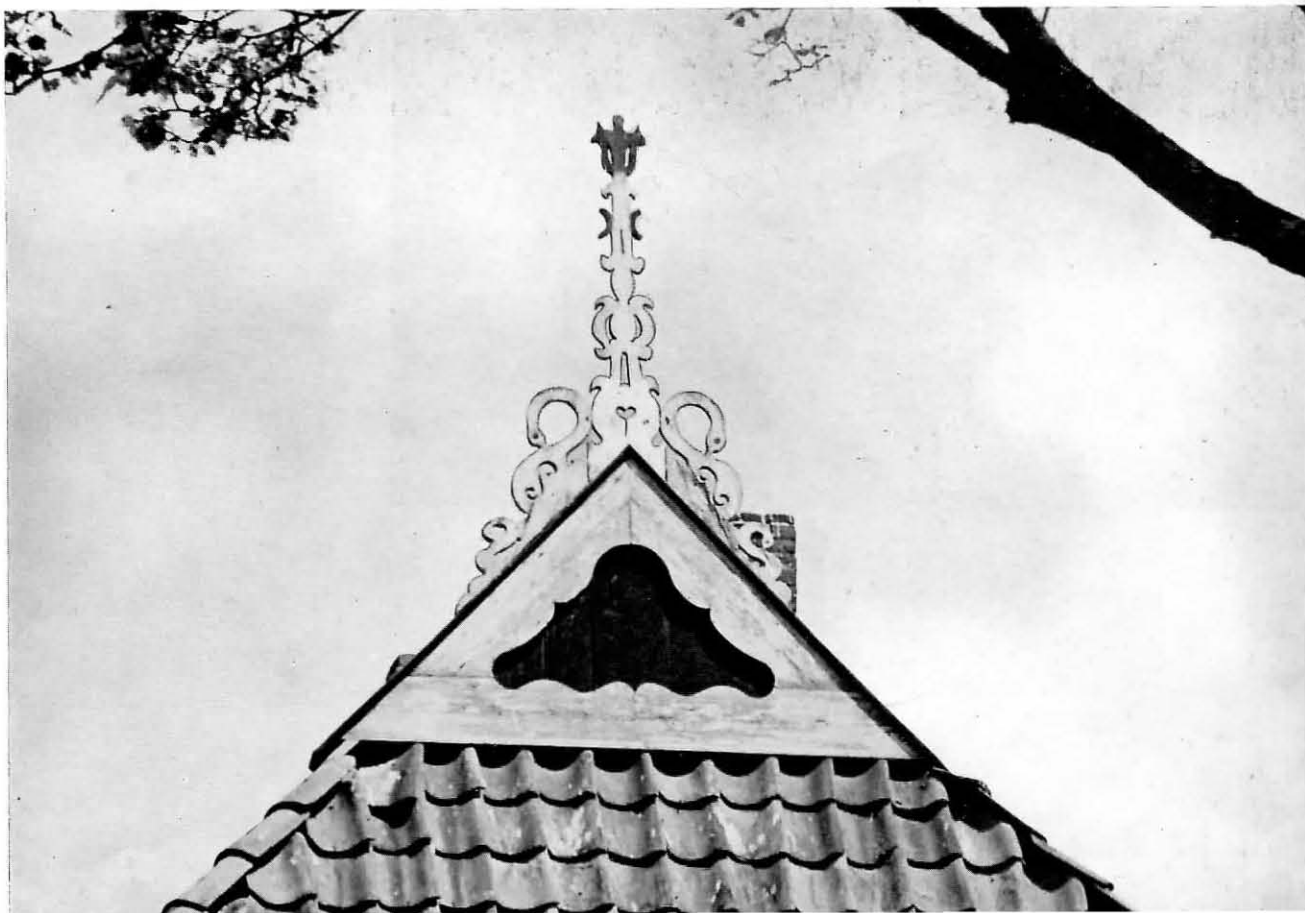

Minder algemeen dan de andere zinnebeelden komt in Nederland dit zegenhand-zinneteeken voor. Toch is dit een bijzonder mooi vruchtbaarheidssymbool, dat op een schuur te Bennekom temidden der akkers uitsteekt over het te velde staande gewas.

Hand op een schoorsteengek te Stompwijk in Zuid-Holland. Een zinnebeeld, dat niet uitsluitend als „zegenhand" moet worden gezien. Het kan ook de hand zijn die alle kwaad van huis en hof verwijderd houdt.

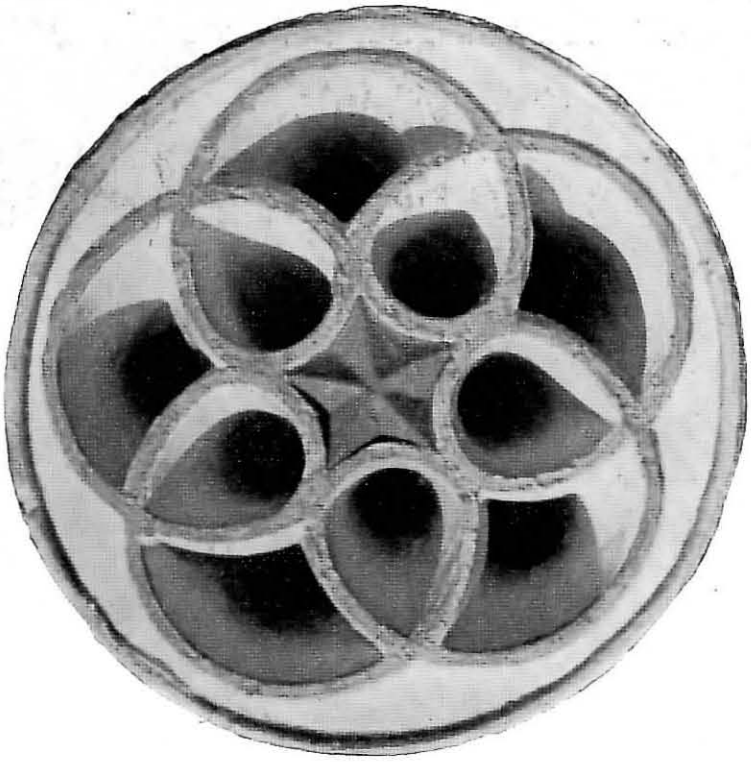

Een vijfvoudige tooverknoop op een achterschemel van een kar uit Oldebroek. Door dit teeken geloofden de Veluwsche boeren nog niet zoo heel lang geleden vele ongelukken te kunnen voorkomen.

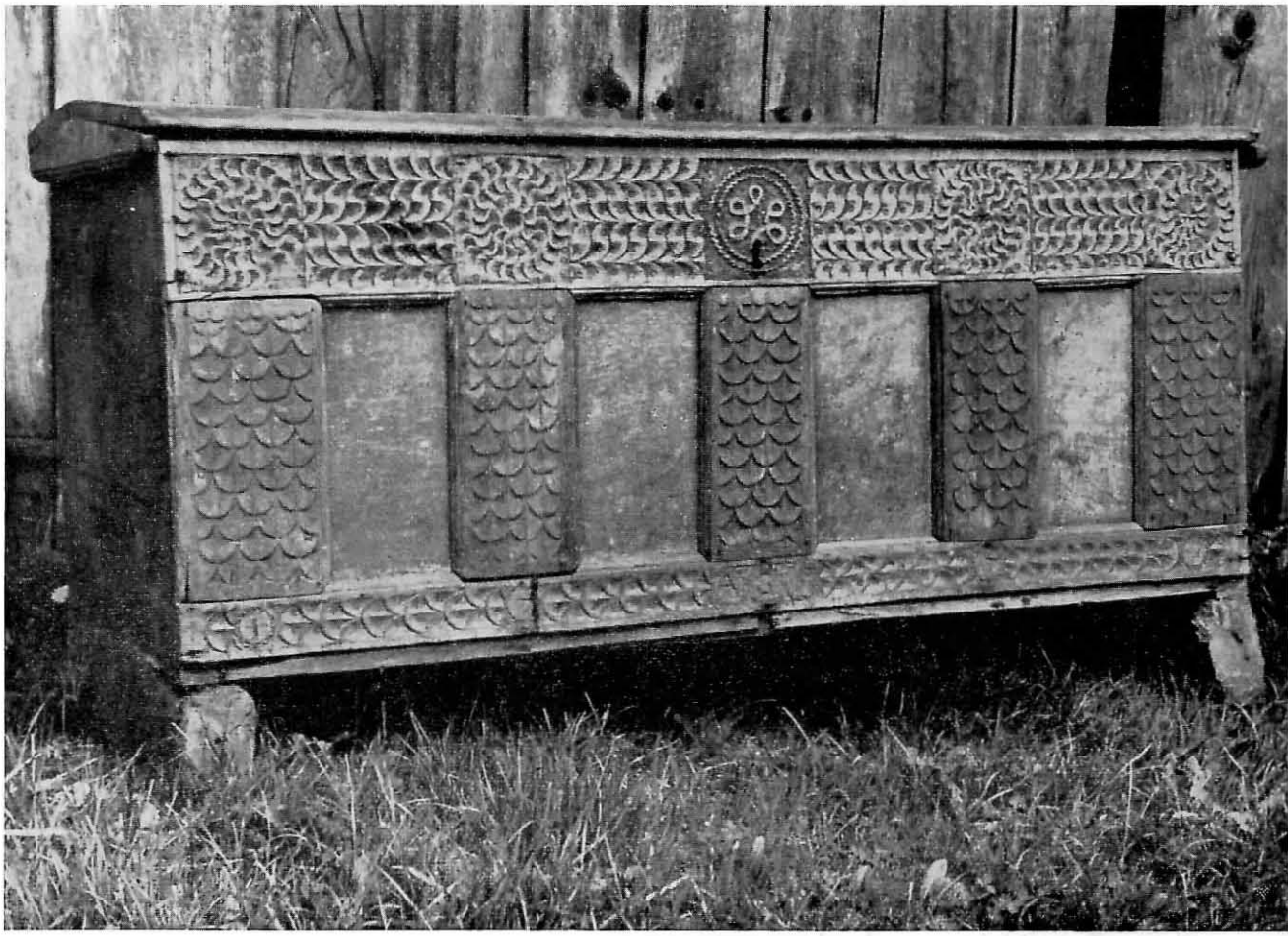

Op een eikenhouten boerenkist van 1779 op „de Erve Kots" te Lievelde tusschen Groenlo en Lichtenvoorde staan zonnewervels en een zesvoudige tooverknoop.

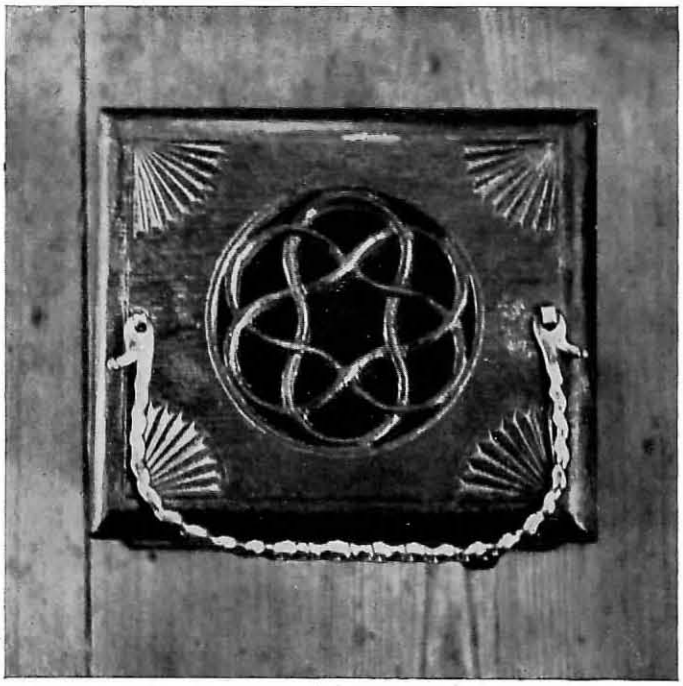

Stoof met tooverknoop uit Edam. De hoekversieringen doen aan stralende zonnen denken.

tooverknoop.
Geldersch wagenschemel met onheilafwerende

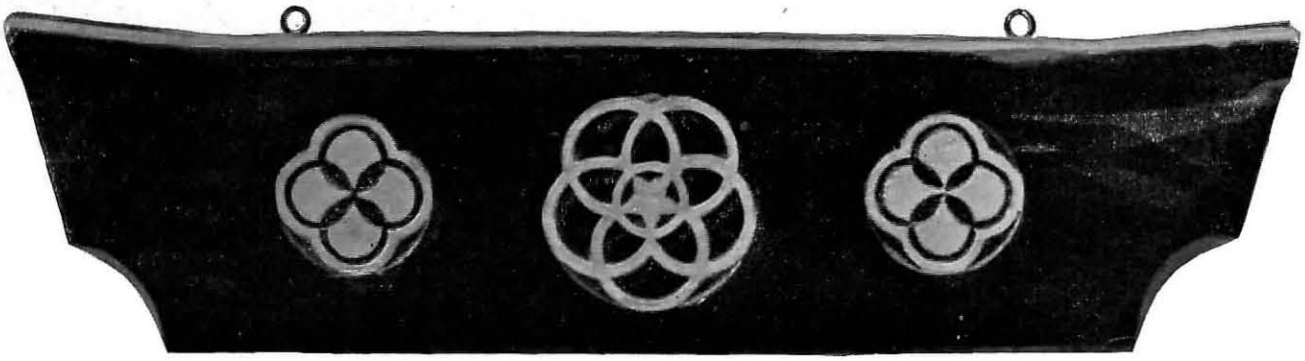

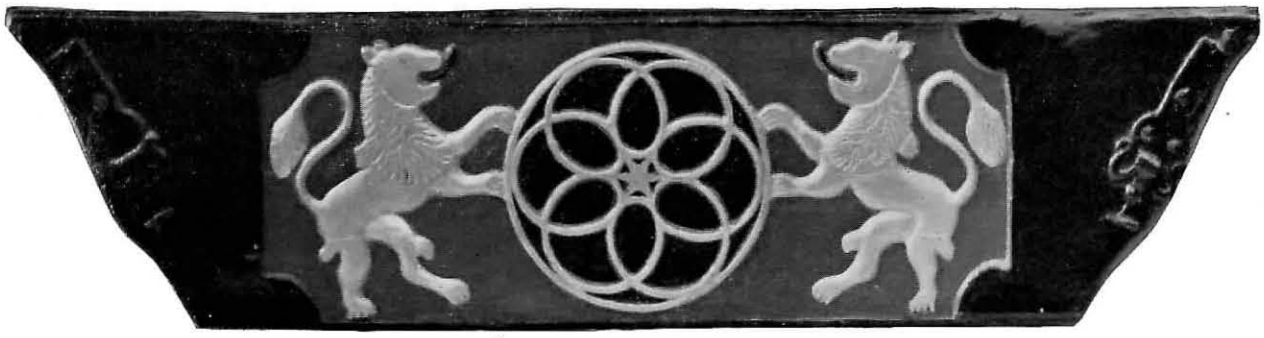

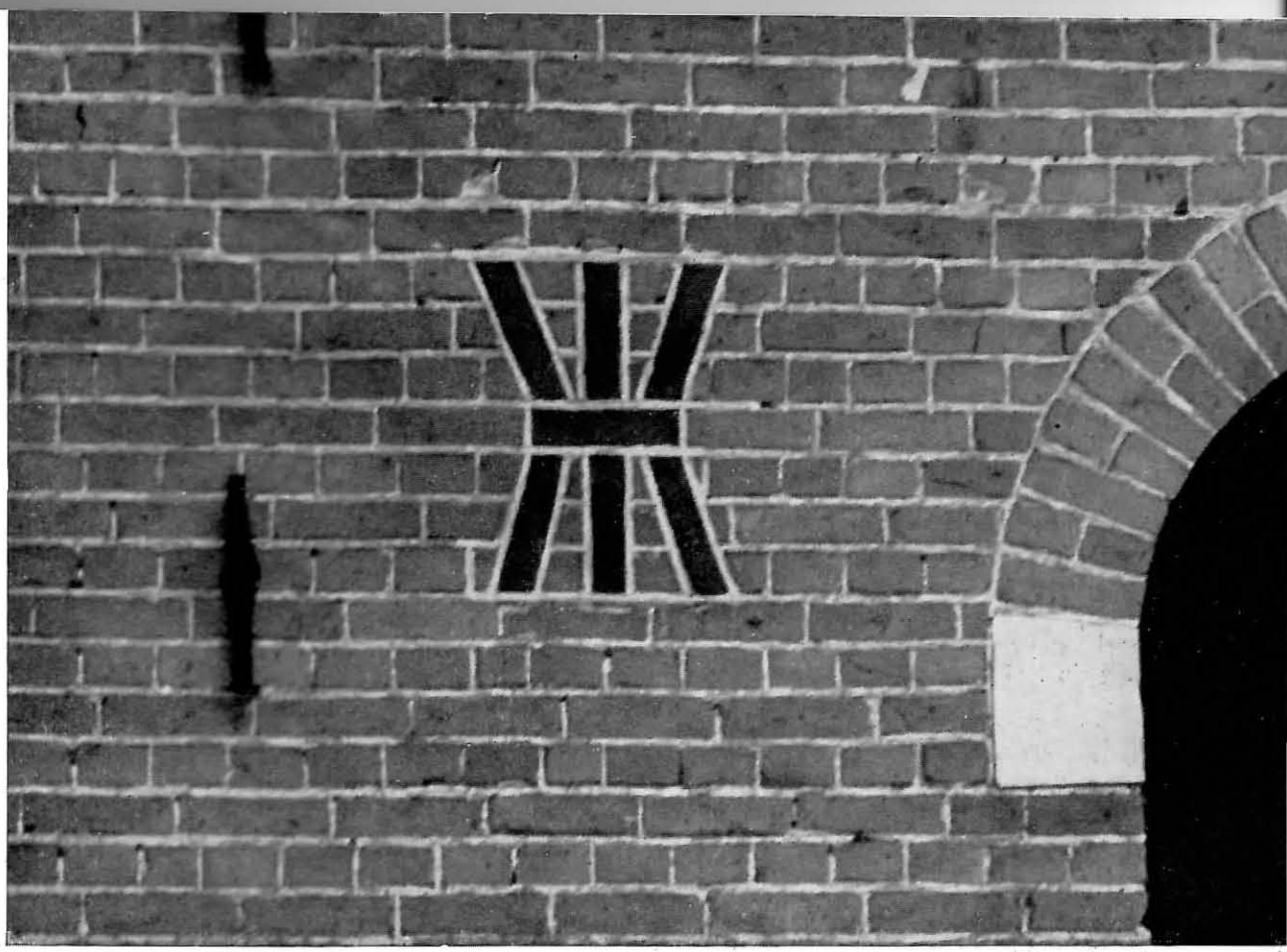

Behalve de van stroo bij elkaar gebonden donderbezems brengen de boeren ook deze teekens aan, die den zelfden naam dragen. Het beveiligt zoowel tegen blikseminslag als tegen kwaadaardige veeziekten.

Voorpaneel van een, vermoedelijk uit Drenthe afkomstige, kist. Het is een overtuigend bewijs, hoe de oude zonnegedachte taai bleef voortleven, ondanks de sterke Christelijke beïnvloeding.

Sterk afwijkende gevelteekens op een paar schuren te Katwijk-Binnen. Het linker teeken is misschien als een verbasterden levensboom op te vatten. Vermoedelijk zijn ze beiden als onheil afwerend aangebracht.

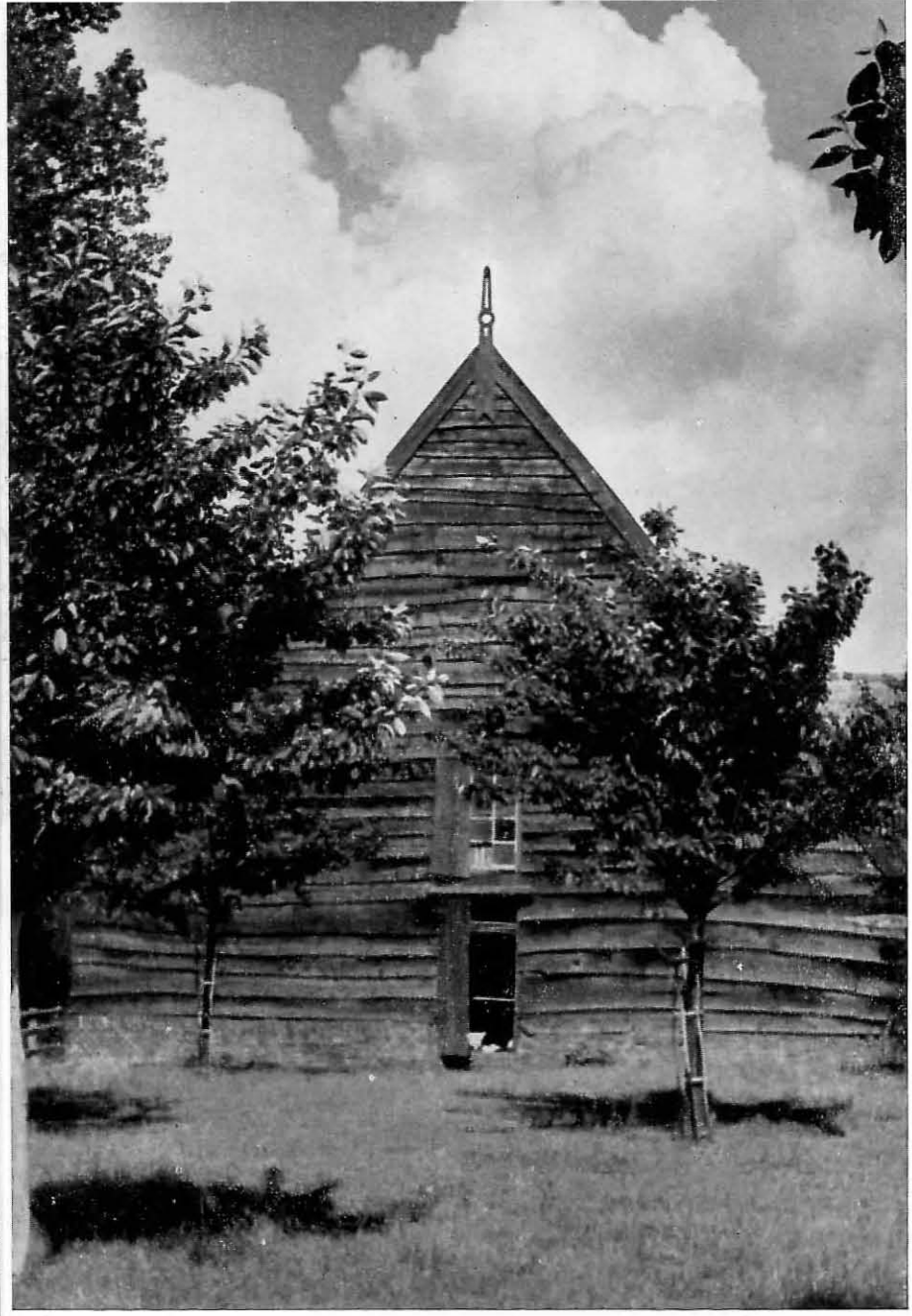

Een geveltopteeken op een schuur te Wageningen, waarvan de boer mij vertelde, dat het tegen „spoken" beveiligde. Naar den vorm te oordeelen is het een oud zonnezinnebeeld.

In het kasteel „de Cannenborgh" te Vaassen bevindt zich deze schouw met een steenhouwersteeken. Het is het teeken van den meester-steenhouwer die de schouw eertijds heeft aangebracht.

Grafsteen met een familiemerk in de Hervormde kerk van Den Burg op Texel. Het hangt met de odal-rune samen.

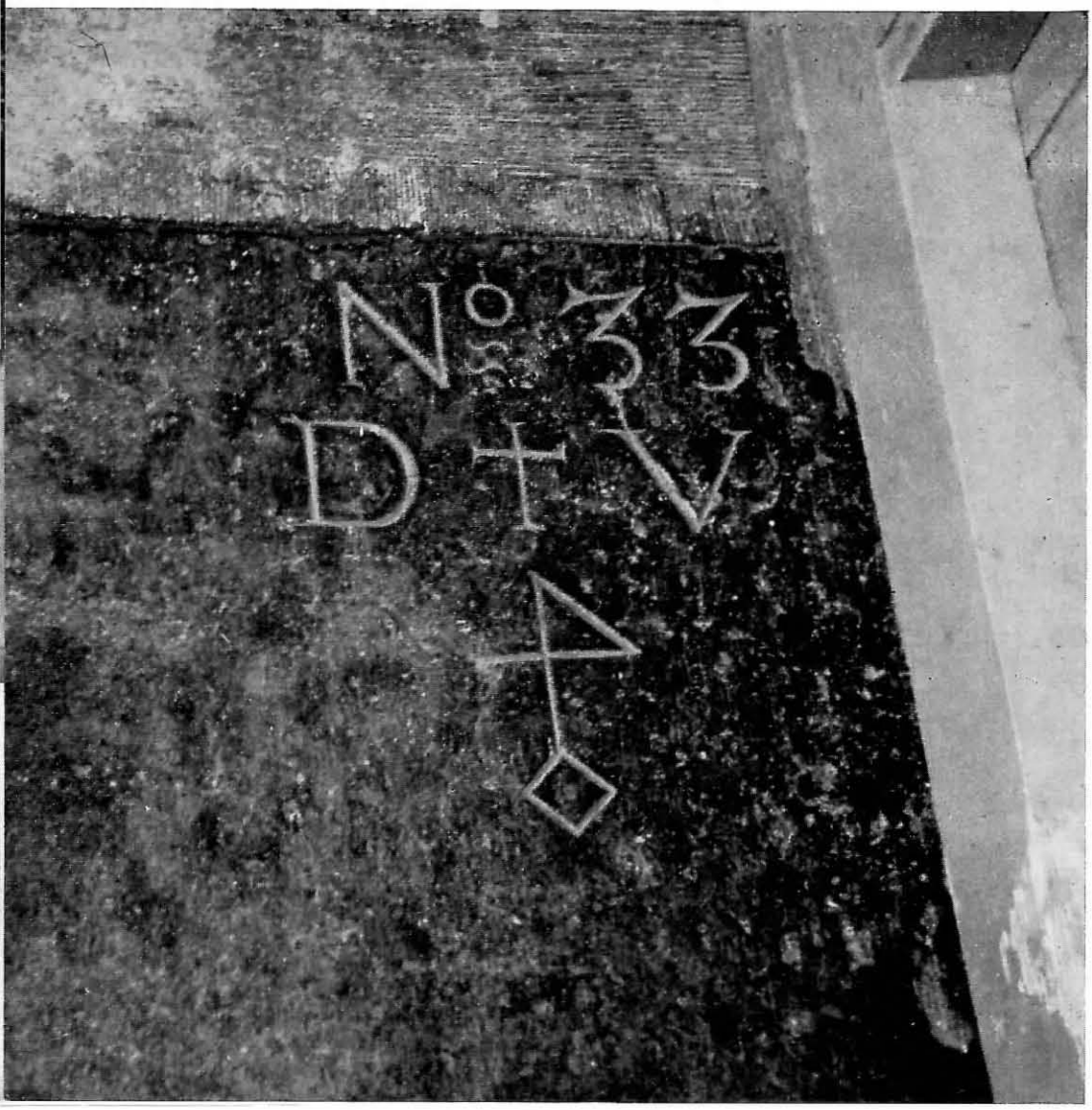

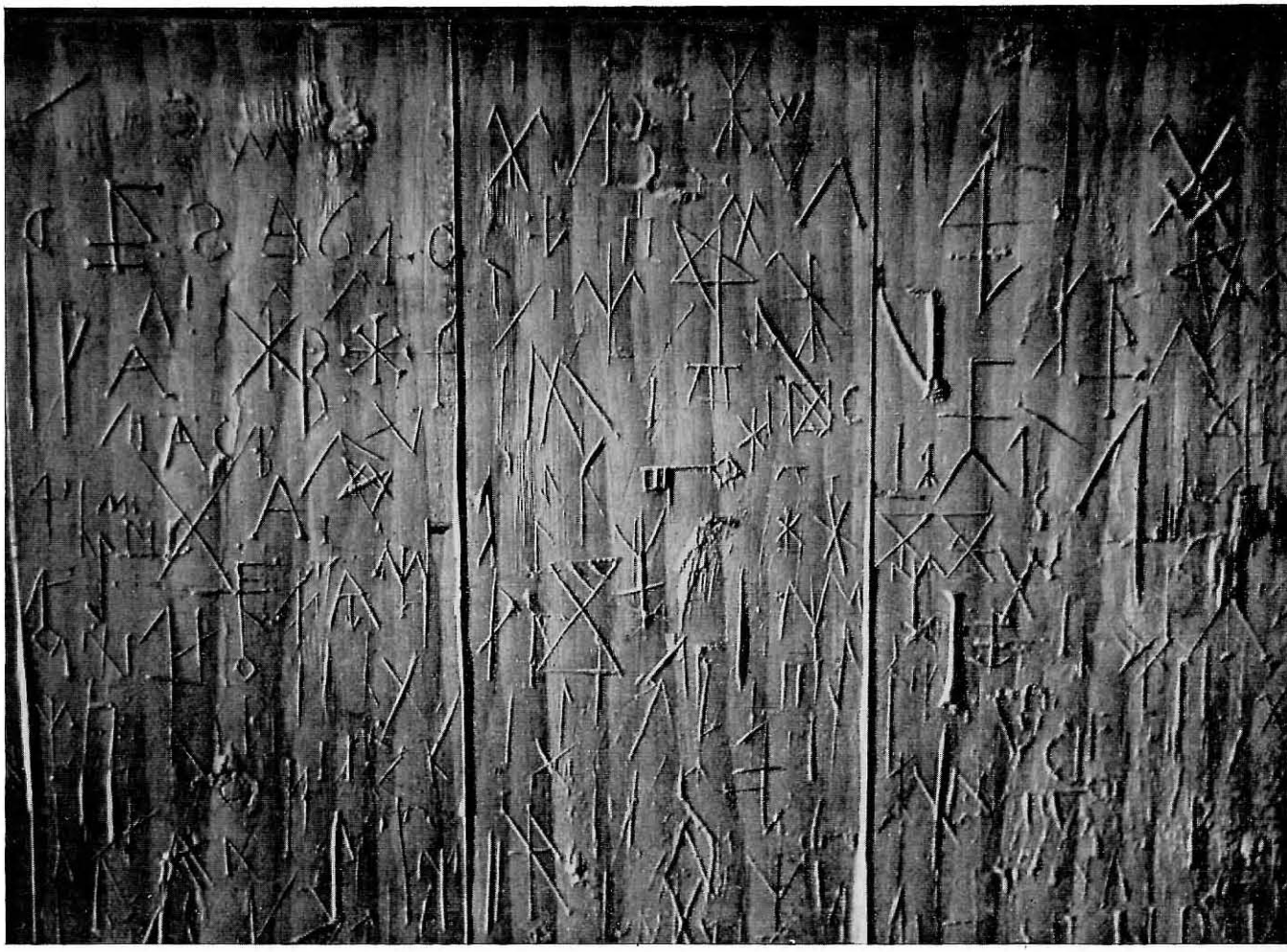

In de thans protestantsche kerk van Oosterend op Texel is vroeger eens een houten muur gemaakt, toen na de Reformatie de kerk te groot bleek. Honderden verschillende huismerken zijn hier ingesneden. Blijkens de jaartallen omstreeks 1640.

Huismerk in een wapenvenster van het Twentsch Museum te Enschede.

Grafsteen met huismerk van de familie Tonnis in de provincie Groningen.

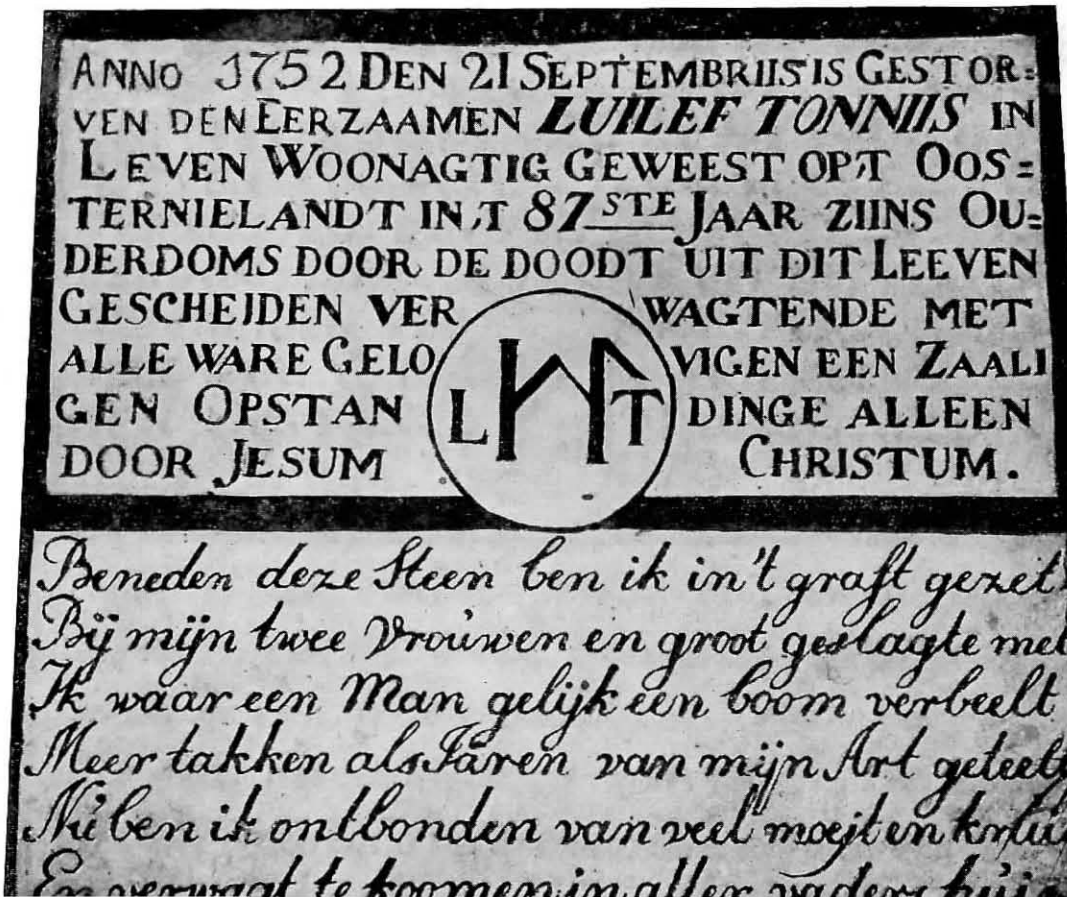

Ingesneden huismerk in een poot van een oude kist op het kasteel „de Cannenborgh" te Vaassen.